

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 8 NOVEMBER 2013 PRIS: 89:-

Ständigt under uppsikt

Vilka värden hotas när övervakningen ökar?

PEGGY NOONAN, ANNE RAMBERG, NICKLAS LUNDBLAD, PER BAUHN, CLARENCE CRAFOORD
och THOMAS STEINFELD diskuterar vad som står på spel.

SAMHÄLLE

MARIA ERIKSSON

om vurmen för autenticitet
och misstron mot framtiden.

FRIZON

JOJJE OLSSON

om staden som skonades
av kulturrevolutionen.

RECENSION

SVANTE NORDIN

om Edmund Burke och
försvaret av civilisationen.

INTERPRESS 2804-08

7 388280 408901

RETURVECKA V 52

[illegible]

Alla pratar om jobben. Men hur får vi fler jobb?
Jobb uppstår inte ur tomma intet - de skapas av
företagsamma människor. Om nu jobben är den
viktigaste frågan måste vi börja ställa den rätt:

**Hur gör vi det enklare och tryggare
för företagare att anställa fler?**

SVENSKT NÄRINGSLIV

www.svensktnaringsliv.se

**PJ Anders
Linder**

Att alldeles ge upp privatlivets helgd i tron att det ska rädda oss från yttre hot är som att elda upp sina ägodelar för att inte bli bestulen.

Priset är högt för total transparens

Signalspaning och annan övervakning utgör en värld av gråskalor. Det är lika meningslöst att vara för eller emot i största allmänhet som det är att vara för eller emot beskattning. Av avstå helt fungerar inte, men man måste alltid ta ställning utifrån syften, omfattning och metoder. Att säga ja till allt är lika naivt som att förkasta allt.

Paradoxerna kommer man inte undan. Nationer försöker samarbeta genom diplomatiskt umgänge, internationell rätt och allianser med likasinnade, men de verkar samtidigt i en Hobbesiansk miljö utan opartisk överdomare där egenintresset väger tungt. Vi har skäl att bli glada när FRA spanar framgångsrikt mot rysk trafik, eftersom det förbättrar vår kunskap och säkerhet och stärker vår ställning hos viktiga samarbetspartner. Men det betyder inte att vi jublar över motsvarande ryska framgångar. Tvärtom känns det obehagligt och irriterande om vi får reda på att de lyckas snappa upp viktig kunskap om vårt försvar och samhällsskydd. Vi mäter inte med moralen som måttstock – eller tillmäter vårt eget välbefinnande ett särskilt moraliskt värde – och i sammanhanget är det naturligt och klokt.

Det borde vara annorlunda med nära förbunden, kan man tycka. Jag föreställer mig att den genomsnittliga medborgaren i ett europeiskt Nato-land tycker att USA:s underrättelseorgan ska hjälpa till med skydd mot spaning utifrån och lämna den inhemska trafiken i fred. Men under året har vi fått svart på vitt på att verkligheten förblir mer Hobbesiansk än vad vi velat tro, och att den amerikanska signalspaningen glatt samlar in material från såväl vänligt som avogt sinnade länder, ja även från egna medborgare. Aptiten växer i takt med de tekniska möjligheterna och det är uppenbarligen väldigt tungt att avstå från att göra det som går att göra. Som chefen för National Security Agency (NSA), general Keith D. Alexander, citeras i Washington Post (15/10): ”Man behöver en höstack för att hitta nålen.” Ju mer data att leta i, desto bättre. Om säkerhetsorganen själva får fastställa reglerna ligger ”alltid mer, aldrig nog” nära till hands.

Hur effektiv är massövervakningen? Attacken mot Boston Marathon i våras har givit många kritiker vatten på sin kvarn. Samtidigt har antalet terrorattacker – på amerikansk mark – minskat sedan katastrofen den 11 september 2001, vilket myndigheterna gärna lyfter fram. Fast när NSA:s andremän James C. Inglis i somras vittnade i senaten fick han medge att den väldiga lagringen av data om människors telefoni hade spelat en avgörande roll för terrorbekämpningen i ett enda fall, inte i dusinvis fall som andra tjänstemän tidigare talat om.

Oavsett effektiviteten lär de flesta vara överens att det finns ett betydande säkerhetsintresse och ett behov av att använda signalspaning för att förhindra terrorism och andra grova brott. Men hur stark är insikten om att det också finns legitima intressen som talar mot övervakningen? Inte så stark som man skulle önska. Jag vet inte om det beror på allmän godtrogenhet och fantasilöshet eller på skepsis mot signalspaningens mest uppskrivade och konspiratoriska kritiker, men det är slående hur många som låter sig nöja med det slappa argumentet att ”den som har rent mjöl i påsen har inget att frukta”.

Det är djupt olyckligt. Inte för att vi borde stoppa all övervakning och spaning, utan för att övervakningsintresset måste möta en genomtänkt motkraft, så att vi kan få en rimlig balans mellan säkerhetsarbete och respekten för enskilda människors privatsfär.

Att låta samhället bli fullständigt genomlyst är inte gratis.

Till att börja med finns praktiska problem och risker. Massövervakningen kan lätt invägga oss i falsk säkerhet. Den kan få styrande att tro att det räcker med servrar och kameror och att man inte behöver ett riktigt försvar eller polis som patrullerar på stan. Den skapar hot när stora mängder känsliga data samlas in. Det kanske kommer som en chock för känsliga svenska läsare – men inte ens staten är ofelbar. När myndigheter samlar in stora mängder känsliga personuppgifter måste man räkna med läckor och rent kriminell försäljning av data, som kan få svåra följder för enskilda människor. Tänk er tusentals journaler fritt tillgängliga på nätet, publicerade av en landstingsanställd, som av någon anledning tror att han därmed gör mänskligheten en tjänst.

Men det rör sig om större saker än så. Det handlar om att människor behöver en fredad sfär, där man inte blir iakttagen och utvärderad, för att man ska känna sig fri att pröva nya tankar, bygga relationer och utveckla sin personlighet så att man blir något mer än en kugge i maskineriet. De mänskliga fri- och rättigheternas framväxt skedde i nära samspel med framväxten av privatliv och människors känsla av att vara unika individer med personlig integritet. Och om vi nu inte behöver integriteten, behöver vi då andra rättigheter? Att alldeles ge upp privatlivets helgd i tron att det ska rädda oss från yttre hot är som att elda upp sina ägodelar för att inte bli bestulen.

PJ Anders Linder

Unna dig ett gott nytt år med mer FOKUS.

Unna dig årets bästa, mest innehållsrika julklapp. Med en helårsprenumeration på FOKUS behåller du skärpa och perspektiv. Varje fredag, året om, förklarar, analyserar och sammanfattar vi veckans viktigaste händelser. En djupdykning vid sidan av det vanliga mediebruset. För dig som vill mer än att bara skumma av ytan.

Julerbjudande! Tecknar du en helårsprenumeration nu får du Fokuskrönikören Thomas Engströms fängslade thriller Väster om friheten, plus en digital Fokusprenumeration helt gratis.

Spara 2 771 kronor! Utöver 41 vässade nummer för endast 985 kronor (värde 2 009 kr) bjuder redaktions-tomten på Thomas Engströms kritikerrosade thriller **Väster om friheten**. Plus en gratis digital Fokusprenumeration (värd 1 558 kr). Fyll i och skicka in talongen idag eller gå in på www.fokus.se/prenumerera före den 31/12 2013 så får du ett gott nytt år med Fokus både i din surfplatta och direkt hem i brevlådan.

41 nummer av Fokus	2 009:- *
Digital Fokusprenumeration	1 558:- *
Väster om friheten	189:-

Totalt	3 756:-
Ditt pris	985:-
Du sparar	2 771:-

*Ordinarie lösnummerpris.

☐ **Ja tack!** Jag vill beställa en helårsprenumeration av Fokus inklusive prenumeration för surfplatta och julbonusen.

Jag betalar bara 985 kr för ett helår, 41 nr.

☐ **Ja tack!** Jag vill beställa 12 nummer av Fokus. Jag betalar bara 285 kr för 12 nr. Jag sparar 303 kr, jämfört med lösnummerpris (588 kr).

Du kan även teckna prenumerationen på Fokus hemsida: För helårsprenumeration gå in på: www.fokus.se/prenumerera och fyll i AXESS41. För 12 nummer gå in på www.fokus.se/prenumerera och fyll i AXESS12

Skicka tidningen till:

Namn _____

Adress _____

Postnummer _____ Postadress _____

E-mail OBS! Nödvändig för att få premien! _____

Telefon/Mobil _____

Frankeras ej.
Mottagaren
betalar portot.

FOKUS/FPG Media AB
Prenumerationsavdelningen

SVARSPOST
204 720 55
110 01 Stockholm

10 SAMHÄLLE

- Ledarskapsteori* Per Svensson minns Jan Carlzons rivna pyramider **10**
Ekonomi Mats Persson manar till försiktighet om eurons framtid **13**
Syrien Aron Lund konstaterar att det faktiskt kan bli värre i Syrien **15**
Sociologi Maria Eriksson tar sig an autenticitetsvurmen **16**
Krönika Marika Formgren om mångkultur, globalisering och sexualiserad barndom **18**
Notiser Pressgrannar, arabsocialism och humanistisk ekonomi **19**

20 FRIZON

- Eva Sohlman ser ljus och mörker i Detroit **20**
 Joje Olsson besöker Pingyaos bevarade stadsmur **24**

28 OPINION

Barbro Hedvall tror att nästa års val blir en fråga om kund- eller medborgarmodell.

TEMA: NÄR PRIVAT-SFÄREN KRYMPER

”

I SVT:s Aktuellt förekommer känslobetoningen numera ofta. Här iscensätts intervju-teater med tydliga skurkar och lika tydliga offer, ofta i ganska så tafatt regi av journalister som inte nödvändigtvis är pålästa och ämneskunniga.

MarieLouise Samuelsson, sid 64

32 När själen förloras

Övervakningsstaten motiveras med omsorgen om medborgarnas bästa. Risker är betydande att den leder till minskad yttrandefrihet. **Av Peggy Noonan**

35 Repressionen har ökat

Övervakningen av medborgarna ökar och den personliga integriteten minskar. Det har lett till minskad rättssäkerhet. **Av Anne Ramberg**

38 Tillitens grund tas ifrån oss

Långt driven övervakning kan förvandla den personliga integriteten från frihets- och skapandekraft till ängsligt försvarsprojekt. **Av Nicklas Lundblad**

42 Nätbedragare bör oroa mer än NSA

Övervakning som gäller alla kommer knappast att förändra vårt beteende på internet. **Av Per Bauhn**

46 Offentlig kommers med våra privatliv

Myndigheter och landsting tjänar stora pengar på att sälja integritetskänsligt material om privatpersoner. **Av Clarence Crafoord**

49 Tryggare kan ingen vara

Tyskarna tar digital övervakning med ro. Att debatten trots det är så intensiv i Tyskland beror på de traditionella mediernas styrka. **Av Thomas Steinfeld**

54 INTERVJU

Thomas Gür samtalar med ekonomen David C Rose.

58 TRADITION

Johan Tralau uppmärksammar Hesiodos myter.

62 CIVILISATION

- Historia* Erik Hedling läser om Winston Churchill **62**
Journalistik MarieLouise Samuelsson störs av radions känslor **64**
Film David Andersson tittar på Hasse Ekman **66**
Litteratur Ellinor Skagegård läser bröderna Grimm **68**
Krönika Adam Cwejman om science fiction **70**
Notiser Proust på film, utbildningspolitik och Reich-Ranicki **71**

72 RECENSIONER

- Svante Nordin går till konservatismens rötter **73**
Göran Rosenberg oroas av ett USA i upplösningstillstånd **76**
Mats Fält välkomnar obekväma sanningar från Frankrike **79**
Daniel Braw firar människans myndighetsblivande **80**
Peter Luthersson framhåller en mångsidig imperiebyggare **82**
Inger Enkvist söker orsaker till goda studieresultat **84**
Eli Göndör ser världen genom arabiska ögon **86**
Tor Billgren belyser Sydafrikas mörka historia **88**
Bengt E Y Svensson firar en av fysikens portalfigurer **90**
Staffan Ulfstrand ratar grottkökets matsedel **92**
Carl Rudbeck följer en motsägelsefull broderskapsrörelse **94**
Katrine Kielos blickar tillbaka på britternas coola 1990-tal **96**

98 VÄRLDENS GÅNG

Johan Hakelius funderar över tecken i tiden.

AXESS

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionsråd: Niklas Ekdal, Thomas
Gür, Peter Luthersson, Nathan
Shachar och Isabella Thomas

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Redigering: J Losciale/P Carhagen

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Bildredaktör: Ellinor Carlsson

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Nästa nummer: 10 december 2013

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte ansvar
för insänt obeställt material. Den som
skickar material till Axess anses medge
elektronisk lagring och publicering.

Ekonomiansvarig: Linda Bengtsson

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: iStock

Prenumerationsärenden: Helår

9 nummer: 624 kr. Kontakta Press-
data: tfn 08-799 63 31 E-post: axess@
pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display, Sans,
Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Allduplo

David Andersson
Författare och redaktör
i Axess

Per Bauhn
Professor i praktisk filosofi
vid Linnéuniversitetet

Tor Billgren
Journalist

Daniel Braw
Ledarskribent på
Barometern-OT

Clarence Crafoord
Jurist och chef för
Centrum för rättvisa

Adam Cwejman
Projektledare i Timbro

Inger Enkvist
Professor i spanska vid
Lunds universitet och
debattör i utbildningsfrågor

Maria Eriksson
Chefredaktör i
Svensk Tidskrift

Marika Formgren
Journalist och ledarskribent

Mats Fält
Fri skribent, inriktad på
internationell politik

Thomas Gür
Journalist och författare

Eli Göndör
Fil dr i religionshistoria med
inriktning på islamologi och
Mellanöstern

Johan Hakelius
Skribent

Erik Hedling
Professor i filmvetenskap
vid Lunds universitet

Barbro Hedvall
Journalist och författare

Katrine Kielos
Journalist och författare,
bosatt i London

Martin Lagerholm
Litteraturkritiker och
kulturskribent

Aron Lund
Författare och journalist

Nicklas Lundblad
Samhällsrådgivare i Google
och fil dr i informatik

Peter Luthersson
Fil dr i litteraturvetenskap,
ingår i Axess redaktionsråd

Merete Mazzarella
Författare och
litteraturvetare

Bengt Nilsson
Journalist och författare

Peggy Noonan
Författare och kolumnist
i Wall Street Journal,
talskrivare åt president
Reagan

Svante Nordin
Professor i idé- och
lärdoms historia vid Lunds
universitet

Jojje Olsson
Journalist och författare

Mats Persson
Professor vid Institutet för
internationell ekonomi vid
Stockholms universitet

Anne Ramberg
Generalsekreterare i
Advokatsamfundet

Göran Rosenberg
Författare, bland annat till
Friare kan ingen vara.
*Den amerikanska idén från
revolution till Reagan.*

Carl Rudbeck
Fil dr i litteraturvetenskap

**Torsten
Rönnerstrand**
Docent i litteraturvetenskap

**MarieLouise
Samuelsson**
Journalist och författare

Ellinor Skagegård
Kulturjournalist

Eva Sohlman
Journalist och författare

Thomas Steinfeld
Kulturchef i *Süddeutsche
Zeitung*

Per Svensson
Senior columnist
i *Sydsvenskan*

Bengt EY Svensson
Professor i teoretisk fysik
vid Lunds universitet

Johan Tralau
Docent i statsvetenskap
vid Uppsala universitet

Staffan Ulfstrand
Professor emeritus i
ekologisk zoologi

Om religionshets

I Pieter Bevelanders och Jonas Otterbecks artikel "Sådan är islamofobin" (Axess 5/13) görs avslutningsvis ett påstående som kräver ett förtydligande: "Men genom att kritiken riktas mot en religion (vilket är och bör förbli lagligt) blir kampanjerna inte hets mot folkgrupp."

Det utfärdade fribrevet skall tolkas inte bara i ljuset av vår egen brottsbalk (16 kap. 8 §) om hets mot folkgrupp, det vill säga att hota eller uttrycka "missaktning för folkgrupp eller annan sådan grupp av personer med anspelning på ras, hudfärg, [...] trosbekännelse", utan också art. 20 i FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter, en konvention som är tolkningsdatum i svenska domstolar. I art. 20 åläggs staterna att förbjuda "advocacy of [...] religious hatred". Den är ett undantag från konventionens art. 19 om yttrandefrihet. MR-kommittén som övervakar tillämpningen av konventionen har nyligen (se www.manskligarattigheter.se) om art. 19 förklarat, att förbud mot hädelse är i strid med yttrandefriheten. Så långt stämmer alltså fribrevet. Kritik även i blasfemisk form går för sig (och Vilks kan andas ut). Men om religionskritiken, direkt eller indirekt, innehåller uppmaning till hets mot utövarna faller den utanför det fria området. Bestämmelser om hets mot folkgrupp skall i yttrandefrihetens namn tolkas restriktivt, men all religionskritik är alltså inte fredad: Påståendet att judendomen föreskriver ritualmord på kristna barn för att använda deras blod torde exempelvis falla utanför frizonen.

Krister Thelin, domare och ledamot i FN:s kommitté för mänskliga rättigheter

Det rätta Carolina Rediviva.

FOTO: MIRKO JUNG/CC BY/WIKIMEDIA COMMONS

MÅNADENS PUDEL

Fel bild

I Axess nr 7 visas en bild på vad som hävdas är Carolina Rediviva. I själva verket är det en bild på Universitetshuset i Uppsala.

FOTO: SHUTTERSTOCK

Tema om nätkurser ger blodad tand

Förra numrets (7/13) tema om utmaningen mot universiteten från globala nätkurser (s.k. MOOC) väckte gensvar även på Twitter. Här ett axplock:

"Få texter har gett mig så grymt blodad tand som [PJ Anders Linders ledare] 'Salen i Skövde eller Stanford på nätet?' ", skriver Emelie Lilliefeldt som utreder utbildnings- och forskningsfrågor på Sacos samhälls-politiska enhet.

Sydsvenska handelskammarens vice vd Per Tryding, expert på lärande och utbildning, talar om "rivstart" och avslutar med ett kärnfullt "Köp!!"

"Utmärkta texter i senaste Axess om MOOC-trenden", skriver forskningschefen på Kungliga biblioteket, Pelle Snickars.

Inte gerillan utan armén vann kriget

I Axess 6/13 hävdar Håkan Arvidsson i sin recension av boken *Embers of War* av Fredrik Logevall att det var den nordvietnamesiska gerillan Viet Minh som vann kriget i Sydvietnam, eller så är det möjligen Logevall som hävdar det. I alla händelser skriver Arvidsson att "i 20 år lyckades de amerikanska styrkorna hålla Viet Minh-gerillan stängd".

Påståendet är överraskande eftersom Viet Minh upplöstes efter freds- och delningsavtalet i Genève 1954. En efterföljare blev FNL-gerillan, ofta kallad Viet Cong, i Sydvietnam, men Viet Cong led så stora förluster under Têt-offensiven 1968 att rörelsen inte kom att spela någon stor roll senare.

De amerikanska och framförallt de sydvietnamesiska trupperna besegrades av den reguljära och modernt utrustade nordvietnamesiska armén som visserligen ibland använde sig av ett slags gerillataktik men som ingalunda kan jämföras med en bondegerilla.

För den som inte tror mig rekommenderar jag till exempel Marco Smedbergs *Vietnamkrigen 1880-1980* (2008).

Thomas Roth, 1:e intendent vid Armémuseum och ledamot av Kungl. Krigsvetenskapsakademien

LEDARSKAPSTEORI

Allt gott kommer inte från ovan

Lojalitet mot uppdraget och stark känsla för professionens värden är ett utmärkt alternativ till ledarkult och teknokrati, skriver **Per Svensson**.

Vad eurokrisen lär

13 Mats Persson resonerar kring eurons framtid

Ett djävulskt problem

15 Aron Lund analyserar Syriens framtid

Framtiden inte vad den varit

17 Maria Eriksson granskar autenticitetsvurmen

Krönika

18 Marika Formgren om mångkultur, globalisering och sexualiserad barndom

Notiser

19 Pressgrannar, arabsocialism och humanistisk ekonomi

HAN VAR VÄRLDENS BÄSTA Carlzon, med drag av både sin namne på taket och sin namne på Hemsö. Propeller på ryggen, talletsgåva och medryckande idéer om det rätta sättet att få cirkulation i affärerna: "När en människa i frihet får ta ansvar frigörs resurser som annars inte är tillgängliga."

Janne Carlzon var tidens man. Redan som 32-åring hade han blivit vd för Vingressor. Det var 1974. Efter fyra år tog han över inrikesbolaget Linjeflyg. Ytterligare två år senare var han SAS-chef. Överallt skapade han rubriker, lönsamhet och en ny företagskultur.

När Carlzon 1985, 44 år gammal, gav ut managementmanifestet *Riv pyramiderna* kunde han framstå som oövervinnerlig. På *Dagens Nyheter*s kultursida recenserades hans bok av nationalekonomen Gunnar Adler-Karlsson under den förvisso ironiskt menade, men ändå bekräftande, rubriken "Herkules Carlzons storverk". Och i en stor intervju i *Expressen* fick flygbolagsdirektören frågan om han kanske skulle "passa" till statsminister. Efter några inledande krumbukter tvingades Carlzon medge att jo, han skulle kunna tänka sig "att fylla en sån roll", men då under förutsättning "att det fanns öppningar för en ny politisk strategi".

The Times They Are a-Changin'. "Den nya människan" låter sig inte nöja med gamla

idéer, modeller och strukturer. Det var Jan Carlzons budskap, agitatoriskt utvecklat i Riv pyramiderna.

I slutkapitlet gör han en snabbskiss över de klassiska politiska ideologiernas evolutionshistoria – konservatism, liberalism, socialism – och drar slutsatsen att de "spelat ut sin roll". De kan inte längre "användas som utvecklingsstrategier för framtiden".

Världen, eller i alla fall världens rikaste lilla land, behövde en ny strategi, kanske rent av en helt ny ideologi. Låt oss för enkelhetens skull kalla denna ideologi carlzonismen och låt oss ge en antydning om dess fundament med hjälp av det stycke i postillan som den ambitiöse förvaltaren Carlsson läser för madam Flod första söndagen på Hemsö: "Jaghaver ock andra får, som icke äro av detta fåarhuset; dem måste jag ock draga härtill; och de skola höra min röst... Och det skall vara ett fåarhus, och en herde."

JAN CARLZON FÖRVANDLAD nästan över en natt SAS från en förlustskapande resefabrik till en vinstgenererande serviceverksamhet anpassad till 1980-talets expansiva företagskultur. Det var hans obestridliga insats. Men man får i efterhand intrycket att han ville åstadkomma något större än så. Han var företagsledaren som filosof, filosofen som företagsledare. Riv pyramiderna! Det är inte bara en boktitel utan

Oriven pyramid i den historiska staden Chichén Itzá i sydöstra Mexiko.

FOTO: DANIEL SCHWEN/CC BY/WIKIMEDIA COMMONS

den centrala lärosatsen. Som ett slags managementmarxist förkunnar Jan Carlzon att de nya produktivkrafterna, det vill säga alltmer välutbildade och kreativa individer, inte rymms i de gamla auktoritära pro-

Det kallas "linjestyrning" och uppges ofta vara en av de definierande beståndsdelarna i så kallad *new public management*. Modellen är i grund och botten militär. Befälsordningen är tydlig. Underordnad chef rap-

Denna ordning kan säkert vara både nödvändig och effektiv i strid, på fartyg och på kvällstidningsredaktioner i akuta nyhetslägen. Men av regionala sjukvårdsorganisationer och universitet kräver man inte i första hand att de ska kunna fatta sekund-snabba beslut. Ändå byggs maktpyramider-na också där, kanske framförallt där. Det får betydande samhällseliga konsekvenser.

Linjestyrningen går stick i stäv med idén att det finns verksamheter där utövarnas lojalitet inte bör rikta sig mot den som betalar lönen utan mot saken i sig: ämbetet, uppdraget, kallet.

På universitetet underminerar linjestyrningen värdegrunden. Akademien är till sin natur meritokratisk och kollegial. Dess verksamhet ska styras och regleras inte av påbud uppi från utan genom fritt menings- och kunskapsutbyte inom ramen för den vetenskapliga gemenskapen. Den akademiska >>

Befälsordningen är tydlig. Underordnad chef rapporterar till överordnad. Överordnad chef vidarebefordrar order till underordnad. Systemet bygger på lydnad och lojalitet.

duktionsförhållandena. De hierarkiska beslutsstrukturerna måste monteras ner så att alla och envar kan ges makt och ansvar.

Idag är den dominerande managementfilosofin den omvända. Bygg pyramider!

porterar till överordnad. Överordnad chef vidarebefordrar order till underordnad. Systemet bygger på lydnad och lojalitet. In för omvärlden ifrågasätter man inte sina överordnades beslut, man verkställer dem.

läraren/forskarens autonomi är av central betydelse här. Hennes frihet är en förutsättning för universitetets frihet. Det var därför Wilhelm von Humboldt lät två principer vara styrande när han i början av 1800-talet grundade det mönsterbildande universitetet i Berlin: Lernfreiheit och Lerhfreiheit. Både studenter och lärare skulle ha frihet att välja ämnen och inriktning för sina studier respektive undervisning.

SVENSKA HÖGSKOLOR ÄR numera mycket lite humboldtska. En svensk universitetslektor eller professor kan i dag sägas upp på grund av "arbetsbrist", som vilken avdelningschef som helst. Utvecklingen är förvisso inte unik för Sverige. I essävolymen *Gränspassager. Bildning i tolkningens tid* konstaterar Åboprofessorn Bengt Kristensson Uggla att "universiteten allt mer kommit att likna 'vanliga' arbetsplatser..." Han syftar då bland annat på en internationell managementkultur präglad av fixering vid mätbarhet och kontrollsystem.

Också linjestyrningen är en manifestation av denna managementtrend. I en ovanligt uppmärksam c-uppsats i statskunskap visade Uppsalastudenten Elin Sundberg i vintras att linjemodellen har fått ökat genomslag vid svenska högskolor de senaste åren. Detta, bisarrt nog som en följd av en reform som givit högskolorna ett större mått av självstyre. Konsekvenserna av detta managementmode är, enligt Sundberg, att kollegialitetsprincipen urholkats, vilket

i sin tur fräter på den akademiska friheten.

Hon är inte ensam om att dra denna slutsats. Allt oftare möts man av snarlika lägesrapporter: Forskarnas och lärarnas makt minskar. Rektorn och hans dekaner blir en toppstyrd "ledningsgrupp", sammansvetsad av beroendeförhållanden och ömsesidiga lojalitetsförsäkringar.

Man känner igen det från historien. Det brukar sluta illa.

VÅREN 1991 INGICK JAG i redaktionen för tidskriften *Moderna Tider*. Vi tryckte då en högaktuell (det kommunistiska imperiets kollaps) historisk essä av Mario Vargas Llosa. Hans fråga var: Varför lyckades 180 spanska conquistadorer få det mäktiga inkariket på fall? Hans svar blev: Eftersom all makt fanns samlad hos inkan föll hans undersåtar i vanmakt i samma ögonblick som han tillfångatogs av spanjorerna. Det skedde på plazan i Cajamarca redan innan det avgörande slaget inletts. Inom bara några minuter hade, skriver Vargas Llosa, inkakejsarens armé "upplösts som is i varmt vatten".

Man kan säga att inkaimperiet gick under på grund av extrem linjestyrning. Eller som Mario Vargas Llosa formulerar det: Rikets "vertikala och totalitära struktur var utan tvivel mer förödande för dess överlevnadsmöjligheter än alla conquistadorernas eldvapen och svärd".

Så Jan Carlzon hade rätt? En pyramidformad organisation befrämjar inte bara dum-

Också 1980-talets SAS-imperium höll sig med en inka. Han hette Jan Carlzon och var, inte chef, men väl "ledare".

het utan också sitt eget sönderfall?

Som Vargas Llosa påpekar var inkans undersåtar oförmögna att fatta egna beslut och agera självständigt. Conquistadorerna ägde denna förmåga. Det gav dem en enorm konkurrensfördel. Mycket talar alltså för Jan Carlzons modell. Men där finns också något som komplicerar bilden. Också 1980-talets SAS-imperium höll sig med en inka. Han hette Jan Carlzon och var, inte chef, men väl "ledare". Och vad gör en ledare? "Ledaren blir visionären, strategen, informatören, pedagogen, inspiratören." Ledaren är, kort sagt, alltings centrum och källa.

OM "LINJESTYRNINGEN" ÄR leninistisk till sin natur ("demokratisk centralism", lojalitet mot partilinjén och så vidare) så var carlzonismen, som redan mer än antyttts, närmast maoistisk: Å ena sidan massan, å andra sidan Ledaren. Det är inte bara principiellt utan också instrumentellt problematiskt. Ledaren har ju inte alltid rätt. Jan Carlzons stjärna dalade snabbt när det visade sig att han inte förmådde anpassa SAS till nya hårdare tider. Han lämnade bolaget i november 1993.

Det som förenar Carlzon med linjestyrningens förespråkare, och därför gör det meningsfullt att påminna om honom, är inte minst motviljan mot ineffektivitet, aversionen mot byråkrati om man så vill. Det centrala är att få saker och ting gjorda, utan tjafs och mankemang. Metoderna skiljer sig visserligen åt. I ena fallet gäller det att få medarbetarna/medborgarna att internalisera ledarens visioner och intentioner. I det andra fallet förlitar man sig på rak ordergivning. Men målet är ändå detsamma: Raka rör.

Bland alla goda invändningar man kan formulera mot sådana system nöjer jag mig med att lyfta fram en: Korkade och destruktiva beslut transporteras och implementeras här lika raskt och lika effektivt som intelligenta och konstruktiva.

Det kan därför i linjeringens tid finnas skäl att skriva ett motmanagementmanifest – "Återuppbygg byråkratin!" – i alla fall om man med byråkrati syftar på mekanismer och organ för maktindelning, eftertanke och kontroll. ✨

Jan Carlzon när det begav sig.

FOTO: GRAHAM FINLAYSON/GETTY IMAGES/
ALL OVER PRESS

Vad eurokrisen lär

Konjunkturen är på väg uppåt och det värsta är över för Europa den här gången. Men krisen borde få oss att ifrågasätta en svensk anslutning till euron, skriver **Mats Persson**.

VÅREN 2010 AVSLÖJADES att Grekland förfalskat sina nationalräkenskaper och att dess statsskuld var mycket större än statistiken visat. Då gick övriga euroländer in med massiva stödåtgärder. Argumentet var att de internationella finansmarknaderna inte fungerade som de skulle; räntorna på Greklands upplåning steg till 20–30 procent efter avslöjandet om förfalskningarna – och det måste ju vara fel. Räntorna på Spaniens, Italiens och Portugals lån steg också, men inte lika mycket. De länderna hade inte riktigt lika dåliga finanser som Grekland, men något fel måste det ju vara på de marknaderna också. Därför måste vi ”rädda euron”.

Så gick den så kallade trojkan – EU-kommissionen, Europeiska centralbanken (ECB) och Internationella valutafonden (IMF) – in med massiva stödåtgärder. Man gav nödlån direkt till länderna, så att de kunde betala sina skulder till bankerna, och man köpte upp deras statsobligationer på marknaden. Sammanlagt har stödåtgärderna hittills uppgått till nästan 1 000 miljarder euro, varav ungefär hälften gått till Grekland. Det är en svindlande summa, som kan jämföras med Sveriges BNP på 400 miljarder euro.

IDAG ÄR NOG DE FLESTA ekonomer eniga om att trojkans åtgärder gjorde mer skada än nytta, och att krisen istället borde ha mötts genom att Greklands statsskuld skrevs ner i ordnade former. Kritiken består av fem punkter:

De internationella finansmarknaderna har i stort sett fungerat bra under krisen. De räntor som krisländerna drabbades av 2010–2013 är fullt rationella som kompensation till långivarna för konkursrisken. Argumentet att vi måste ställa upp med stödåtgärder för att marknaderna inte fungerade är därför felaktigt.

Stödlånen och stödköpen av statsobligationer strider mot valutaunionens ”konstitution”, det så kallade Maastrichtfördraget från 1992. Där förbjuds stödlån och stödköp av statsobligationer. Detta är inte någon snävt formalistisk kritik; det fanns (och finns) goda skäl till sådana förbud i fördraget. Lånen och stödköpen har inte i första hand gynnat grekerna. Istället

Demonstration mot Angela Merkels besök i Aten 2012.

FOTO: YANNIS BEHRAKIS/TT NYHETSBYRÅN

har pengarna gått till de främst tyska och franska banker som hade tagit stora positioner i Greklands och de andra krisländernas statsobligationer. Genom att säl-

ja sina obligationer till EU-fonderna, ECB och IMF har bankerna sluppit undan hotande förluster. Krisåtgärderna kan därför ses som en seger för banklobbyn, och som >>

Och så togs skylten ned.

FOTO: ANDREW WINNING/TT NYHETSBYRÅN

en förlust för Europas skattebetalare.

Genom att bankernas ägare har sluppit ta de förluster de åsamat sig har åtgärderna indirekt uppmuntrat till fortsatt spekulation: om spekulatören går bra tjänar bankägarna stora pengar, och om den går dåligt tar Europas skattebetalare hand om förlusten. Denna uppmuntran till risktagande kan skapa instabilitet i banksystemet.

Genom de sparåtgärder som EU ställt som villkor för lånen har Sydeuropa kastats ner i en djup lågkonjunktur, med hög arbetslöshet. Sparåtgärderna var visserligen nödvändiga; ingen stat kan under lång tid ha högre utgifter än inkomster. Men nu har EU – främst Tyskland – fått skulden för arbetslösheten i Sydeuropa. Detta kastar ett tragiskt skimmer över synen på EU som ett fredsprojekt.

Kritiken mot lånen och stödköpen har främst framförts av oberoende ekonomer vid våra universitet. (Bland svenska ekonomer kan nämnas Lars Calmfors i DN 16/9 2011 och den 9/8 2012, Assar Lindbeck i boken *Ekonomi är att välja* och Mats Persson i boken *Den europeiska skuldkrisen*. Även bland utländska ekonomer växer antalet kritiker, se till exempel intervjun med Hans-Werner Sinn i DN 16/9 2013. Men det finns också utländska ekonomer som stöder åtgärderna, se till exempel André Sapir i *Ekonomisk Debatt* nr 3/13). De stora affärsbankernas ekonomer, och EU:s ekonomer i Bryssel, har dock varit nöjda – av lätt insedda skäl. Inom ECB har åsikterna varit delade, och två av dess direktörer har avgått i protest mot stödköpen, som de ansåg strida mot Maastrichtfördraget.

Nu är konjunkturen på väg uppåt, främst i USA och Nordeuropa men kanske även i

Sydeuropa. Är då problemen över för den här gången? Ja, om konjunkturen kommer igång kan nog Spanien, Italien, Irland och Portugal klara av sin skuldbörda, även om det blir tungt. Det handlar trots allt om en arbetslöshet på 20 procent, och en stats-

Om vi hade röstat ja, så hade vi förmodligen tvingats bidra med stora summor till de tyska och franska bankägarna – allt under slagordet "Vi måste rädda euron".

skuld på 80–100 procent av BNP. Men med en ordentlig högkonjunktur har de länderna åtminstone en teoretisk chans att klara av situationen.

Grekland, däremot, förefaller räddningslöst förlorat. Landet har två problem: dålig konkurrenskraft i näringslivet och en statsskuld på 160 procent av BNP. Det kan inget land klara av. Vad ska man då göra?

För det första kan Grekland skriva ner sin statsskuld, det vill säga göra en statsbankrutt i ordnade former. Här finns dock numera ett politiskt problem. Om skulden skrivits ner redan 2010 skulle många banker ha gjort stora förluster, och några av dem hade då nationaliserats. Det hade va-

rit svårt – men säkert det minst dåliga alternativet i den situationen.

Nu tog istället EU-fonderna, ECB och IMF över den största delen av de grekiska statspapperen från bankerna. En nedskrivning skulle innebära en stor prestige-förlust för alla de politiker som hela tiden hävdade att stödlånen och stödköpen inte innebär någon kostnad för Europas skattebetalare. Genom stödåtgärderna har Greklands eventuella statsbankrutt förvandlats från ett ekonomiskt problem för spekulerande banker till ett politiskt problem för Europas ledare.

DÄRFÖR TROR JAG INTE att Grekland kommer att tillåtas skriva ner sin skuld – åtminstone inte den del av skulden som nu ligger hos trojkan. Just de obligationerna kommer nog att förlängas (kanske till oändlig löptid) och räntan kanske kommer att sänkas till nära noll, allt för att EU, ECB och IMF inte ska behöva ta upp några pinsamma förluster i sin bokföring.

För det andra kan Grekland lämna euron. Detta är vad många debattörer förespråkar. Men ett grekiskt avhopp skulle skapa enorma praktiska och ekonomiska problem. Att gå in i en valutaunion är ganska enkelt, men att gå ur är mycket mer komplicerat – i alla fall om man har dåliga finanser.

De baltiska länderna lämnade "rubelunionen" 1990–91, och det skapade inga som helst problem. Men dessa länder hade ordning och reda i sina ekonomier; de lämnade inte rubeln för att kunna starta inflation, utan för att få nationella symboler i form av egna valutor. Skulle däremot Grekland lämna euron vore det av helt andra skäl, och då blir problemen mycket större.

Greklands val mellan att stanna kvar i unionen (med dålig konkurrenskraft) och att lämna den (med inflation och kaos i betalningssystemet) är ett val mellan pest och kolera. Jag vet inte vilket som är värst.

OCH VAD SKA då Sverige göra? I efterhand kan man säga, att det var tur att vi sade nej till unionen i folkomröstningen 2003. Om vi hade röstat ja, så hade vi förmodligen tvingats bidra med stora summor till de tyska och franska bankägarna – allt under slagordet "Vi måste rädda euron". Nu slapp vi billigt undan. Sverige bidrar "bara" med något tiotal miljarder euro, till följd av vårt medlemskap i IMF.

Ska vårt land då gå med i EMU när konjunkturen väl har återhämtat sig och krisen är över? Det är en svår fråga som ekonomerna debatterar livligt. Men rent allmänt bör man nog tänka sig för två gånger innan man går med i en förening där styrelsen plötsligt kan bryta mot konstitutionen (Maastrichtfördraget) och skänka bort hundratals miljarder till spekulerande bankägare. Den lärdomen är nog den viktigaste vi kan dra av krisen. ♣

SYRIEN

Ett djävulskt problem

Varken regimen eller oppositionen kan idag leda Syrien. Det enda som kan rädda landet från ett permanent sönderfall är USA:s och Rysslands diplomati, skriver **Aron Lund**.

VÅREN 2013 TYCKTES den syriska regimen vackla mot stupet. Saudiarabien hade sänt in stora laster med vapen, införskaffade på märkliga omvägar från det forna Jugoslavien. Rebeller tränades, finansierades och utrustades av CIA och andra säkerhetstjänster i Jordanien. Med hjälp av nya pansarbrytande granater kunde de tränga igenom Assads försvar i södra Syrien.

Runt staden Deraa, där upproret en gång börjat i mars 2011, föll en rad byar i rebellernas händer. Strider blommade upp ända borta vid den israelisk-syriska vapenstilleståndslinjen på Golanhöjderna. Nästa steg verkade vara Damaskus. Om rebellerna gjorde ett genombrott där, samtidigt som de pressade det belägrade Aleppo i norr, hur skulle regimen då i längden kunna hålla stånd?

Men av denna skenbara krigslycka blev inget. Framstegen i södra Syrien stannade av efter att vapenleveranserna strypts. Med hjälp av milismän och shiamuslimska frivilligkrigare klöste sig Assadregimen tillbaka in i flera byar runt Deraa, och rörde bort rebellerna från den libanesiska gränsen under maj och juni 2013. Kriget verkade fast i

samma blodiga dödläge som tidigare.

Den 21 augusti 2013 angreps flera oppositionskontrollerade förstäder runt Damaskus med raketer fyllda med sarin, ett dödligt gift. Angreppet utfördes precis ett år efter det att Barack Obama för första gången fastslagit att användandet av kemiska vapen vore att överträda en "röd linje" i Syrien. USA reagerade därför mycket starkt, men planerna på en straffattack mot Assads regim hölls tillbaka av en krigstrött kongress, en motsträvig militärledning och en försiktigt sinnad president. Vapenskramlet växlade istället snabbt över i ett initiativ för att fredligt frånta Assad hans giftlager, genom inspektioner stödda av Ryssland. Bombningarna ställdes in – åtminstone för stunden.

Protesterna i kongressen hade mest handlat om oron, något överdriven, för att syriska rebeller lierat sig med al-Qaida. Men i Vita huset och Pentagon verkar det ha varit andra bekymmer som låg bakom oron. Efter två och ett halvt år hade det börjat bli omöjligt att ignorera elefanten i rummet: att det inte fanns något alternativ till Bashar el-Assad. Där diktatorn förlorat

makten följde varken demokrati eller teokrati, utan anarki.

Den civila syriska statsapparaten har i mer än fyrtio år varit helt sammanflätad med Baathpartiet och regimens bläckfisklika säkerhetsapparat. I de delar av landet där armén drivits bort har statsorgan och myndigheter följaktligen fallit samman. Den brända jordens strategi har fullbordats av Assads artilleribombardemang och flygräder, som omöjliggjort allt normalt liv i det rebellkontrollerade Syrien.

Om det funnits en stark och enig oppositionskraft inne i landet skulle den kunna ta över där regimen försvann, men det gör det inte. Medierna har tyvärr förblivit helt fixerade av frågan om huruvida den existerande oppositionen är islamistisk eller inte, och missat det verkligt väsentliga: Är den regeringsduglig?

Svaret är nej. USA:s militära underrättelsetjänst har uppskattat att det väpnade motståndet utgörs av så många som 1 200 lokalt baserade grupper, även om många av dem med tiden har samlats i större allianser. Det förefaller helt osannolikt att detta lappverk av gerillagrupper och >>

Gatustrider i Aleppo hösten 2013.

FOTO: JIM LOPEZ/TT NYHETSBYRÅN

revolutionära råd skulle kunna ta över statsapparaten och organisera offentliga verksamheter i hela landet, eller ens i en storstad som Damaskus. Risken är större att de karvar upp staden mellan sig och att inbördesstrider utbryter när bytet ska delas, precis som det blev i östra Aleppo.

ATT DET SKULLE BLI SÅ, ett val mellan regimens förtryck och oppositionens kaos, var alltid Assadfamiljens plan. När upproret började 2011 var Syrien riggat för religiöst inbördeskrig sedan flera decennier.

Hafez el-Assad, Syriens president från 1970 till 2000, hade raderat ut alla tänkbara alternativ till sin egen regim. Han såg målmedvetet till att fylla säkerhetsapparaten med alawiter – hans egen religiösa minoritet. Medan missnöjet jäste i den stora sunnimuslimska folkmajoriteten, slöt minoriteterna upp bakom diktaturen, både för att den trots allt upprätthöll en sekulär författning och för att dess fall skulle kunna följas av en våldsam islamistisk motreaktion. Efter 2011 har Bashar el-Assad fortsatt arbeta efter faderns plan. Alla tillgängliga medel sattes in för att splittra oppositionen och omöjliggöra en brett baserad fredlig kamp, vilket naturligtvis banade vägen för dagens islamistdominerade uppror.

Att Syrien inte har ett trovärdigt alternativ till diktaturen är med andra ord Assadfamiljens eget verk – men det innebär inte att Bashar el-Assad själv har makten i säker hand.

Idag styrs Syrien inte av någon enda ledare. Diktatorn har sedan ungefär ett år förlorat kontrollen över halva landet. Hans anhängarskara är sakta men säkert på väg att smälta samman till någon tredje- eller fjärdedel av landets invånare, samlade kring en hård kärna av alawiter och andra minoritetsgrupper. Det duger som maktbas för den som vill vara Syriens mäktigaste krigsherre, men det är långt ifrån tillräckligt för den som vill fungera som president över ett enat land.

Assads maktbas är idag för snäv och Syrien för polariserat för att han ska kunna återupprätta den regim som fanns före 2011. Han kan inte längre lova det polisstatens lugn som tidigare rådde – bara fortsatta strider.

Det är Syriens dilemma idag. Om regimen plötsligt kollapsar utan en effektiv oppositionsledning, väntar ett statslöst kaos. Men om regimen blir kvar kommer inbördeskriget att fortsätta, vilket i praktiken är samma sak. Och under tiden går landet mot det som FN-sändebudet Lakhdar Brahimi kallar "somalisering", en uppdelning i enklaver där självsvåldiga krigsherrar och kapten styr från en vägspärr till nästa.

Ryssland, Iran och ett par andra länder stödjer Assads regering. USA, Saudiarabien, Frankrike och Turkiet – med flera –

stödjer oppositionen. Men både metoder och mål skiljer sig mellan lägren.

Det rysk-iranska stödet saknar politiska hämmningar. Målet är ett och det är enkelt, att deras klient Assad ska behålla en så stor del av kakan som möjligt, vare sig kriget slutar med ett fredsavtal eller aldrig slutar överhuvudtaget.

Den andra sidan är mer osäker på vad den vill uppnå. Länder som Saudiarabien och Turkiet är helt inriktade på att stötta Assad, medan USA snarare strävar efter en förhandlad lösning som kan stabilisera Mellanöstern och undvika en spridning av kriget till de proamerikanska grannstaterna. President Obama skulle naturligtvis enkelt kunna skada den syriska regimen, eller till och med förstöra den. Luftangrepp är en möjlighet, om man är beredd att ta ansvar för vad som följer. Ännu lättare vore forsla in tillräckligt många och kraftfulla vapen till rebeller kring Aleppo och Damaskus. Saudiarabien, Qatar och andra USA-allierade stater har länge försökt göra det, men hindrats av amerikanska invändningar.

Politiker i Washington är både bekymrade över att vapen ska falla i händerna på extremister och krigsförbrytare, och över det långsiktiga perspektivet. Om man ska få stopp på striderna i framtiden krävs en centralmakt i Syrien som är stark nog att dämpa kaoset och kväsa extremisterna, vilken i sin tur måste vila på ett fundament av statliga institutioner. Men om regimen plötsligt skulle kollapsa och gerillan stormar Aleppo och Damaskus, kommer detta fundament med största säkerhet att brytas sönder.

– För att besegra al-Qaida efter allt detta behövs både den syriska militärens och de syriska säkerhetstjänsternas institutioner, säger den nyss avgångne biträdande CIA-direktören Michael Morell.

Det är en krass realpolitik, vars besvärande slutsats sällan yppas öppet i debatten: samtidigt som Bashar el-Assad måste pressas hårt nog för att acceptera sin egen avgång, vill USA inte att den egna sidan ska segra helt och hållet – åtminstone inte innan den är redo att ta över styret. Det är ett djävulskt problem, och under tiden fortsätter kriget att varje dag driva in sitt pris i människoliv.

Finns det några ljusglimtar överhuvudtaget? Kanske det enkla faktum att både USA och Ryssland nu tycks eniga om att en kompromiss är den enda framkomliga vägen. En sådan kompromiss kommer inte att bli vacker, den kommer inte att bli rättvis, inte att bli enkel. Kanske är den inte ens genomförbar.

Ändå är det Syriens bästa, enda, smala chans att överleva som land och rädda sig undan det värsta av öden – att bli ett nytt Somalia eller Afghanistan. För hur illa det än är idag kan det nämligen bli mycket värre. ✨

SOCIOLOGI

Framti

Vurmen för det autentiska är egentligen en misstro mot visionen om en framtida, bättre värld. Men historien har inte tagit slut, skriver **Maria Eriksson**.

”NEJ, DU SKA SPRINGA helt barfota. Inga gummisulor. Då kan det bli så här.” Följt av en gest med foten som försöker illustrera hur man slirar runt i ett par femtåstrumpor med gummisulor.

Det hade kunnat vara en passage hämtad ur *Born to run. Jakten på löpningens själ* (2010), Christopher McDougalls storsäljare om glädjen i att springa som vi gjort sedan tidernas begynnelse. Men det är ett helt vanligt samtal med en av mina grannar som ger egenupplevda tips om barfotalöping. Han har, som så många andra, fastnat för ett mer ursprungligt sätt att löpa. Inga skyddande skor med pronationsstöd, bara den mänskliga fotens förunderliga mekanik. För det är ju så här vi är gjorda att springa.

Och just detta att vi strax innan vi blev bofasta levde på ett visst sätt är ett argument som har en sällsam lyskraft dessa dagar. Alla tycks vi numera vara experter på valda delar av grottmänniskoliv.

Hade jag och min granne känt varandra lite bättre hade han kanske kunnat berätta för mig om hur man bäst bör gå på dass. Sittande på huk, för er som undrar.

Mest intresse röner det som sker dessförinnan. Maten. Först var det LCHF-kost som var det naturligaste. Grottmänniskorna åt inga chips, ingen lightläsk och aldrig pasta carbonara. Där emot gillade de tydligen entrecote med bearnaisesås och ett glas rött.

Tills någon kom på att det inte fanns några kylskåp på den tiden. Duh! Det gick alltså inte att lagra maten och två av veckans fem dagar lyckades de bara fånga hjortar och gräva upp rötter motsvarande 500 kalorier.

MEN DET ÄR SOM SAGT valda delar av grottmänniskolivet. Var får man information om exakt vad som är tillåtet enligt 5:2-dieten? Knappast genom röksignaler. Men egentligen är vi väl gjorda för att sitta runt en eld och berätta historier för varandra, allt detta artificiella ljus,

den inte vad den varit

En riktig ko.

FOTO: KEVIN ZIM/CC BY/FLICKR

det kan väl aldrig vara bra? Är vår hud verkligen ämnad att bära nylonstrumpor och yllekostymer? Och om grottmänniskorna inte hade några Nikes hade de knappast några Duxsängar heller...

En intressant sak med autenticitetsvurmen är just att den inte är någon gröna vågen-rörelse i största allmänhet. Ingen verkar vilja flytta ut i skogen på riktigt. Eller återgå till det liv som Karl Oskar och Kristina var desperata att lämna.

Barfotalöppning går alldeles utmärkt att kombinera med kostym, smartphone och portfölj. Kanske bara inte samtidigt.

Det är helt okej att plocka russinen ur kakan. Den granne som springer runt barfota behöver inte vara samma granne som skaffar sig en huktolett.

FÖR DEN SOM TYCKER att stenåldern är väl länge sedan kan man istället välja en närmare tidsperiod. Någon gång strax före den storskaliga matindustrins intåg. Eller "The dream of the 1890s" som den oerhört träffsäkra hipsterserien *Portlandia* döpt trenden i en sketch där människor håller höns, hugger egna iskuber och rakar sig med kniv. "Som om 2000-talet aldrig hänt."

Man kan stoppa korv, syra kål, baka bröd eller brygga egen mjöd. Utan e-nummer och "kemikaliefritt". Eller så kan man ägna sig åt ved. En kompis berättar, bara delvis ironiskt, att han är en urban *woodsman*. Det är de som har skogshuggarskjorta och helskäggs fast de bor närmare Stureplan än någon skog. För något år sedan blev den norska boken *Ved. Allt om huggning, stapling och torkning – och vedeldningens själ* (2011) av Lars Mytting en bästsäl-

jare. En bok som handlar precis om detta – hur man eldar med ved. NRK valde att följa upp boken med ett program om vedeldning. Ett tolv timmar långt program om vedeldning. För den som redan läst *Ved*, kommer nu på svenska *Elda med ved. Den kompletta handboken för en perfekt brasa* av Vincent Thurkettle.

*Grottmänniskorna
åt inga chips, ingen
lightläsk och aldrig
pasta carbonara.
Däremot gillade de
tydligt entrecote
med bearnaisesås
och ett glas rött.*

Det är lätt att tolka allt detta som en kritik av det moderna konsumtionssamhället. Men stämmer det? Man behöver visserligen inga skor för barfotalöppning, men inget tycks hindra att man köper pulsklockor, vätskebalten och kompressionstights.

Kanske är det istället en brist på framtidsvisioner som får oss att blicka bakåt. Hela tiden sker fascinerande tekniska innovationer. Vi lär oss att tillverka kött i laboratorier. Robottekniken utvecklas till den grad att det nu skrivs hyllmeter om huruvida vi kommer att ha några arbeten kvar i framtiden eller om ludditerna slutligen visar sig få rätt. Superentreprenörer dröm-

mer om rymdresor och framtidens transportmedel.

Men den handfull miljardärer som planerar nästa rymdskutt tycks vara ganska ensamma om att blicka framåt. Åtminstone i västvärlden. Vart tog de storslagna visionerna om framtiden vägen? Vem längtar efter flygande bilar, rymdkolonier och världsfred?

HISTORIEN TOG INTE SLUT. Men vi förhåller oss som om den gjorde det. Eller hur ska man annars förklara bristen på drömmar om en annorlunda och bättre värld? Försiktighetsprincipen har blivit det främsta förhållningssättet när en politik ska utarbetas kring vetenskapliga frågor. Den utbredda skepsisen mot genmodifierade grödor och skiffergas är bara ett exempel. I Europa bör tilläggas. Genmodifierade grödor, för att ta ett exempel, odlas redan på 13 procent av världens åkerareal, men i Nord- och Sydamerika och i Asien.

Här är det istället status quo som är utgångspunkten. I samma anda är idén att det finns en gräns där mer pengar inte gör oss lyckligare. Att ekonomisk utveckling bara skulle vara positiv till en viss gräns. Detta verkar dock inte stämma när globala data analyseras, enligt en studie gjord av forskarna Stevenson och Wolfers vid universitetet i Michigan, som publicerades i våras. "Om det finns en sådan gräns har vi inte nått den än", konstaterade de. Och varför skulle vi? Har vi verkligen uttömt de möjligheter till ett rikare liv som ekonomiskt välstånd ger?

För det är givetvis inte bara teknologiska och ekonomiska framsteg som vi skulle kunna se fram emot. Hur ser ett samhälle ut där människor har större möjligheter att förverkliga sina drömmar?

Det som ger oss förutsättningen – tid och råd – att sätta surdegar och göra en svensk klassiker är välstånd. Att vi kan ägna oss åt det till synes enkla och ursprungliga bygger på att vi lever i ett avancerat samhälle där sjukvård, transporter, livsmedelskedjor och utbildning är något vi kan ta för givet.

Varför skulle en ytterligare välståndsökning inte leda till ännu större möjligheter till en meningsfull tillvaro? Då kanske vår fascination vid kroppens funktioner kompletteras med något helt annat. Större möjligheter att ägna sig åt musik, konst och vetenskap?

Drömmar vi inte om framtiden är det som återstår att blicka bakåt. Eller att springa. ✨

Varken behå eller slöja

”Bena blir fulla med spring”, sjunger lilla Ida. Pippi Långstrump sjunger att hon har ”prickigt sommarskinn”. I Astrid Lindgren-idyllen är barnkroppen bara sin egen, och finns till för att leka och springa med, och möjligen besjunga i en sommarsång.

Länge låg den svenska verkligheten nära idyllen. Även om det alltid förekommit sexuella övergrepp mot barn tror jag att de flesta av oss 70-talister minns en uppväxt där vi badade nakna på sommaren utan att någon oroade sig för pedofiler. Sexualiseringen och objektifieringen som följde på kroppens förändringar i puberteten blev nästan en chock. Kanske bidrog det till böcker som *Fittstim?*

Men något hände. 2005 skrev Carl Hamilton i *Det infantila samhället. Barndomens slut* att barn tvingas bli vuxna allt tidigare, bland annat genom att småflickor klär sig i sexualiserade vuxenplagg. Några år senare började man på tidningen där jag arbetade att gallra bort tävlingsbidrag till ”Läsarnas sommarbild” som visade nakna småbarn. Bara barnrumpor hade blivit farliga.

De faktorer som förändrar samhället mest och snabbast idag är globalisering och mångkultur. När vi 70-talister var barn fnyste de vuxna åt ”trainee bras”, skönhetsstävlingar för småflickor och det hysteriska förhållande till nakenhet som rapporterades från USA. Idag är vi själva där.

Det blev tydligt när *GT:s* chefredaktör Frida Boisen i somras uppmanade till protest mot barnbehåar. Borgerliga debattörer kritiserade henne för att vara antiliberal när hon hade synpunkter på hur andra lever sitt liv. Men det finns en väsentlig skillnad mellan kritiken mot ”tjejlego”, rosa prinsessklänningar och annat som genuspolisen vill giftstämpla, och kritiken mot barnbehåar. Den förra går ut på att göra om barn till något nytt och annorlunda, den senare handlar tvärtom om att låta barn vara barn.

Mångkulturen har också en roll i sexualiseringen av barndomen. Som en skrattspegel till barnbehåarna har barnslöjor blivit vanliga i Sverige. Barnslöjan ska dölja det som barnbehåar låtsas framhäva, men de har det gemensamt att de gör småflickor till sexualiserade objekt vars ”sexuella dragningskraft” eller ”behag” måste döljas från mäns blickar, alternativt omslutas av en barnbehå.

Protester mot barnslöjor brukar kritiseras ännu hårdare än Boisons behåuppror, eftersom religionsfriheten anses hotad. När jag ser beslöjade flickor i treårsåldern som inte kan leka och röra sig fritt undrar jag dock om inte slöjan kan vänta tills det faktiskt finns kvinnliga former att dölja.

Globaliseringens och mångkulturens hot mot den icke-sexualiserade barndomen kan hanteras på olika sätt. Frankrike, som redan har lagar mot heltäckande slöjor, ska nu förbjuda skönhetsstävlingar för barn (flickor) under 16 år.

Jag är så liberal att jag inte tror att man bekämpar sexualisering av barn genom att förbjuda barnbehåar och barnslöjor. Men jag är också så konservativ att jag anser att den icke-sexualiserade barndom som vi 70-talister fick uppleva är värd att försvara. Det är en frihet att få slippa sexualisering och objektifiering fram till puberteten.

Att avfärda problematisering av barnbehåar som antiliberal är nihilistiskt. Att förmedla värden och normer är knappast antiliberal.

Att i liberalismens namn vilja tysta all kritik mot sexualisering av barn tyder däremot på att man är blind för, eller inte bryr sig om, den utveckling där den fria barndomen blir allt kortare och inträdet i en sexualiserad kommersiell eller islamistisk kultur sker allt tidigare.

I korthet

PRESSGRANNAR

”I Finland finns ingen mediekritik värd namnet.

Det finns ansträngningar, till exempel Yles Pressklubben, ledd av Ruben Stiller. Men det är mera ett underhållningsprogram än ett program om journalistiken, trots djuplodande diskussioner ibland.

Branschens egen tidning *Journalisten* är inte fy skam. Den ger en bild av redaktionellt arbete och av strömningarna inom branschen, men den vänder sig inte till nyhetskonsumenten.

Så som ofta kan man, likt [medieforskaren Anu] Kouvunen gör, konstatera att svenskarna är bättre på att ta den typ av debatter som Finland saknar.

Hon nämner den senaste debattstormen i Sverige, den som blåst kring Hanne Kjöllers. Men för att visa att Sverige inte är ett exempel i alla avseenden, och för att understryka det svåra med mediekritik, är det skäl att begrundna Jan Guillous ord.

Guillou, som inte alls delar Kjöllers politiska världsåskådning, säger att hon är på rätt spår. Men för att Kjöllers vågat sig på ett helhetsgrepp – ”en förödande vidräkning med slapp offerjournalistik” – har hon också lynchats av journalistkåren. (Att boken *En halv sanning är också en lögn* innehåller sakfel har underlättat karaktärs-mordet.)

Det som måste göras är alltså inte lätt, men det är nödvändigt.

Journalisterna behöver den mediekritiska debatten; den som utmanar, pressar fram argumenten och utvecklar journalistiken på ett bestående sätt.

Nyhetskonsumenterna behöver den för att förstå hur medierna jobbar, prioriterar och under vilka förutsättningar. Därmed blir det lättare att veta när klander är på sin plats och när det är ogrundat.

Det har talats en del om att Yle och de övriga mediehusen borde samarbeta. Vore inte en enhetlig, sammanfattande mediekritik ett bra första projekt?”

Ledarskribenten **Dan Lolax** i Åbo
Underrättelser om riskerna med en
bristfällig mediekritik

Marika Formgren är journalist och ledarskribent.

Utmaningen för Mellanöstern

I Syrien och Irak drabbar sunni- och shiamuslimer samman. Konflikten radikaliserar båda lägren som får stöd av ärkefienderna: shiamuslimska Iran och sunniwahhabitiska Saudiarabien. I Egypten antänds återigen motsättningen mellan muslimer och kristna. Därmed är försöket till en arabisk gemenskap sammanhållet av en arabisk socialistisk idé slagen i bitar.

Den arabisksocialistiska idén skapades av Michel Aflaq (1910–1989), som bildade det arabiska socialistpartiet *Baath* (pånyttfödelse) och 1954 blev rörelsens ledare.

Kombinationen av socialism och panarabism hänförde unga officerare och generaler i hela Mellanöstern. En del tog initiativ till militärkupper. Vad som ansågs vara traditionellt och förlegat skulle underordnas en modernare framtid. Under slagorden *wahdah, hurriyah, ishtirakiyah* (enighet, frihet, socialism) skulle den arabiska världen enas, befrias från främmande makter och forma en egen arabisk socialism över hela Mellanöstern.

Genom en kupp 1970 tog Bashars far, Hafez al-Assad, makten över både partiet och landet. I Irak kom partiet efter inre strider att 1968 ledas av Saddam Hussein, som 1979 tog över presidentämbetet. I Egypten försökte Nasser stärka arabnationalismen genom att

En gång var Michel Aflaq, till vänster om Nasser, visionär.

FOTO: ONLINE MUSEUM OF SYRIAN HISTORY

uttrycka febriga visioner i offentliga framträdanden, om hur Israel måste förgöras för att möjliggöra ett sammanhängande arabiskt territorium. Assad identifierade sig med Saladin. Saddam Hussein jämförde sig med Nebukadnessar och Nasser såg sig själv som en modern farao.

Religion och etniska skiljelinjer förträngdes officiellt till förmån för sekulär arabisk gemenskap, som ändå styrdes av diktaturer formade av etniska minoriteter. I Syrien

regerade alawiter och kristna över Syriens sunnimuslimska majoritet. I Irak styrde den sunnimuslimska minoriteten. Shiamuslimer och kurder avrättades, fängslades eller gasades ihjäl av Baathpartiets specialförband. I Egypten fängslades och hängdes Muslimiska brödraskapets ledning, medan kopterna förpassades till samhällets marginaler.

Aflaqs visioner byttes ut mot maktens och förtryckets tomma retorik. Underrättelse- och angivarsystem som satte skräck i befolkningen upprätthölls av KGB-agenter i Kairo och Damaskus. Arméerna utrustades med Sovjetunionens modernaste vapen och bästa militära kunskaper. Trots det åtnjöt de arabiska arméerna inga större militära framgångar och har heller inte lyckats skydda regimerna som

skapat dem.

Det arabisksocialistiska experimentet går till historien som ett misslyckande. Samhällsvävnader som tidigare upprätthållit balansen mellan olika grupper har brustit. Etnisk och religiös splittring blir allt tydligare och riskerar att få ödesdigra konsekvenser. Utmaningen i Mellanöstern står därför bland annat i att finna en framtid där minoriteter som stått på maktens sida inte skickas till slakt som hämnd för tidigare oförrätter.

Eli Göndör

EKONOMINS HUMANISTISKA KÄRNA

Det goda i livet är inte i pengarna på banken. Däremot kan det vara påhittigheten och arbetsinsatsen som såg till att pengarna kom dit. Ansträngningen är sin egen belöning. Det var budskapet för dagen när professor Edmund Phelps, som fick Ekonomipriset 2006, höll tal utifrån sin nya bok hos Institutet för näringslivsforskning (IFN) en förmiddag i oktober. Den heter *Mass Flourishing* (Princeton University Press, 2013) och lyfter fram värderingarnas betydelse för ekonomi och välbefinnande.

För med ansträngning menar Phelps inte vilket slit som helst utan de konkreta uttrycken av hållningar som självständighet, upptäckarlusta och viljan att sätta upp mål och förverkliga dem. Han tar ett historiskt grepp och kontrasterar den moderna individ, som förlöstes av upplysningen, mot den traditionella människan, som såg sig som gruppmedlem snarare än som enskild aktör. När människan blev individ vidgades hennes horisonter och hon kunde sätta igång med att

förverkliga sin potential: kläcka idéer, ta initiativ, experimentera och muta in ny terräng i verklighetens och idéernas värld. Resultatet blev tillväxt och materiellt välbefinnande, men viktigast var den livskvalitet som kom genom att uppfinna, göra nytt och förändra.

När de moderna värderingarna fick genomslag på bred front fick framförallt västvärlden den massblomstring som boktiteln talar om och människor blev rikare och lyckligare.

Fast nu går det inte längre lika bra, menar Phelps. Förändringsviljan har mattats av och ersatts av kortsiktighet och materialism. Vi gläds åt vad vi konsumerar istället för att produktionen som gjort köpandet möjligt. Traditionella värderingar som trygghetslängtan och grupptänkande gör sig åter påmind. Ska det bli fart på väst behövs en renässans för individen och hennes vilja att göra avtryck i världen. Näringslivets kvartalstänkande måste bekämpas och skolorna se till att stimulera de

ungas fantasi, varför inte med hjälp av den stora, romantiska äventyrlitteraturen?

Jag fylldes av lika delar entusiasm och skepsis där jag satt.

Phelps har helt rätt när han talar om skapandets värde och fantasins betydelse. I ett samhälle som sätter konsumtionen före produktionen och fördelningen före entreprenörskapet kommer frustrationerna och konflikterna att växa, och han påminner på ett sorgligt sällsynt sätt om att ekonomi är humaniora: den enskilda människan och hennes idéer är motorn som för oss framåt.

Samtidigt är hans konflikt modernt-traditionellt orimligt endimensionell. I själva verket beror en hel del av problemen idag på att viktiga traditionella värden har tunnats ut i takt med att den moderna självutlevelsen stuckit iväg. Det behövs inte bara kreativitet och jag-styrka i ett samhälle utan också förankring och vilja att ta ansvar för varandra.

PJ Anders Linder

Av Eva Sohlman

Dödförklarad men vid liv

Detroit är själva sinnebilden för den amerikanska drömmens uppgång och fall. Men i den ekonomiska och urbana ödeläggelsen spirar hoppet om en ny start för USA:s fattigaste stad.

Korsningen mellan Woodward och Warren Avenues utgör en av huvudnoderna av innerstaden i denna sägenomspunna och mångskiktade stad. Men bara 90 sekunders bilfärd österut förändras stadslandskapet markant. Gapande tomma utrymmen öppnar sig, ärrade av utbrända, ihåliga hus, fallfärdiga och so-tiga. I många kvarter står några få bostadshus ännu kvar – de övergivna, riskabla fastigheterna har jämnats med marken. Kvadratkilometer efter kvadratkilometer liknar nu mest präriemark, där små gemensamma trädgårdar har dykt upp, anlagda av rådiga invånare som hittat nya sätt att använda marken. På en ödslig gata hade en afroamerikansk familj ställt upp ett litet bord med läsk, chips och godis, i ett desperat försök att försörja sig.

– Välkommen till Detroit's lantliga innerstad! säger Robin Boyle, professor och ordförande vid institutionen för urbana studier och bebyggelse vid Wayne State University, när han tog med mig på en guidad tur genom Detroit.

Tillbaka på Woodward Avenue, den här gången på väg västerut, stannade vi till vid Great Lakes Coffee Place, ett livligt kafé fyllt av unga, urbana människor böjda över sina laptops och läppjande på 4-dollarskaffe, bryggt efter önskad styrka och arom. Det vore en vardaglig scen i San Francisco eller Brooklyn, men här är den exotisk.

– Det här har alltid varit en stad där kaffet kostar 75 cent, men nu är det här också Detroit, noterar Boyle, en inflyttad skotte med tjock, snabb skorrning, ett grått litet skägg och uppmärksam blick. Han pekade ut liknande fickor av ny bebyggelse, utspridda här och där, till exempel en friluftsaffär kallad Moosejaw och en splitter ny Whole Foods-affär, den exklusiva ekologiska matkedjan.

Dessa två skarpt kontrasterande scener, så nära varandra och ändå så fjärran, återspeglar de dubbla, motstridiga berättelser som dominerar dagens Detroit.

Den ena berättelsen handlar om den amerikanska drömmens uppgång och fall: bilindustrins fö-

delseplats – Motor Town eller Motown, med den vanliga förkortningen – som frambringade bilar, kreditlån och en ny medelklass i vidsträckta förorter. Världen lärde känna staden genom coola stilikoner som sprang fram här, som Mustang cabriolet eller Diana Ross & the Supremes.

Men "The D" tvingades snart kämpa med rasupplöpp, vit utflyttning och global konkurrens; staden hamnade på obestånd och förvandlades nästan till oigenkännlighet. Allteftersom jobb inom tillverkningsindustrin flyttade utomlands krympte stadens befolkning på 2 miljoner till omkring en tredjedel, den offentliga servicen skars ner och brottsligheten sköt i höjden. Bilden av staden fläckades ytterligare när borgmästaren Kwame M Kilpatrick avgick 2008, efter att ha befunnits skyldig till svindleri, utpressning och andra brott. Den globala finanskrisen samma år tog nästan död på landets tre största bilföretag, som var illa skötta och måste räddas av staten. Idag är Detroit en nationell symbol för kommunal vanskötsel och korruption; en stad där 60 procent av barnen lever i fattigdom och spökfabriker vittrar bort i områden som mest liknar krigszoner. En gång i tiden var Detroit USA:s rikaste stad; nu rankas den som landets farligaste och kämpar med en skuld på 18 miljarder dollar, efter decennier av alltför små och senkomna nedskärningar och försummande av strukturproblem. I juli förklarade en nyligen utsedd konkurs-expert Detroit vara bankrutt. Det var den största stadskonkursen i amerikansk historia, och frågan är nu om staden kan locka till sig nya investeringar.

Det är den mörka sidan.

Den andra berättelsen fokuserar på Detroit's möjligheter och potential: hur staden likt en fågel Fenix kan resa sig ur askan och kanske till och med representera en ny miljövänlig, socialt medveten och ekonomiskt livskraftig modell i en globaliserad värld.

Ett brett spektrum av aktörer hyser denna vision, däribland stora privata stiftelser, medborgargrupper, privata investerare och experter på det offentliga utrymmet. Unga innovatörer, konst-

Eva Sohlman är journalist och författare till boken *Arabia Felix i terrorns tid. Resor i Jemen* (2007).

I bankruttens spår.

FOTO: RYAN LOCKE

”

Idag är Detroit en nationell symbol för kommunal vanskötsel och korruption, en stad där 60 procent av barnen lever i fattigdom och spökefabriker vittrar bort i områden som mest liknar krigszoner.

närer och entreprenörer söker sig till staden för dess billiga bostäder och känslan av att de kan åstadkomma en förändring, något som på valda ställen skapar en påtaglig nerv och energi.

Den person som går i spetsen för detta ingjutande av nytt hopp – och färsk peng-
ar – är stadens son Dan Gilbert, 51, en miljardär som grundat och är styrelseordförande för Quicken Loans, USA:s största låneföretag på nätet. Hans förhoppning är att återuppliva en ödslig stadskärna, som en gång utgjorde Detroit's epicentrum och sjöd av liv och rörelse, genom att förvandla området till ett högteknologiskt centrum. Därför valde entreprenören att satsa på det han kallar ”skyskrapsrean” 2010 och börja flytta över sin företagsverksamhet dit.

Hittills har han spenderat omkring 1 miljard dollar på denna mission och förvärvat 700 000 kvadratmeter fastigheter och 25 höghus i ett område på fem kvadratkilometer. Vissa byggnader var så billiga att de såldes för motsvarande ett halvt års hyra för en fastighet i New York, förklarade han under en intervju på sitt ljusa, rymliga kontor vid Campus Martius, huvudtorget i centrum.

Gilbert, en vetgirig man med bakåtkammat hår och tydlig smak för kläder och lekfulla skämt, bestämde sig för att lämna förorterna eftersom hans teknologibaserade företag förlitar sig på unga, driftiga människor som dras till stadernas centrum.

– Om vi som företag ska kunna locka till oss de

bästa och smartaste och behålla begåvningar av det snittet, anser vi att vi behöver en urban kärna.

Detta storskaliga projekt – vissa kallar det rentav ett av de mest ambitiösa privatfinansierade projekten i sitt slag i amerikansk historia – drivs också fram av en känsla han beskriver som nästan en förpliktelse.

– Det här är hemma. Vi är stolta över vår stad. Det finns inget som säger att det här inte kan bli en framstående stad på nytt, och vi befinner oss i en sits där vi kan åstadkomma en hel del positiva förändringar och effekter.

Det går att engagera sig i samhället och samtidigt låta allmänintresset förenas med ens egna vinstintressen, betonade han. Och faktum är att flytten in till centrum, med tätare nätverk och samarbete mellan Quicken Loans systerföretag, har möjliggjort stora synergieffekter och en snabb expansion. Företaget har gjort omkring 4 500 nyanställningar i centrum de senaste tre åren, där omkring 8 000 anställda nu arbetar och omkring 1 000 personer praktiserade under sommaren.

Hans fastighetsföretag, Bedrock Real Estate Services, renoverar fastigheter och bygger bostadshus, medan subventionerade hyror och lån liksom ökad trygghet lockar till sig unga yrkesutbildade människor och affärsverksamhet. Företag som Twitter, Chrysler, Blue Cross Blue Shield och Uber, en tjänst för taxibeställning på nätet, har öppnat kontor här, liksom 80 mindre nystartade företag. General Motors och Compuware finns också här sedan länge.

>>

För att utvidga sin verksamhet förvärvade Gilbert nyligen Greektown Casino-Hotel, ett lokalt landmärke. Han håller på att bygga ett parkeringshus och har startat en arkitektävling för att bebygga den tomt där det berömda varuhuset Hudson engångstornade upp sig. M-1, en offentlig-privat spårvägslinje för 140 miljoner dollar längs Woodward Avenue, beräknas stå färdig 2015.

För att attrahera lättroliga anställda, locka till sig andra företag och konkurrera om de bästa begåvningarna med platser som Silicon Valley, New York, Chicago och Boston, lägger Gilbert tonvikt vid moderna lokaler avsedda att stimulera kreativitet. En rundtur på Quicken Loans ljusa, färgstarka kontor och en del av de kontorslokaler de hyr ut visade på lekfull konst, en basketplan inomhus på tionde våningen, en elegant takrestaurang med utsikt över Detroit Tigers basebollstadion och ett vidöppet kontorsplan med bakgrundsmusik där unga spirande "lånedirektörer" avslappnat kastade fotbollar till varandra medan de talade med kunder på telefon. Quicken Loans lunchrum erbjöd ett överflöd av kokkonst – till och med ett godishörn i regnbågens färger.

– Det är lite grand som Willy Wonka, säger Bruce Schwartz, en barndomsvän till Gilbert som visar runt besökande journalister och tänkbara investerare, med syftning på Roald Dahls berättelse *Charlie and the Chocolate Factory*.

Men för att verkligen blåsa liv i city, där gatorna ligger kusligt övergivna nattetid och många byggnader fortfarande står förfallna och tomma, insåg Gilbert och hans medinvesterare att utrymmet mellan byggnaderna var lika viktigt som byggnaderna själva. Därför konstruktade de en grupp företag specialiserade på platsskapande, detaljhandelsstrategi och stadsplanering. I mars drog man i gång Opportunity Detroit, en ambitiös plan för att vitalisera området på nytt, tillsammans med Downtown Detroit Partnership och Detroit Economic Growth Corporation.

– Man skapar inte en stad med byggnader, säger Fred Kent, ordförande för och grundare av Project for Public Spaces (PPS), en icke vinstdrivande organisation för stadsplanering, design och utbildning som leder förnyelseprojektet.

– Man skapar en stad med aktiviteter som folk känner är deras egen, som ger dem en känsla av identitet och gör dem stolta över platsen där de bor, inte stolta över en byggnad.

För att skapa ett levande centrum behövs en rad målpunkter som alla erbjuder en mängd saker att göra, som att sätta sig ner, köpa mat, spela spel, betrakta konst och lyssna på musik, enligt PPS. En central plats måste kort sagt vara tillgänglig, aktiv, engagerande, bekväm, attraktiv, social, mångskiftande och välkomnande.

Detroits centrum har en utmärkt chans att bli allt detta tack vare sin fördelaktiga benstomme, förklarade Kent, en auktoritet inom platsskapande vars organisation har arbetat i 34 länder och 150 städer. Staden har en verklig stadskärna med vackra gamla byggnader och breda trottoarer, den ligger vid Detroitfloden och det är nära till områden med kultur- och nöjesliv.

Projektet Opportunity Detroit valde ut 10 områden för utveckling och utbyggnad. I varje område ska 10 nya platser och verksamheter byggas upp för att skapa en multiplikationseffekt. De tre viktigaste offentliga målpunkterna är Campus Martius/Cadillac Square, Capitol Park och Grand Circus Park. Campus Martius, som redan har ett kafé, ska snart kunna ståta med bland annat ett trädäck, en sandgrop med volleybollnät och en söderhavsbar.

Metoden inom PPS är att börja med småskalig upprustning av offentliga utrymmen som i sin tur kan leda till snabba förbättringar och ligga till grund för utveckling av mer långsiktiga lösningar – ett koncept som företaget kallar "Lättare, Snabbare, Billigare". Till projektet hör att förbättra kvartersmarknader som till exempel frukt- och grönsaksmarknaden So-wing Seeds Growing Futures i den fattiga stadsdelen Joy Road, placera ut sol- och vilstolar längs flodstranden och lansera Belle Isle Summer Saturdays (BLISS). Tanken är att återuppliva intresset för parken på Belle Isle i Detroitfloden genom olika aktiviteter till överkomligt pris, för att på så sätt lägga grunden för en långsiktig vitalisering och skapa förbindelser till flodstranden och city.

Farhågor om att ett återupplivande av Detroit var en omöjlig uppgift viftades bort av Kent. I stället jämförde han med New York på 1970-talet, när han arbetade där som samhällsplanerare. Staden var så hemsökt av korruption, droger och kriminalitet att inte många trodde att den skulle kunna förvandlas till dagens uppsnyggade och långt tryggare stad.

– När en stad väl blir känd, och det kommer Detroit att bli, så lockar den helt enkelt till sig folk. Det går inte att hejda, säger Kent. Vad tycker då vanliga Detroitbor om Gilberts satsningar i city? De flesta som jag intervjuade för den här artikeln var övertygade om att han skulle göra storvinst på sina investeringar, samtidigt som de välkomnade dem i hopp om att den nya aktiviteten skulle spridas till andra delar av staden.

Borgmästare Dave Bing, före detta stjärna i basketens NBA-liga, har ett optimistiskt perspektiv på de närmaste 5–10 åren.

– Jag tror vi kommer att få se en levande stadskärna och innerstad. Jag tror vi kommer att få se flera stadsdelar där det bor folk. Jag tror vi kommer att få se hur affärsverksamhet återvänder till samhället.

Men han varnar också för överdrivna förväntningar, i vetskap om omfattningen av Detroit's problem.

– Jag tror att det finns en orealistisk förväntan att något skulle kunna göras för att återskapa den här stadens storhetstid för 50 år sedan.

Vissa är mer skeptiska och betvivlar att ett "reaktiverat" centrum skulle räcka för att uppväga stadens problem och hindra att befolkningen – omkring 700 000 – krymper ännu mer på grund av högfastighetskatt och brist på jobb, bra utbildning och service. I vissa stadsdelar betalar folk själva för sophantering och säkerhet, eftersom staden inte har råd med det. Privata stiftelser och donatorer skänkte nyligen pengar till nya polisbilar och

”

I vissa stadsdelar betalar folk själva för sophantering och säkerhet, eftersom staden inte har råd med det.

ambulanser. Samtidigt har brandmännens fackförbund stämt staden för att den inte längre kan upprätthålla ett adekvat brandförsvär på grund av allt färre brandstationer. Dessutom, säger skeptikerna, saknar den utrymda staden de ekonomiska resurserna och viljan att byta upp sig eller flytta bort från nedgångna kvarter, liksom kopplingar till en stark regional ekonomi och de färdigheter som behövs för urban förnyelse.

Alan Mallach, ledande forskare vid tanke-smedjan Brookings Institution och expert på stads- och samhällsplanering, som har värderat mark och fastighetstillgångar i Detroit, anser att den segervissa berättelsen om Detroit är en smula vilseledande. Bara omkring 13 av stadens 357 kvadratkilometer – de vidsträckta förortsområdena är stora nog att täcka städerna San Francisco, Boston och stadsdelen Manhattan – håller på att återupplivas. Övriga delar av staden befinner sig i ett tillstånd av förfall eller kollaps, säger han.

– Visst, många människor flyttar in, men det uppväger inte medelklassens, den svarta medelklassens massflykt.

Mohammed Al-Khatib, en 28-årig jemenit-amerikan med ett kvickt leende och ägare till två närbutiker och en bensinstation i Detroit, berättar att vinsterna från hans affärsverksamhet försämrats för varje år och att han överväger att flytta. När han hamnade mitt uppe i ett rån i en affär för inte länge sedan ringde han polisen, bara för att få höra ”ta det lugnt”.

– Om den här staden förändras de närmaste två åren så är det okej. Om inte så flyttar jag.

Mer oroande i mångas ögon är risken att exploateringen av centrum kan leda till fördjupade ekonomiska och rasmässiga klyftor.

Michael Vasquez, en av huvudredaktörerna för den New York-baserade kulturtidskriften *Bidoun*, noterade under ett besök i sin hemstad nyligen att restaurangerna i city blomstrade, men saknade mångfald.

– Det är häpnadsväckande. Restaurangerna är fulla av unga människor som spenderar pengar, och det i sig är positivt, men de är alla vita. Den bilden speglar inte det sanna Detroit. Kanske är det den här vägen man måste gå, men för mig är det sorgligt, en syftning på det faktum att Detroit's befolkning till omkring 83 procent är afroamerikansk.

På frågan om risken att Detroit kunde splittras i ett rikt vitt centrum och omgivande fattiga, till stor del svarta områden, påpekade David Gilbert att omkring hälften av hans 4 500 nyanställda kom i första hand från centrum och var afroamerikaner.

Vad gäller inriktningen på centrum hävdar han att det är omöjligt att ha blomstrande bostadsområden utan ett blomstrande centrum, eftersom det är där som jobben och affärslivet finns.

– Om man börjar i mitten av något kommer det att spridas utåt, det är helt enkelt så det fungerar.

Chefen för Kresge Foundations Detroitprogram, Laura Trudeau, tror att det är möjligt för Detroit att göra en verklig comeback, men bara om satsningarna på att återuppliva staden erbjuder jämlika möjligheter och inte förbiser människor som bott där sedan länge.

– Som jag ser det måste man alltså tänka efter noga och försöka hitta ekonomiska verksamheter som är tillgängliga för alla, säger hon i en telefonintervju, med tillägget att hon är försiktigt optimistisk då medvetenheten om frågan är större än tidigare.

Kresge Foundation donerar omkring 30 miljoner årligen till olika utvecklingsprojekt i Detroit, och en av stiftelsens prioriteter är att skapa stabilitet i bostadsområden och göra dem tryggare. I det syftet utnyttjar man platsskapandets effekter. Ett sådant exempel är Peaches and Greens, en affär med en lastbil som säljer färsk frukt och grönsaker i vissa låglöneområden där livsmedelsbutikerna har försvunnit. Kresge beviljade nyligen ett bidrag på 340 000 dollar som delvis kommer att användas till att återuppliva området runt affären. Bänkar och bord har redan placerats ut på andra sidan gatan för att ge utrymme åt de gamla herrar som spelar domino där och sätter färg på gatulivet.

Borgmästare Dave Bing anser att det största problem som staden står inför är de nedslitna stadsdelar där det inte finns några incitament till nyinvesteringar, tillsammans med människors ovilja att flytta till mer dynamiska områden.

– Folk motsätter sig helt enkelt förändring, och om Detroit ska komma tillbaka som stad måste folk bejaka förändringen och fatta en del svåra beslut.

Stadsplaneringsexperten Dan Kinead ledde utvecklingen av projektet Detroit Future City, ett ramverk som omprövar hur Detroit kan investera sina knappa resurser och som sponsrats av Kellogg- och Kresgestiftelserna, säger att Detroit skulle kunna bli en global modell för andra städer eftersom man lärt sig den hårda läxan att formas av 1900-talets amerikanska kapital.

– Staden måste tillhöra oss, som en del av vårt väsen, för om man skapar något som mer liknar en vara som kan köpas och kanske säljas till lägre kostnad så kommer man alltid att jaga efter det.

Philip Cooley, 35-årig ägare till en av Detroit's populäraste restauranger, Slows Bar-B-Q, och grundare av Ponyride, ser också platsskapande som en integrerad del av ansträngningarna för att återuppbygga staden. Cooley säger att han sett många dåliga exempel på stadsplanering i städer över hela världen med föga eller ingen koppling mellan människor och platser.

– Om jag vill starta ett långsiktigt företag måste det vara i ett sunt samhälle och handla om det offentliga utrymmet. Ur den tanken växte Ponyride fram, ett lagerhus där entreprenörer hyr lokaler till subventionerade priser och betalar tillbaka till samhället genom gratis undervisning och hjälp med att snygga till byggnadens fasader.

Dameon Wilburn, 41-årig afroamerikansk kock med snabbt blekt hår, tonade glasögon och käpp, som lär barn att laga mat för Ford Health Systems räkning, välkomnar Gilberts investeringar i city.

– Förhoppningen är att pengarna från det välmående Detroit ska hjälpa det mindre välmående Detroit, för det är detta, dessa människor, som skapar Detroit's kultur. Vi är kulturen – i framtiden likaväl som i det förflutna. ✨

”

En central plats måste kort sagt vara tillgänglig, aktiv, engagerande, bekväm, attraktiv, social, mångskiftande och välkomnande.

Av Jojje Olsson

2

Jojje Olsson är journalist och författare. Hans senaste bok är *Peking – förändringarnas stad* (2013).

Den sista staden

Under kulturrevolutionen revs över hundra städer som omgavs av gamla stadsmurar. En räddades, men nu hotas den att förvandlas till nöjespark.

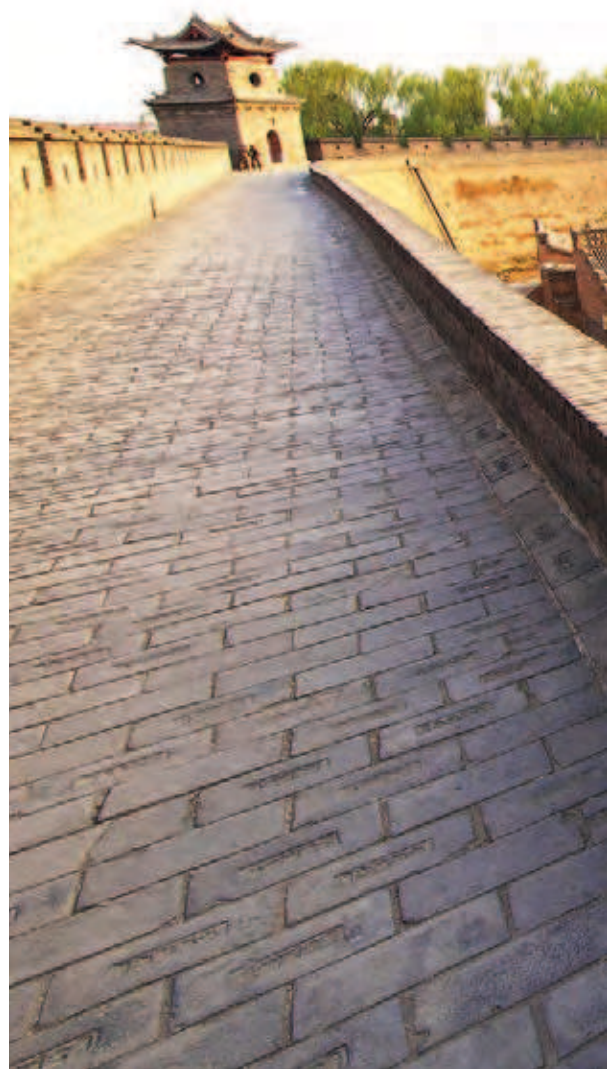
I Pingyao luktar luften ofta svavel. Den lilla staden med knappa halvmiljonen invånare ligger mitt i Kinas kolbälte, drygt 60 mil sydväst om Peking, i den fattiga provinsen Shanxi. Här är jorden gul och lika kärv som det torra, blåsiga inlands klimatet. De tuffa förutsättningarna för jordbruk hindrade dock inte bosättare att för redan 2700 år sedan bygga en stad här, som redan före Kristus födelse skyddades av en mindre jordmur.

Just stadsmurar har nämligen alltid varit centralt för kinesiska städer, dels i militärt syfte, dels för att i enighet med fengshui balansera en stads symmetri, och stänga ute negativ energi. Pingyaos stadsmurar kom att växa i takt med stadens betydelse. En tolv meter hög och sex kilometer lång mur omslöt redan Pingyao då Risheng, Kinas allra första bank, öppnades här 1823.

Risheng tog emot insättningar, gjorde utlåningar, och såg till att pengar för första gången kunde föras runt effektivt i Kina via bankpapper. Pingyao blev vid denna tid Kinas finansiella center, och som mest hade 22 olika finansiella institutioner sitt huvudkontor innanför dess bastanta stadsmurar. Härifrån sköttes över 400 banker runtom i Kina, vilka tillsammans stod för en majoritet av hela rikets utlåning och nästan hälften av den lukrativa silverhandeln.

Men i och med opiumkriget tog svårare tider vid för Kina, och särskilt för Pingyao. Kejsarrikets ekonomi sköts helt i sank, och framförallt efter boxarupproret i början av 1900-talet, kom ekonomin och handeln att bli alltmer dominerad av utlåningar. Nya finanscentrum etablerades därför vid kuststäder som Hongkong och Shanghai.

Pingyaos betydelse reducerades gradvis, och

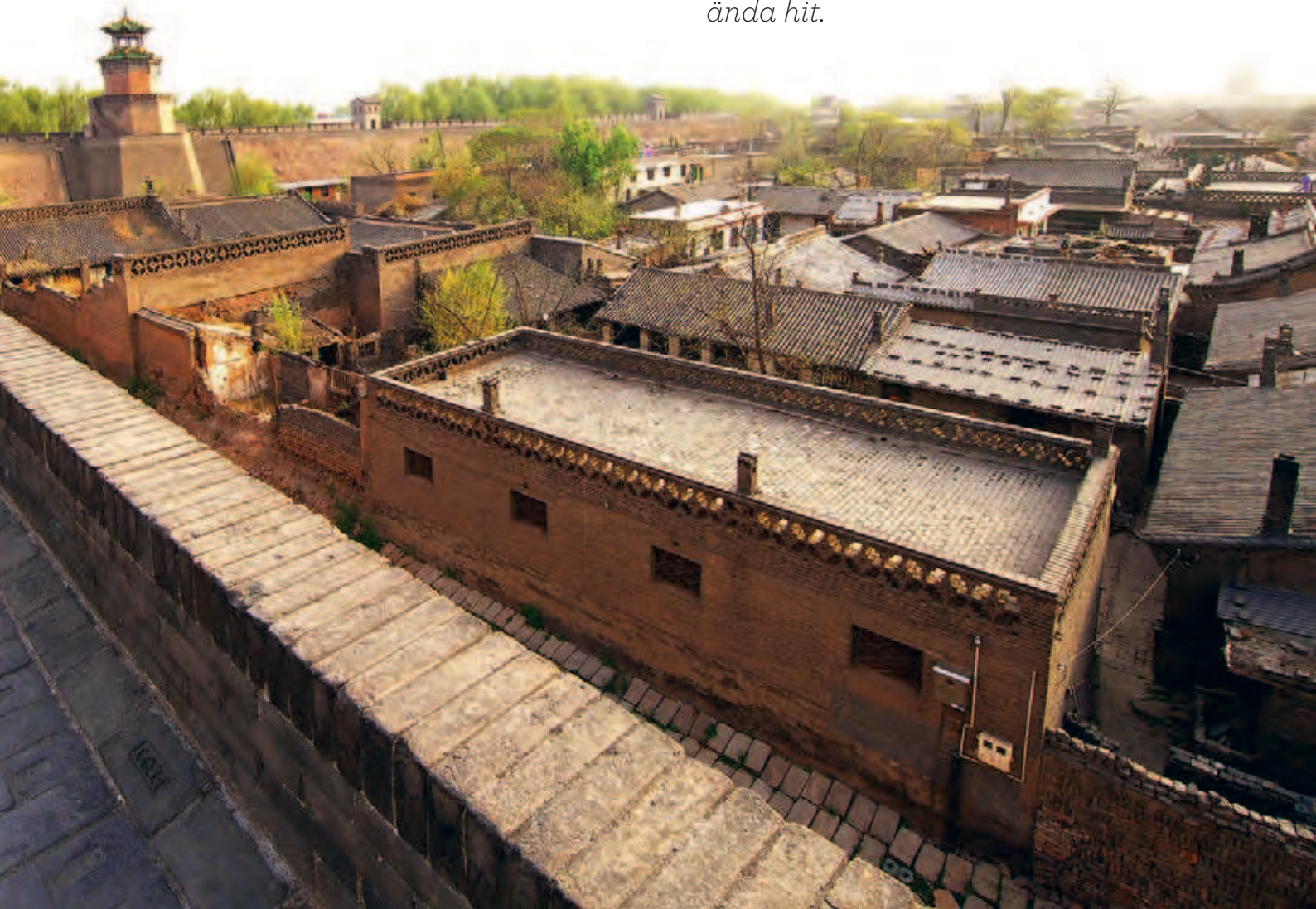

1932 tvingades själva Risheng i konkurs. Den en gång så ärorika staden blev nu ett eftersatt bondesamhälle som låg mörkt, tyst och bortglömt bakom sina oproportionerligt stora stadsmurar - långt bort från maktens korridorer i Nanjing och Peking, där revolution och palatsintriger avlöste varandra.

Efter 1949 års kommunistiska maktövertagande vändes alla blickar i Kina mot Peking. Kinesisk politik har alltid saknat raka direktiv och exakta lagar; snarare gäller det att se på vad de högsta ledarna faktiskt gör, och sedan göra likadant själv som politiker på lokal nivå. Hur skulle landets nya totalitära makthavare nu förvalta det rika kulturarvet? Vad som hände i Peking skulle utan tvivel

”

Det sägs att Pingyaos geografiska läge, fattigdom samt kanske även en gnutta tur gjorde att revolutionens mest fanatiska element aldrig nådde ända hit.

Pingyaos stadsmur är sex kilometer lång.

FOTO: JOJJE OLSSON

sätta ribban för utvecklingen i andra städer.

Landets nya härskare Mao Zedong var tidigt bestämd i sin uppfattning om att Peking måste förvandlas från en konsumerande till en producerande stad. Det gamla och feodala skulle ersättas av något nytt och modernt. Då Mao såg ut över de tempel och den stadsmur som utgjorde ett av världens viktigaste kulturarv, sade han att han istället ville se ”en stad av skorstenar”.

Det fanns dock en rad stadsplanerare som inte höll med. Liang Sicheng, Kinas mest kända arkitekt, som bland annat undervisat vid Yale och varit med och designat FN-skrapan i New York, var den mest högljudda kritikern till att förstöra den gamla kejsarstaden. Han föreslog att eventuella

fabriker och nya myndighetsbyggnader bör läggas utanför Pekings stadsmur, som istället skulle göras till en park där man kunde promenera och se ner på den gamla kejsarstaden.

Pekings stadsmur var en av världens största någonsin, som sammanlagt sträckte sig 60 kilometer, var 15 meter lång och ännu bredare vid botten. Dess största och viktigaste port, Qianmen, stod 42 meter hög redan på 1400-talet. Hela muren med ett drygt dussin valvportar och vaktorn hade sedan dess fått stå nästan helt intakta ända fram till kommunisternas maktövertagande.

Liang Sicheng, med sin västerländska kostym >>

och sin moderna frisy, blev dock en enkel måltavla för antagonister i den samtida nationalistiska yra som rådde. Han fick inget gehör för sin predikan om att utformningen av Kinas nya huvudstad bör skötas av yrkesmän, och inte av revolutionära partikadrer. Mao Zedong bestämde istället att det gamla Peking "tjänar imperialismens tidevarv", samt att själva stadsmuren "tillhör den feodala eran".

Redan i början av 1950-talet började Pekings stadsmur monteras ner bit för bit. Det gav klartecken runtom i Kina att gammal arkitektur inte behövde bevaras eller respekteras. Särskilt under svältkatastrofen det stora språnget (1958–62) blev det vanligt att gamla tempel och murar revs för att användas som gödsel på fälten, i hopp om att rädda förlorade skördar.

Den kulturella förstörelsen skulle sedan nå sin klimax under kulturrevolutionen. Vid kampanjens början 1966 var Kina ännu – trots ekonomisk misär och i sviterna av svältkatastrofen – en socialantropologs våta dröm. Det fanns fortfarande fler än 100 städer som omslöt av stadsmurar, vilka ofta var lika gamla eller till och med äldre än den i Peking.

Då den sista av Pekings stadsmurs mäktiga valvportar revs ner 1969 skyndade Liang Sicheng till platsen för att med fasa bevittna spektaklet. Han ska ha sagt: "Att riva stadsportharna är som att skära bort mitt kött, att riva muren är som att slita av mitt skinn!" Där stadsmuren en gång stått byggdes en ringväg, och under den en tunnelbanelinje. Liang tvingades under kulturrevolutionen flera gånger till självkritik, och dog 1972 under husarrest i sitt gamla arbetsrum, undernärdd och sjuklig.

Under kulturrevolutionen föll mycket riktigt alla stadsmurar i hela Kina tillsammans med Pekings. Alla utom en. Det sägs att Pingyaos geografiska läge, fattigdom samt kanske även en gnutta tur gjorde att revolutionens mest fanatiska element aldrig nådde ända hit. Här finns nu landets enda stadsmur som inte rivits, och som fortfarande är i stort sett i samma skick sedan den först uppfördes, i början av Mingdynastin på 1370-talet.

Faktum är att det än idag är bökligt att ta sig till Pingyao. Det finns ingen flygplats, så då jag tidigare i år besökte staden var det 15 timmar i en långsam, skumpande liggvagn från Peking som gällde. När man sedan kliver av vid den luggslitna tågstationen liknar Pingyao vilken mindre kinesisk stad som helst: slitna betonghus, billiga gatukök och frisörsalonger som dunkar ut allt för hög och skränig musik.

Men efter att ha promenerat ett par hundra meter, och sedan svängt en gång åt vänster, så tornar den mäktiga stadsmuren plötsligt upp sig. De gulbruna fasaderna är tolv meter höga och sex kilometer långa. Så när som vid de sex valvportarna omges hela den kvadratiske muren av en vallgrav som är exakt fyra meter bred och fyra meter djup. Bland murens 72 vaktorn finns 4 huvudtorn; ett i varje krök.

Murens sex valvportar är menade att ge stadsmuren formen av en sköldpadda. Huvudet och svansen utgörs av de två centrala portarna i norr

och söder. De fyra östra och västra portarna ska vara dess ben. Även innanför portarna fortsätter symmetrin. Stadens urgamla gatunät består av 4 huvudgator, 8 något mindre gator och 72 små gränder.

Nästan alla byggnader har än idag samma form som under Ming- eller Qingdynastin. Det är fortfarande det gamla stadstornet, som står 18,5 meter högt mitt inne i Pingyaos centrum, som är den högsta byggnaden i hela staden. Uppifrån dess veranda erbjuds en storslagen vy av bågformade tak och vidsträckta murar.

Även arkitekturen vid stadens sex stora tempelområden är välbevarad. Här finns ett myndighetskontor som byggdes före stadsmuren, redan 1346, då den mongoliska Yuandynastin styrde Kina. Stadsgudens tempel byggdes ännu tidigare, kring år 1000, och står kvar på samma plats även om det ett par gånger härjats av eldsvådor.

Den stora behållningen är dock själva stadsmuren. Den har gjorts om som en park med promenadmöjligheter, just som Liang Sicheng önskade i Peking. På Pingyaos stadsmur befinner man sig högre upp än nästan alla byggnader i hela staden, och synen av röda tempel, gula tak samt äppel- och persikotråd som sticker upp mellan de låga bostäderna är majestätisk.

Men allt är inte frid och fröjd vad gäller Pingyaos kulturarv. Väl inne på gatorna märks att staden är i snabb förändring. Enligt många av invånarna började detta år 1997, då Pingyaos stad med sina intakta murar placerades på Unescos världsarvslista. Då, för bara 15 år sedan, var livstempot här långsamt och stadens vägar fortfarande av tillplattad jord. Få utlänningar hade någonsin satt sin fot här.

Men efter 1997 kom så turisthorderna. För en fattig stad som tidigare hade minimal kontakt med omvärlden, har de över 20 000 kinesiska och utländska besökarna som varje år nu tillbringar minst en natt här, inneburit plötsliga möjligheter att tjäna pengar. Pingyaos huvudgator är nu belagda med sten, och kantas av restauranger, turistbutiker eller hotell med skyltar också på engelska.

Befolkningsökningen har varit snabb, och idag bor cirka 40 000 invånare på de 2,5 kilometer kvadratmeter som utgör den gamla staden innanför stadsmuren. Utanför murarna växer det moderna Pingyao ännu snabbare. Om man vänder blicken utåt då man står på muren, ser man hur skyskrapor och trafikstockningar kryper allt närmare.

Liksom i andra kinesiska städer bygger befolkningsökningen på invandring. En stor del av stadens nya invånare kommer från mindre områden runt omkring, eller ofta från andra provinser. I en av affärerna säljer exempelvis en kvinna från sydvästra provinsen Yunnan kläder som hon importerat från Indien. I en annan butik driver ett par från provinsen Sichuan en "allt-för-10-kronors-butik", som bland annat säljer plastleksaker, plagierade solglasögon och muggar med Kinaflaggor på.

Om man ger sig av från de fyra huvudgatorna, kan man på några av de åtta mindre gatorna och de flesta av de 72 smågränderna fortfarande finna ett slags traditionell livsstil som påminner om Pe-

”

Redan i början av 1950-talet började Pekings stadsmur monteras ner bit för bit. Det gav klartecken runtom i Kina att gammal arkitektur inte behövde bevaras eller respekteras.

kings hutonger. Här sitter äldre damer fortfarande och jämför grönsakspriser, alldeles bredvid männen som står hukade över schackbräden. Men risken finns att hela Pingyao snart kommer likna en nöjespark. Den strida strömmen av turister växer sig ständigt större, särskilt på senare år då allt fler kineser fått tid och pengar att resa.

Pingyao omgärdas även av flera gamla byggnader, som exempelvis templet Zhenguo, vilket ligger 12 kilometer nordost om Pingyao och är en av de tre äldsta träbyggnaderna i hela Kina. På vägen ut dit berättar chauffören herr Wang då vi åker genom Pingyaos nya stadsdelar, att allting utanför stadsmuren bara var jordbruksmark för 15 år sedan. Idag tar jordbruksmarken vid först efter att man åkt halva vägen till Zhenguo. Bönder som går på de blåsiga fälten med hackor och spadar. Åsnor och hästar som drar vagnar med redskap och förnödenheter.

Zhenguo byggdes år 936, och är det enda templet som finns kvar från den norra Han-dynasti som då styrde landet. Moderna byggnader har gett vika för stormar och jordbävningar men templet har hela tiden stått kvar. Liksom många gamla träbyggnader i Kina – exempelvis den Förbjudna staden i Peking – uppfördes Zhenguo utan att en enda spik användes.

Detta berättar herr Wang, och fyller på med ännu en intressant anekdot: För att kunna bygga ett nytt bostadsområde av höghus i Pingyaos omedelbara närhet, blev de lokala myndigheterna för ett tag sedan tvungna att göra sig av med några träpagodor som stått där i över 500 år. Eftersom även pagodorna var byggda helt utan spik, tog man dit ett team av arkitekter och geologer som skulle plocka ner byggnaderna och föra upp dem på en annan plats.

Men trots att gruppen studerat pagodorna noggrant, kunde de inte matcha kejsarens arkitekter i skicklighet. Efter att ha monterat ner det gamla träet, lyckades man inte med att återuppföra en enda av pagodorna. Materialet fick istället brännas upp.

Företeelsen att vad som händer i huvudstaden går igen i hela Kina gäller än idag. Inför de olympiska spelen 2008 försökte Pekings myndigheter återskapa delar av den gamla kejsarstaden. Bland annat byggdes en liten del av stadsmuren upp igen. Ironiskt nog med tanke på Liang Sicheng blev projektet just en park, Ming Dynasty City Wall Site Public Park. Hundratusentals av murens originalstenar forslades till platsen för att användas som byggmaterial.

Detta är något som en rad andra städer nu tagit efter. I närbelägna Datong – tidigare också kejsarlig huvudstad – påbörjades 2010 ett projekt för att återuppygga tempel och ett par kilometer av den gamla stadsmuren, till en kostnad av över en miljard kronor. I Henans provinshuvudstad Zhengzhou satsas sedan 2011 stora pengar på att rusta upp en av landets äldsta stadsmurar. Också dess grannstad Kaifeng har sedan några år tillbaka en uttalad policy att skydda dyr central mark från byggbolag, och istället reparerar man nu det lilla som finns kvar av Kaifengs stadsmur.

Det mest kända exemplet av en restaurerad kinesisk stadsmur torde vara den i Xi'an, som fördes upp på nytt redan 1983. Varje år vandrar eller cyklar otaliga turister på de nu 13,7 kilometer långa och 12 meter höga murarna, som tillsammans med terrakottakrigarna ser till att stadens turistnäring blomstrar.

Men även om gammal arkitektur från kejsarnas tidevarv verkar ha fått sig en pånyttfödelse är Pingyao givetvis helt annorlunda från Xi'an. Snarare än att återskapa något gammalt från grunden, handlar det om att rädda något autentiskt från att falla offer för turism, okunskap och fattigdom.

Förutom själva stadsmuren och alla tempelområden, finns det innanför Pingyaos murar ytterligare över 4 000 gamla byggnader från Ming- och Qingdynastin, främst låga innergårdar som än idag tjänar som bostäder. Enligt Global Heritage Fund (GHF), en internationell NGO, är en tiondel av dessa byggnader helt intakta. Ingen annan stans i Kina finns så många autentiska byggnader från kejsartiden inrymda på en sådan liten yta, menar GHF.

Redan 2005 började GHF tillsammans med Pingyaos lokala myndigheter ett samarbete för att skydda denna Kinas bäst bevarade antika stad. I januari 2009 antog de båda parterna samstämmt en plan för kulturell bevaring som utarbetats av Tongji University i Shanghai. Byggnader dokumenteras nu genom foton och böcker, för att sedan restaureras med hjälp av lokala hantverkare, som även ska få subventioner för att utbilda lärlingar.

Man satsar även på att bevara den sociala sammansättningen innanför själva murarna. Genom intervjuer med lokalbefolkningen ska innergårdarnas historia dokumenteras, och familjeträd över dess invånare görs upp. Under kulturrevolutionen flyttade nämligen många nya invånare in i de innergårdarna som tidigare ägdes av en och samma familj. Lagfarter förstördes, nya rum och kök byggdes till i de trånga innergårdarna. Konsekvensen blev en större, men fattigare och mer löst sammansatt befolkning.

Då GHF under fjolåret med Unesco slutförde en manual för bevaringen av Pingyao ingick det i planerna även att ge ekonomiska bidrag till hundratals hushåll, för att dessa ska få möjlighet att rusta upp sina bostäder istället för att öppna affärsverksamheter. Man har även rivit flera moderna byggnader som stör symmetrin innanför murarna, och lägger nu resurser på att utbilda lokala politiker och tjänstemän om kulturarvens betydelse.

Rödgardisterna lyckades alltså inte riva alla Kinas stadsmurar, och nu verkar vinden vända. Muren i Pingyao kommer att stå kvar, samtidigt som allt fler kinesiska städer berikas med nya stadsmurar, må de blott vara kopior. Det visade sig att Liang Sicheng hade en god tidsuppfattning då han på 1950-talet i frågan om Pekings stadsmur var eler icke vara sade: ”I denna fråga är jag före min tid och ni är bakåtsträvar. Om 50 år kommer historien visa att jag har rätt och ni har fel”. ❀

”

Här sitter äldre damer fortfarande och jämför grönsakspriser, alldeles bredvid männen som står hukade över schackbräden.

”

Alliansens politik har utgått från att väljarna vill och kan uppträda som kunder också visavi offentlig verksamhet.

Nästa års val avgörs inte av jobbfrågan. Istället kommer det att handla om hur politikerna förhåller sig till samhällsmodellen, kundmodellen.

Kund eller medborgare?

Av Barbro Hedvall

Sverige har numera val vart fjärde år. Det har sänkt den politiska temperaturen. För partierna är det rätt skönt. Även om opinionsmätningarna duggar tätt behöver man inte ta alltför hårt på dem – det finns mycket tid kvar.

För mediernas politiska reportrar är det mer frustrerande: var finns spänningen, motsättningarna? Partiledarbyten har blivit så vanliga att de inte räcker för att skapa dramatik.

Och dramatik behövs i politiken. Den mobiliserar. Och utan bred uppslutning i valen får ytterkantsgrupper större chans att ta sig fram. Och den opinionsmätning som valet ytterst är att bli svårt snedvriden. Det franska presidentvalet 2002 är det lika tydliga som avskräckande exemplet: till andra omgången fördes Nationella frontens Jean-Marie Le Pen. I ren chock ställde cirka 80 procent av väljarna upp bakom högers Jacques Chirac.

Nu lär vi inte se något liknande här nästa år: Jimmy Åkesson kommer inte att bli nummer två i partiledarkretsen.

Men de två huvudmotståndarna – Socialdemokraterna och Moderaterna – gör sitt bästa att fjärma och kyla ner sina tänkta väljare.

Marbetar efter principen: sitt still i båten, vinn valet på att du redan sitter vid roret.

Särskilt frustrerat av att opponera och vill för allt i världen inte äventyra en valseger: de sitter också still i båten och håller kursen efter den sittande rorsmannen.

Därför ser vi dem dansa i cirkel kring arbetslinjen och tugga på nationalekonomiska budgetprinciper.

Precis som militärer lär planera för det senaste kriget förbereder sig S och M för ett omtag av valrörelserna 2006 och 2010. Utan-

förskap och arbetslinje plus regeringsförmåga var de avgörande frågorna då. Men så är det inte nu – och kommer inte att vara 2014.

Väljarna har gått vidare. Nu kommer i stället alliansmodellen av Sverige att provas.

PLUSKONTOT FÖRST: god ekonomi och goda offentliga finanser. De flesta som har ett arbete har fått det bättre – större disponibla inkomster. De som är måttligt sjuka, bor i välordnade områden och har hyggligt välanpassade barn har större svängrum och fler valmöjligheter.

De borde vara beredda att ge Reinfeldt & Co förlängt förtroende.

Minuskontot sedan: kundmodellen har visat sina svagheter. Alliansens politik har utgått från att väljarna vill och kan uppträda som kunder också visavi offentlig verksamhet. Nyckelorden har varit: valfrihet, avreglering, upphandling, entreprenörskap.

Men precis som modellen med socialistisk planekonomi har kundmodellen sina uppenbara svagheter. Att tågen inte är att lita på, att elräkningarna är obegripliga, pensionsfonder ogenomträngliga upprör. Men riktigt förfärad blir vi av det som skett med skolan och sjukvården.

Också den som inte har barn i skolan eller ens barnbarn förfäras över nuläget: skolresultaten sjunker, ungdomar överges när skolföretag så finner för gott, läraryrket avskräcker mer än det lockar, också studenterna i högre utbildning presterar undermåligt. Med mera, med mera.

Sjukvården sitter fast i ett köp- och säljsystem som riskerar att lämna de svårast sjuka vid sidan av och i stället uppmuntra till överkonsumtion för triviala åkommor.

Blotta misstanken att jag som patient inte blir behandlad för mina symtom utan för att ge poäng och resurser till dem som behandlar mig är förödande.

Ett varnande exempel: Jean-Marie Le Pen.

FOTO: REMY NOYON/CC BY/FLICKR

Ansvariga politiker möter avslöjanden och kritik med en attityd som antyder att vi, medborgare, inte har förstått finessen, att vi helt enkelt måste lära oss att uppträda som kunder. Vi måste förstå att uppskattade entreprenörerna, en kategori som framställs som osjälviska hjältar.

Partier och medborgare talar förbi varandra. Förbistringen blir större med varje partikongress, med varje utredningskompromiss.

EN STOR MAJORITET AV väljarna har insett att kundmodellen inte passar överallt, de vill helt enkelt att vård och skola - som betalas gemensamt - ska stå i ett fast offentligt grepp. De har svårt att förstå att valfrihet skulle förutsätta vinster på Caymanöarna.

Den här diskussionen om medborgaren och kunden kommer att fortgå. Lyssnar inte de stora partierna får de svårt att mobilisera sina väljare.

Men arbetslösheten då? Är inte "jobben" den stora Saken.

Både ja och nej. Ja, i den meningen att människor vet att vi måste arbeta för att leva. Nej, därför att den alldeles övervägande delen av väljarna har arbete - svensk ekonomi går hyggligt bra i en krisande omvärld.

Arbetslösheten gäller framför allt unga med dålig utbildning och invandrare med svaga språkkunskaper och svag anknytning till svenskt arbetsliv. Att få med dem i arbetslivet är viktigt - för dem själva givet-

vis, och för sammanhållningen i samhället.

Jobbfrågan idag är komplex, den kan inte lösas med omskolning à la forna tiders Ams. Det handlar om så mycket mer - attityder till utbildning, viljan att foga sig i förändringar, och inte minst massor av förutfattade meningar. Här finns inga enkla politiska svar. Därför klingar socialdemokraternas utfästelser om Europas lägsta arbetslöshet retoriskt vackert - men inget mer. Och regeringens exercis med siffror tröttnar bara.

Så, nej, jag tror inte att jobbfrågan kommer att avgöra valet.

Det kommer att handla om samhällsmodellen, om kundmodellen. Väljer vi en riksdag och regering för att den ska konkurrensutsätta eller för att den ska skapa och underhålla viktiga samhällsfunktioner - skolor, järnvägar, energiproduktion, sjukvård, domstolar, försvar?

VILL INTE DE STORA partierna formulera svar på dessa frågor - ja, då kan vi tröttna. Stanna hemma - eller fördjupa oss i något annat, som hur och med vem vi lever, hur vi klär oss och andra livsstilsfrågor. Åter kan Frankrike tjäna som avskräckande exempel. Där har frågan om homoäktenskap flammats upp och blivit stor. Människor har samlats i jättedemonstrationer månad efter månad under vårvintern. Ledande politiker till höger och vänster vridar sig, frågan är knappast partiskiljande.

Svensk politik upplevde något liknan-

de i valet 1988, när de döda sälarna oväntat kom i fokus.

Så finns vissa politisk-tekniska omständigheter som gör partiaktiva nervösa och - måhända - förvirrar väljarna. Åtta partier vill komma tillbaka till riksdagen, väljarna kan mycket väl finna att de är för många. Ingen vill förstås sitta med Svarte Petter, det betyder trängsel på utspelsmarknaden och höga tonlägen.

Försommaren 2014 blir det en generalrepetition när EU-parlamentet ska väljas. Det kan lätt bli en obarmhärtig utslagstävlan.

OCH SÅ DEN TREDJE FAKTORN: regeringsbildningen. Vem ska ta vem, är politiska journalisters favoritfråga. Och den går att ställa hur många gånger som helst.

Sammanfattningsvis: Den politiska debatten och valet 2014 borde handla om vilken samhällsmodell vi vill ha: vill vi vara kunder eller medborgare?

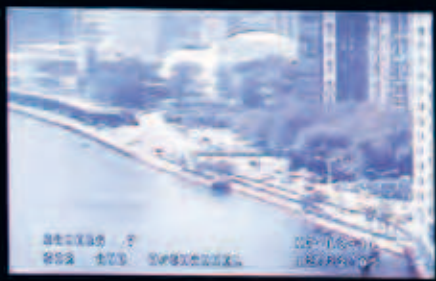
Det är dags för en utvärdering av de beslut som förändrat Sverige under det senaste kvartsseklet.

Och den omprövningen borde ske i de stora partier som gör anspråk på att vara "statsbärande". Tyvärr ser jag inga tecken på att något sådant är i görningen.

Då blir det mobilisering med en trumeld av siffror och slogans. Och allt dövre väljare, är jag rädd.

Barbro Hedvall

är journalist och författare

TEMA

NÄR PRIVATSFÄREN KRYMPER

Uppgifter lagras om vilka vi ringer och mejlar.
Våra meddelanden söks igenom. Vi fotograferas på stan.
Våra journaler blir tillgängliga för tusentals personer.
När ambulanser kommer in står tv-team och filmar.
En del av oss bryr sig inte, andra känner obehag.
Men hur är det, står större saker än vår trivsel på spel
när privatsfären krymper?

När själen förloras

Den växande övervakningsstatens kontrollapparat motiveras med omsorgen om medborgarnas bästa. Men risken är betydande att yttrandefriheten urholkas när vi inte längre utgår ifrån att våra samtal är privata.

Av Peggy Noonan

Vad är privatliv? Varför bör vi hålla fast vid det? Varför är det viktigt, nödvändigt, värdefullt?

Eller är det bara en pryd kvarleva från vårt för teknologiska förflutna?

Att vi talar om det nu beror på Edward Snowden, hans avslöjanden om National Security Agency, och nya farhågor om att vi alla rör oss inom vad som har blivit eller håller på att bli en massiv övervakningsstat. De registrerar dina telefonsamtal här, de tjuvlyssnar där, de kan läsa din e-post. De förvarar alla data i väldiga maskiner som rymmer en gigantisk mängd information om dig och de dina. Detta sker naturligtvis i strävan efter ett lovligt mål, nämligen trygghet och säkerhet i terrorismens tidsålder.

Har det gått till överdrift? Så verkar det onekligen. Spelar det någon roll? Ja. Bland andra skäl: när vi inte längre förväntar oss att kommunikationer mellan medborgare är och förblir privata, kommer det troligen att förändra oss som folk, och som land.

Bland de mer relevanta definitionerna av "privat" (*privacy*) från Oxford English Dictionary: "fritt från störningar och intrång", "avsett endast för en bestämd person eller bestämda personers bruk", hörande till "en bestämd persons egendom". Även: "konfidentiellt, som inte får röjas för andra". Bland andra som citeras av OED finns dramatikern Arthur Miller, i en beskrivning av McCarthy-eran: "Samvete var inte längre en privatsak utan en sak för den statliga administrationen."

Det privata är knutet till det personliga. Det har att göra med vår intima sfär – vårt innersta i själ och hjärta, våra innersta tankar – och gränsen mellan detta och världen utanför.

När vi inte längre förväntar oss att våra kommunikationer ska förbli privata har vi förlorat något personligt och intimt, och det kommer att få mer omfattande konsekvenser. Det menar Nat Hentoff, framstående journalist och förkämpe för medborgerliga fri- och rättigheter. Vid 88 års ålder brinner han för frågan om det privata. "Medierna har vaknat", förklarade han för mig. "Kongressen har vaknat, i viss mån." Båda börjar inse "att [amerikaner] har »

NÄR PRIVATSFÄREN KRYMPER

NSA:s högkvarter i Fort Meade, Maryland.

FOTO: NSA

Operativ verksamhet pågår.

FOTO: NSA

vissa konstitutionella friheter som skiljer dem från alla andra folk, och en av dessa är privatliv.”

Hentoff anser att överdriven statlig övervakning bryter mot fjärde tillägget till konstitutionen, som skyddar ”folkets rätt att vara säkra i sina personer, hus, papper och effekter, mot oskälig husrannsakan och gripande”, och som kräver att rannsaknings- eller arresteringsorder utfärdas endast på ”skälig grund [...] noggrant beskrivande den plats som skall rannsakas, och de personer eller ting som skall gripas”.

Men enligt Hentoff är övervakningsstaten även ett hot mot yttrandefriheten. För något år sedan åkte han upp till Harvard för att tala inför en grupp studenter. Han frågade: ”Hur många av er förstår sambandet mellan första tillägget och det som nu håller på att hända med fjärde tillägget?” Han förklarade för studenterna att om medborgarna inte har en grundläggande rätt till privatliv – exempelvis ett strikt skydd mot att få sina privata kommunikationer granskade och beslagtagna – så kommer de att känna sig ”hotade”. Det kommer att göra medborgarna alltmer oroliga ”för vad de säger, vad de gör och vad de tänker”, och detta kommer att ha som effekt att begränsa yttrandefriheten. Amerikanerna kommer att bli försiktiga med vad de säger som kan missförstås eller feltolkas, och i nästa steg försiktiga även med vad de säger som kan bli förstått. Det oundvikliga resultatet av övervakning är självcensur.

Plötsligt blev det alldeles tyst i salen. ”Det här var begåvade ungdomar, intresserade, engagerade, men de hade inte gjort den uppenbara kopplingen till vilka vi är som folk.” Vi är ”fria medborgare i en självstyrande republik”.

Hentoff ställde en gång ”en skolpojksfråga” till domare William Brennan (i USA:s Högsta domstol): Vilket är det viktigaste tillägget till konstitutionen? Brennan svarade att det var det första tillägget, för alla andra följer av det. Om man inte har yttrandefrihet måste man vara rädd, man saknar en väsentlig del av vad det är att vara en människa som är fri att vara den hon vill vara.” Ens egen personliga utveckling kommer till sist att kringskäras, eftersom vi lär känna oss själva genom våra tankar.

Han frågar sig om amerikaner vet vilka de är, jämfört med vad konstitutionen säger att de är.

Hentoffs andra poäng: en inrotad övervakningsstat kommer att förändra och förvränga den balans som gör det möjligt för en fri stat

att fungera framgångsrikt. En omfattande och påträngande övervakning kommer definitivt att överlämna makten åt staten. Men en republik fungerar bara, noterar Hentoff, om statstjänstemännen vet att de – och staten själv – är ansvariga inför medborgarna. Den fungerar inte utan förvrängs om medborgarna görs ansvariga inför staten. Och det kommer alltmer att bli fallet om staten vet – och du vet – att staten har en hållhake på dig, eller flera. ”Det dåliga är att vi inte längre har just det vi förmodas ha som amerikaner i en självstyrande republik”, sade Hentoff. ”De personer vi väljer är inte våra chefer, de är ansvariga inför oss.” De måste stå till svars inför oss. Men om de i allt högre grad kontrollerar vårt privatliv ”är det plötsligt de som bestämmer, om de vet vad den enskilde tänker”.

Det här innebär en förskjutning i den demokratiska dynamiken. ”Om vi inte har yttrandefrihet, vad kan vi då göra om våra makthavare inte har någon respekt för oss, faktiskt kan göra livet svårt för oss och i själva verket behandlar oss nedsättande?”

Om den omfattande övervakningen fortsätter och utökas, skulle det då kunna förändra vår nationalkaraktär? ”Ja, eftersom det kommer att förändra yttrandefriheten.”

Men hur är det med dem som säger ”Jag har inget att frukta, jag gör inget som är fel”? Hentoff menar att det är en falsk trygghet.

”Vem vet vad som kan framkomma när så många intrång i privatlivet stoppats in i gigantiska databanker?” Eller vad som kan fås att framkomma genom missuppfattning av data, fiffel eller oegentligheter av ett eller annat slag. ”Folk säger: ’Jag har inte gjort något fel, så varför skulle jag oroa mig?’ Men det är ett alltför lättvindigt sätt att dra sig undan något som ligger i vår historia – ständiga försök att förändra vilka vi är som amerikaner.” På frågan vilka försök det är nämner han Alien and Sedition Acts från 1798 (som kraftigt beskar yttrandefriheten), 1920-talets kommunistkräck och McCarthy-eran.

Dessa tider och incidenter, förklarar han, var mer än specifika skandaler eller nyhetshistorier, de var försök att förändra det amerikanska folkets natur.

Vad ska man då säga om dem som inte bryr sig om vad den statliga regeringen gör, så länge den skyddar och håller oss i säkerhet? Hotet från terrorismen är verkligt, medger Hentoff. al-Qaida finns kvar, dess nätverk växer. Men man måste vara noga med vilka som sköter USA:s underrättelse- och säkerhetstjänst, och de måste vara väl förtrogna med och upprätthålla de garantier som konstitutionen ger oss. ”Det måste finnas någon med tillsyn över dem som vet vad som är rätt [...] Terrorismen kommer inte att försvinna. Men vi behöver någon som har grepp om hela apparaten och som har läst konstitutionen.”

Teknologiska framsteg vidgar ständigt gränserna för vad staten kan göra. Statens teknologiska expertis kommer bara att fördjupas och breddas. ”De tror att de kan komma åt hur vi tänker. Som teknologin idag ser ut, med alla dessa databaser, kommer skyddet för privatlivet att försvagas alltmer.”

Hentoff konstaterar att (den förra FBI-chefen) J. Edgar Hoover inte hade tillgång till all denna teknologi. ”Han hade varit så avundsjuk på NSA för allt som de kan göra.”

Peggy Noonan är författare och kolumnist.

Översättning: Jim Jakobsson

Artikeln har tidigare publicerats i Wall Street Journal.

Repressionen har ökat

I en rättsstat måste brottsbekämpningens och integritetens intressen balanseras, men nu har säkerhetsintresset tagit över.

Av Anne Ramberg

Samhället har under historiens gång alltid övervakat människor. Men inte bara samhället i meningen statsapparaten. Även kyrkans män har hjälpt till. Till detta kommer en omfattande social kontroll. Ty grannar och familj har också ombesörjt övervakningen. Därtill kommer att folk i gemen alltid haft ett väl utvecklat sinne för nyfikenhet. I alla livets tider har folk tjuvlyssnat och smygtittat bakom gardinerna. Förr levde människorna nära varandra i byar och städer. Den sociala kontrollen blev därigenom rätt effektiv och inte sällan integritetskränkande. I takt med industrisamhällets framväxt har den sociala kontrollen försvagats. Människorna har blivit mer anonyma. Vi byter oftare bostad. Familjens betydelse har reducerats. Den nära gemenskapen på landet och i den lilla staden som fanns förr, finns inte längre. Kyrkan har spelat ut sin roll, i vart fall som övervakningsorgan. Den kontroll av medborgarna som allt tydligare framträder är den som staten själv utövar.

Tekniska hjälpmedel har effektiviserat kontrollen. Vi upplever ett dramatiskt tekniksifte. Storebror ser oss på ett sätt som tidigare aldrig varit möjligt. Övervakningen har närmast exploderat på senare år. Tekniken sätter idag inga gränser. Alla kan köpa billiga och djupt integritetskänsliga avlyssningsprogram, spionprogram och utrustning för trådlösa webbkameror. Med särskilda datorprogram, så kallad data mining, kan gigantiska datamängder från ett stort antal databaser sökas, sammanställas och granskas. Och det gör staterna. Ibland på goda grunder, ibland på högst tveksamma.

Integritet är en fri- och rättighet som garanteras genom bland an-

nat FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna och FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter liksom i Europakonventionen, EU-fördraget och EU-stadgan. Även regeringsformen ställer krav på upprätthållandet av integriteten av mer allmän karaktär. Den offentliga makten ska således utövas så att den enskildes privat- och familjeliv skyddas. För att avsteg från detta integritetsskydd ska få ske krävs att det finns ett behov, att åtgärden är effektiv och att den är proportionell. Men vad menar man då med integritet?

Det är svårt att finna en entydig och allmänt accepterad definition av integritetsbegreppet. Man kan definiera begreppet ur olika perspektiv. Således kan man definiera begreppet utifrån vad det är som ska skyddas, till exempel rätten till privatliv, skydd mot avlyssning och brytande av brevhemlighet med mera. Det är nog okontroversiellt att påstå att integritet ytterst handlar om rätten till en personlig sfär fredad från oönskat intrång, såväl fysiskt som psykiskt. Men denna definition är till sin karaktär rätt allmän. Man får konstatera att begreppets innebörd skiftar från tid till annan och mellan olika iakttagare. Synen på var integritetsskyddets gränser går påverkas av samhällsutvecklingen utifrån politiska, militära, etniska, kulturella, sociala, religiösa och tekniska förhållanden.

När personnumret infördes i Sverige 1947 föregicks detta inte av någon som helst debatt. Man uppfattade inte att uppgifterna var känsliga. Detta säger något om det svenska samhället. Det »

Storbritannien har gått längre än de flesta i att övervaka det offentliga rummet.

FOTO: DAVID WIMSETT/TT NYHETSBYRÅN

präglades redan då av en (över)tro på det goda samhället, möjligen som ett resultat av det framväxande välfärdssamhället, vars invånare undslupit två världskrig. Detta förhållningssätt har därefter förstärkts under lång tid av socialdemokratiskt styre med en stark fackföreningsrörelse som lade grunden för en korporativistisk samhällssyn där beslutanderätten i många frågor överläts på fackföreningar, på Konsum och på andra företrädare för intressegrupper i samhället. Därtill kan läggas den under efterkrigstiden så framgångsrika Saltsjöbadsandan. Den gav oss mycken fred på arbetsmarknaden. I Sverige uppfattade vi samhället som välmående och tryggt. Registreringen av medborgarna med hjälp av personnummer uppfattades inte såsom integritetskänslig.

Första gången som integritetsfrågan i vårt land på riktigt adresserades var vid den stora folk- och bostadsräkningen på 1970-talet. Integritetsdebatten den gången var som idag delvis teknikstyrd. Protesterna ledde till inrättandet av Datainspektionen 1973.

Såsom ovan noterats har den närmare begreppsbestämningen varit något diffus. Lagstiftaren har i allmänhet valt att tillskapa olika skyddsregler som uttrycker en avvägning mellan integritetsskyddet och andra i sig legitima skyddsintressen. Integritetsbegreppet blir därmed i huvudsak negativt bestämt. Och det kanske är klokt. Jag tror det är med integritetskränkningar som det är med elefanten. Den kan vara svår att beskriva, men när man ser en så känner man igen den. På samma sätt är det nog med den personliga integriteten.

Personlig integritet handlar om behovet av en fri zon på såväl det fysiska som det mer känslomässiga planet. Alla människor har ett behov av avskildhet, av ett eget rum, av diskretion. Det faller sig för de flesta naturligt att ha gardiner i sovrummet, dörrar till toaletten och att ens sjukjournaler inte är tillgängliga för alla.

Integritet är något man har i förhållande till andra människor. Integritet är därför nära förbundet med intimitet till skillnad från isolering. Integritet i meningen "privacy" är grundvalen för mänsklig samvaro.

Det finns ett samband mellan maktlöshet och integritetskränkning. Det hävdade Anders R Olsson i sin skrift *Vem är storebror? Myten om integriteten*.

Vilka är då de vanligaste offren för integritetskränkningar. Det är tveklöst människor som inte har förmånen att kunna åtnjuta den där avskildheten eller den där nödvändiga respekten och diskretionen. Det handlar om människor som sitter i fängelse, som är sjuka, som uppbär samhällets särskilda stöd eller som av andra skäl befinner längst ner på den sociala trappan. Så har det nog länge varit. Men utvecklingen har lett till att offren för integritetskränkningarna nu innefattar alla samhällsmedborgare.

Men vad gör det då att vi utsätts för lite övervakning? Det gör mycket. Bland annat detta.

Den elektroniska övervakningen riskerar att leda till självcensur. Det påverkar i sin tur hela samhället med allvarliga konsekvenser för demokrati och mänskliga rättigheter. Det riskerar att leda till ett tyst samhälle där rädslan ersätter frisinnet. Ett samhälle där mötes- och yttrandefriheten beskärs

NÄR PRIVATSFÄREN KRYMPER

Ett rättssamhälle behöver både rättstrygghet och rättssäkerhet. På bilden justitieminister Beatrice Ask.

FOTO: PAWEL FLATO

och oliktankande riskerar att inte få komma till tals.

All övervakning av människor riskerar dessutom att missbrukas och att påverka utanför den demokratiska kontrollen. Inte minst gäller detta sådan övervakning som statens säkerhetsorgan bedriver. Snowden-läckan har tveklöst medfört ökad transparens. Den indikerar vidden av de överträdelser som nationella säkerhetsorgan i föregivet samhällsintresse kan göra sig skyldiga till.

Nya medier i allmänhet och sociala medier i synnerhet anses av många medföra ett integritetshot. Denna uppfattning tycks vara särskilt utbredd bland kvinnor, äldre och lågutbildade. I en uppsats av André Jansson *Integritetsrisker och nya medier* analyseras resultaten i SOM-studien 2010 (enkät 3). Man ställde där frågan i vilken grad vissa företeelser inkräktade på den personliga integriteten. Resultatet visar att integritetsrisker upplevs olika i olika samhällsgrupper. Tydliga skillnader mellan män och kvinnor identifierades också. Män och yngre uppfattar till exempel offentlig kameraövervakning som medförande betydlig större risk än kvinnor. När det gäller utbildningsnivå och upplevd social position i samhället framkommer tydliga skillnader. Vidare tycks graden av riskupplevelse vara lägre ju längre högerut människor uppger sig befinna sig på den politiska skalan. Den politiska hemvisten är särskilt tydlig ifråga om elektroniska transaktioner och statsövervakning. Lågutbildade på vänsterskalan uttrycker störst oro och lägst oro känner högutbildade på högerskalan. Människor med humanistisk inriktning uttrycker generellt större oro än de som är tekniskt inriktade.

Ett rättssamhälle präglas inte enbart av rättssäkerhet, utan också av rättstrygghet. Det senare betyder att det åligger staten att skydda såväl sig själv som egna och andras medborgare mot övergrepp.

I detta ligger en konflikt. Det handlar om balansen mellan olika legitima intressen. Brottsbekämpning och säkerhet å den ena sidan, samt rättssäkerhet och integritet å den andra.

Det är denna avvägning som måste göras proportionellt och eftertänksamt.

Ett problem med avvägningsanalysen är att ett i sig effektivt övervakningsinstrument kan användas utöver vad det legitima intresset motiverar. EU:s datalagringsdirektiv är ett sådant exempel. Det innebär att i princip alla uppgifter om hur och vilka enskilda och företag kommunicerar med varandra sparas i flera år. Detta utan att det föreligger minsta misstanke om brott. Vi har förvandlats till promenerande GPS-sändare, med möjlighet för staten att i det närmaste följa varje steg.

I Sverige har vi också infört regler om så kallad preventiv avlyssning – också för den öppna polisen. Sådant innebär omfattande möjligheter att använda hemliga tvångsmedel mot personer som ännu inte är misstänkta för något brott. Till detta kommer signalspaningen, som öppnar närmast obegränsade möjligheter att effektivt spana mot enskilda och grupper av enskilda.

Hotbilder skapar rädsla. Den i sin tur påverkar lagstiftaren och den svåra intresseavvägning som ny lagstiftning kräver. Lagstiftaren misslyckas ibland med avvägningen. Det har bland annat lett till åsidosättande av såväl mänskliga rättigheter som rättssäkerheten. Och det har ökat repressionen i samhället. Efter 11 september har devisen ”ändamålet helgar medlen” vunnit terräng och dessvärre blivit verklighet – inte bara inom på terrorområdet.

Genom detta riskerar tvångsåtgärder att frikopplas från lagen.

Ytterst kan det leda till att legalitetsprincipen överges. Om staten vidtar tvångsåtgärder mot grupper istället för mot individer baserade på ett riskbeteende kan detta betyda avstående från engagemang i politiska organisationer, i religiösa samfund eller i ideella organisationer i allmänhet. Det kan kanske också innebära ökad effektivitet. Men när är avvägningen rimlig?

Ett ökat användande av tvångsmedel kan leda till minskat förtroende för polis och åklagare. På sikt undermineras tilltron till rättsstatens grundläggande värderingar, till rättssäkerheten och till de demokratiska institutionerna. Balansen stat-individ förskjuts, till individens nackdel.

En rättsstat kännetecknas av att den enskilde åtnjuter skydd mot statens maktut-

övning. Rättssäkerheten avser bland annat att systematiskt skydda mänskliga rättigheter. Personlig integritet är en sådan rättighet. Intrång i dessa rättigheter kräver att det sker genom lag, att de är nödvändiga, att ett behov finns, att de kommer bli effektiva och slutligen att de är proportionella. Den senaste tidens händelser har inte talat för att västvärlden avser att värna om den personliga integriteten. Säkerhetsintresset och brottsbekämpningsintresset har tagit över.

Ett rättspolitiskt manifest hade varit önskvärt och lämpligt inom ramen för den nu instundande valkampanjen. Där hade man kunnat slå fast några grundbultar vad gäller Sveriges hållning till rättssäkerhet, medborgarnas integritet och mänskliga rättigheter. Någon kanske tycker att det önskemålet är att slå in öppna dörrar. Utvecklingen under senare år jävar det påståendet. Med eftertryck.

Anne Ramberg är generalsekreterare i Advokatsamfundet

Tillitens grund tas ifrån oss

Långt driven övervakning kan förvandla den personliga integriteten från konstruktiv frihets- och skapandekraft till ängsligt och defensivt försvarsprojekt.

Av Nicklas Lundblad

Den personliga integriteten, och den personliga sfären, förändras i grunden när vi går från ett jordbruks-samhälle till ett industrisamhälle, och kanske förändras den särskilt när vi går från byn till staden, från den sociala organisationsform som sociologen Ferdinand Tönnies kallade *Gemeinschaft* till stadens *Gesellschaft*, från gemenskap till samhälle. I byn levde bynneväanarna i närmast full genomlysning. Identiteten var strängt sammanfogad av det samlade omdömet om individen, och det var svårt, kanske omöjligt för den som tagit en risk som fallit illa ut att börja om. De roller och positioner som du intog definierades strikt av de andra, och den sociala rörligheten var, som en konsekvens av detta, ganska liten. Med staden och den nya rörligheten kom möjligheten att definiera sig själv, och möjligheten att bli någon annan än den du tvingats bli.

Vi ser det i romanerna och litteraturen, i Jane Austens främling, kanske bäst skildrad i John Willoughby, med ett mörkt förflutet som ingen känner till, ett förflutet som det var lätt att distansera sig från i en värld där Atlantångaren var en biljett till ett oskrivet blad, en ny karriär, ett nytt jag. När det hettar till försvinner han in i skuggorna i staden, och det är endast med betydande efterforskningar och ansträngning som Austens hjälte finner Willoughbys förflutna – och avslöjar de skandaler som den nya rörligheten låtit honom undfly.

Det finns en koppling här till bilden av en selfmade man, en närmast bokstavlig koppling, eftersom stadens anonymitet för första gången gav oss möjligheten att tillverka oss själva i berättelser och på nytt, utan att vårt förflutna stod i vägen. Entreprenören, som nästan med nödvändighet måste misslyckas, det ligger i sakens »

NÄR PRIVATSFÄREN KRYMPER

Panoptikon. Fängelsebyggnad på den kubanska ön Isla de la Juventud. En del debattörer vill att hela samhället ska präglas av fullständig transparens.
FOTO: FRIMAN/CC BY/WIKIMEDIA COMMONS

natur – affärsverksamhet är riskfylld, svår och misslyckas ofta – stiger därmed in på scenen i större skala. Vi får en ny typ av risktagande, i skuggan av stadens anonymitet, som möjliggör och samverkar med industrialiseringen – och därmed bidrar till den formliga explosionen i ekonomisk tillväxt som följer. Integriteten och tillväxten flätas samman i urbaniseringens komplexa processer. Men fram till den punkten, till uppkomsten av den moderna stadens anonymitet, var föreställningen om en isolerad, avgränsad och ogenomtränglig personlig sfär en anomali.

Nu står vi kanske inför ett andra skifte, inte tillbaka till gemenskapen utan till något nytt, där vi åter ser individens förmåga att kontrollera information om sig själv förvandlas. Vad betyder det, och vad är det egentligen som står på spel om vi inte hittar en balans i hur den egna identiteten förvaltas av oss själva och granskas av andra? Och vad betyder institutionaliserandet av den övervakande blicken i säkerhetstjänsternas omfattande program och projekt?

Ofta när diskussionen rör värdet av personlig integritet, av en personlig sfär, lyfter vi fram autonomin. Tanken är enkel att förstå: den som upplever sig genomlyst får mindre förmåga att fatta sina egna beslut, eftersom vi alla oroar oss för vad andra tycker, och hur de skall reagera på vad vi gör. Det är en gammal insikt i människans psykologi. Augustinus menade att det bästa sättet att korrigera sitt beteende var att föreställa sig att Guds blick ständigt vilar på oss, i zenbuddismen rekommenderas utövarerna att även i ett mörkt rum uppföra sig som om han hade en vördad gäst hos sig och blicken spelar verkligen roll, den andres blick som ständigt granskar oss kringskär verkligen vårt handlingsutrymme.

Som det psykologiska experiment som Melissa Bateson, Daniel Nettle och Gilbert Roberts genomförde med bilder av ögon ovanför en bidragsburk i ett delat kök på en arbetsplats, med uppmaningen att betala vad man ansåg att drycken i köket var värd. Arga ögon, stränga blickar gav större intäkter än bilder på blommor – skillnaden innebar mer än en fördubbling i bidrag i vissa fall. Blicken *disciplinerar*. Jeremy Benthams berömda fängelse, omsorgsfullt konstruerat just ifrån den insikten, hans *Panoptikon*, är en byggnad i vilken fångarna hela tiden vet att det finns en viss sannolikhet att de är observerade av fängelsevakternas. I den moderna analysen hos Foucault reses frågan om vi inte håller på att bygga in oss i ett panoptikon själva. David Brin skrev i en uppmärksam bok, *The Transparent Society*, att det gör vi förvisso, men att det inte gör något, eftersom vi kan turas om att sitta i tornet i mitten av denna cirkulära byggnad och hjälpas åt att övervaka varandra. Däri, menar han, ligger den enda möjliga framtiden för demokratin – en genomlyst stat där alla vet allt om alla. En by, på global nivå, en återgång till Tönnies *Gemeinschaft*.

Kritikerna pekar på konsekvenserna för autonomin, på hur det skulle kringskära allas vår handlingsfrihet, och på vilka risker det skulle skapa för missbruk om datamängderna sedan föll i en diktators händer. Vi måste, menar de, bygga samhällen så att om demokratin faller samman så gör den det på ett sätt som gör det svårt för diktaturen att kontrollera medborgarna. Som designprincip är det en underbar tanke, men när den omsätts i praktiken är den ofta svår att tillämpa. Hur bygger vi ett öppet välfärdssamhälle på digital teknik som inte kan kollapsa i en Orwellsk mardröm?

Och däri ligger kanske en av de svåraste frågorna om integritetens framtid. Om vi tror att vi behöver en viss övervakning för att kunna garantera säkerheten – hur kan vi då utforma denna övervakning så

att vi inte en dag vaknar upp i Benthams fångenskap?

När övervakningen i det öppna samhället sker i en omfattning som klart strider mot allmänhetens uppfattning om rimlighet och skälighet, när datainsamlingen sker på nivåer som trots all legitimitet, passerar vi en gräns: plötsligt polariseras åsikterna till den grad att det inte handlar om hur vi utformar säkerheten i samhället, utan om själva förekomsten av skyddsåtgärder och övervakning. Denna binära inställning till övervakningen är alltmer tydlig i dagens debatt, och den har inga utgångar eller lösningar. I den debatten monterar vi antingen ned all övervakning eller så överlåter vi all makt över individen till en ansiktslös stat med oklara motiv. *Tertium non datur*. Det i sin tur leder till en ohållbar situation, och en växande motsättning mellan makten och medborgaren som urholkar tilliten till tekniken, till nätet, och till sist kanske också till samhället.

Övervakningens tydligaste offer är det sociala kapitalet. När Richard Posner i sin berömda *The Economics of Justice* hävdar att integriteten måste ses med misstänksamhet, eftersom den ytterst inte är något annat än individens rätt att dölja sig själv är det just detta han missar: att integriteten inte försvarar individens rätt att dölja sig, utan i stället är en mekanism som uttalar sitt förtroende för

individen och därmed möjliggör en samhällsomfattande tillitsgrund. Utan integritet, inget förtroende. Förtroende förutsätter att vi inte har rätten att veta allt om varandra, utan att vi litar till varandra även utan denna rätt. Det är först då vi på ett meningsfullt sätt kan tala om förtroende. Allt annat är en sorts riskanalys, en matematisk reduktion av förtroendet till ett förväntat utfallsvärde som kan kalkyleras på basis av tidigare interaktioner i ett repe-

terat spel. Det är först när vi utan att veta litar till någon som vi bygger grunden för ett långsiktigt hållbart socialt kapital.

Den stora diskussionen som återstår efter de senaste övervakningsskandalerna – och de är skandaler i den meningen att omfattningen chockerat oss, kanske mer än existensen av de övervakningsprogram det rör sig om – är hur vi kan röra oss ut från polariseringens återvändsgränd. Den verkliga frågan, hur vi skyddar det öppna samhället, står obesvarad och blir inte mindre akut för att vi istället ägnar oss åt en debatt om en falsk dikotomi mellan frihet och säkerhet – att friheten är själva förutsättningen för säkerheten och vice versa är uppenbart, men vi förlorar alltför ofta greppet om den insikten i iveren att försvara ettdera värdet.

Hur kan vi legitimera de åtgärder som vidtas för att skydda det öppna samhället? Det första, och kanske viktigaste svaret på den frågan handlar om insynen i hur det fria samhället väljer att skydda sig självt. Alla demokratiska stater skulle med lätthet kunna besvara frågor om vilken sorts övervakningsmetoder de använder i stort, i vilken omfattning och hur de ser till att dessa metoder möter alla rimliga krav på proportionalitet och rättssäkerhet. Det är frågor som dessutom inga diktaturer skulle kunna besvara, och därmed kan vi slå in en kil i det horribla argument som på sistone blivit alltmer vanligt: att det inte skulle vara någon skillnad mellan de övervakningsprogram som finns i västerländska demokratier och de som finns i diktaturer runt om i världen. Sådan värderativism leder möjligen till en ironisk tillfredsställelse, men de leder också till ett relativiserande av tusentals människors lidande under en övervakning som inte syftar till att skydda ett öppet samhälle, utan till att skydda en liten, begränsad elits maktanspråk.

Insynen i övervakningen bör utformas på ett standardiserat, jämförbart sätt, den bör redovisas ofta och så detaljerat som det över-

”Förtroende förutsätter att vi inte har rätten att veta allt om varandra, utan att vi litar till varandra även utan denna rätt.”

NÄR PRIVATSFÄREN KRYMPER

Isla de la Juventuds fängelsebyggnader sedda från utsidan.

FOTO: FRIMAN/CC BY/WIKIMEDIA COMMONS

huvudtaget är möjligt – och den bör regelbundet prövas av parlament, av rättsväsende och oberoende tredje part. Endast genom sådana åtgärder kan vi säkerställa att skyddet av det öppna samhället inte förvandlas till en sorts korrosion av de ideal som det omfattar.

Vad går förlorat om vi förlorar den personliga integriteten? Uppenbart är att vi förlorar de möjligheter som vi idag har att autonomt bilda oss en identitet. Lika uppenbart är att vi förlorar friheten att forma de åsikter som vi senare vill bryta mot andras när vi utövar vår yttrandefrihet. Integriteten är – i dessa båda fall – en fundamental grundförutsättning för rätten till en egen identitet och yttrandefriheten. Utan integriteten kan knappast heller den individualitet utvecklas som senare ger upphov till det konstnärliga uttrycket, och därmed är också immaterialrätten avhängig – kreativiteten själv avhängig – integriteten i en komplex kedja av kausaliteter. Och det är därför vi har så svårt att värdera den, eller peka på exakt vad det är som skadas om den försvinner – det är när den realiserar i dessa andra rättigheter som dess egentliga värde kommer till sin fulla rätt.

Men vi förlorar mer än så. I ett samhälle där övervakningen förlorar all legitimitet försvinner också tilliten till det sociala systemet, och det enda rimliga svaret på detta är utvecklingen av en ny sorts formell lögn, underbyggd av tekniker och praktiker som nu inte längre syftar till autonomitet och identitet – utan först och främst syftar till att resa en mur mellan den övervakandes blick och medborgaren. Den integritet som var konstruktiv – som byggde upp andra rättigheter och skapade förutsättningarna för en lätttrölig individ – förvandlas plötsligt till en defensiv mekanism, en integritet som inte håller samman, som ordet antyder, utan som i stället syftar till att dölja, skylla och undanhålla individen.

Det är den verkliga risken i den utveckling som vi bevittnar. Att vi undanröjer den konstruktiva integriteten som existerar i dagens samhälle, ett verktyg för individen att konstruera och hantera sin mask i det offentliga (för att låna bilder från Goffman), och ersätter den med den nidbild av integriteten som Posner utvecklar i sin ekonomiska analys: en enkel rättighet vars enda syfte är att ge oss licens att ljuga. Från en frihetens integritet till en lögnens. Det är det brottet, det skiftet, som en oförsvardad och oförsvarlig övervakning driver fram. En förståelig motreaktion, men samtidigt en som inte alls kan bygga det meningsfulla sociala kapital som integriteten grundlagt under de senaste århundraden.

”Det är den verkliga risken i den utveckling som vi bevittnar. Att vi undanröjer den konstruktiva integriteten som existerar i dagens samhälle...”

Entreprenörens möjlighet att börja om, möjligheten att misslyckas och söka sig en ny lycka igen i den relativa anonymitet som storstaden möjliggjorde berodde också på att integriteten var en naturlig del av den sociala gemenskapen. Det var en sorts grundförutsättning att vi inte kunde veta allt om alla – ett givet faktum om hur vi organiserade oss i samhällen. När den integriteten förvandlas från en axiomatisk social omständighet till ett val som dessutom beror av teknik och särskilda försiktighetsåtgärder så förvandlas den integritet som vi åtnjuter från att vara ett ingångsvärde till att bli ett mödosamt konstruerat försvar. Masken blir synlig som just mask och plötsligt förvandlas den fria marknadens naiva anonymitet till en skrämmande, medveten och kostsam maskerad där tilliten försvinner helt.

Samtidigt ryms här också en möjlighet. Den utveckling i vilken den individuella identiteten kan utformas fritt, förvaltas och förvandlas med hjälp av tekniken i, exempelvis, sociala nätverk låter oss utveckla integritetens värde och betydelse i enlighet med de grundvärderingar som vi själva vill skydda. Om vi förvandlar masken från en defensiv åtgärd till ett verktyg

i en friare process där identitet och integritet kan utformas olika för olika sammanhang och syften kanske vi kan förstärka den integritet som ligger till grund för det öppna samhället. Tekniken är inte i sig ett hot mot integriteten.

Det är givetvis en kontroversiell tes, och den återstår att bevisa. Men här finns nog en skillnad mellan den vågräta identitet som individer bygger upp sig emellan på en öppen marknad och den lodräta identitet som existerar mellan medborgare och

stat. Den lodräta identiteten, och integriteten, föregår den vågräta – och föregriper den. Om den går förlorad eller bryter samman kan ingen positiv identitet byggas upp därefter. Den lodräta identiteten är primär. Det är därför frågan om övervakningen förblir central. Om övervakningen omöjliggör tilliten genom att tvinga oss att dölja oss, går vi också miste om den säkerhet som bygger på att vi litar på samhället, delar med av oss information och deltar i ett gemensamt arbete för att skydda det öppna samhället.

Kanske förhåller det sig såhär: det som riskerar att gå förlorat i övervakningens skugga är mer än en individuell rättighet. Det är ett socialt fundament för det öppna samhällets tillit och därmed också en absolut förutsättning för den säkerhet som övervakningen förment skulle stärka.

Nicklas Lundblad är samhällsrådgivare i Google och fil dr i informatik. Åsikterna i artikeln är hans personliga.

Nätbedragare bör oroa mer än NSA

Övervakning som gäller alla kommer knappast
att förändra vårt beteende på internet.

Av Per Bauhn

I kölvattnet efter Edward Snowdens avslöjanden om hur den amerikanska underrättelsetjänsten National Security Agency (NSA) skaffat sig möjligheter att övervaka den globala internettrafiken har det uppstått en debatt om friheten på internet. Om amerikanska underrättelseagenter kan läsa vår e-post och följa våra övriga aktiviteter på internet, vad säger det om tillståndet för vår personliga integritet? Är vi nu alla offer för en övervakning som skulle fått funktionärerna i Stasi, det gamla Östtysklands säkerhetstjänst, att bli gröna av avund? Är det nu, i en era av global demokratisering och marknadsekonomi, snarare än i den totalitära kommunismens lägerstater, som den totala kontrollen av medborgarna blir verklighet?

Att NSA i ett tillkännagivande (publicerat 21/8 2013) gör gällande att man bara "rör vid" 1,6 procent av den globala internettrafiken (och analyserar endast en bråkdel av denna) tystar knappast kritiken. Alla kan nog förstå att inte ens en supermakts underrättelsetjänst har resurser att analysera mer än en mycket liten av den informationsmängd som finns på internet. Men de principiella frågeställningarna, om den enskilde internetanvändarens rätt till anonymitet och frihet från insyn på internet kvarstår.

Den rätten är förstås inte absolut. Parallellt med diskussionen om övervakningen på internet har det funnits en diskussion om bristen på kontroll av vad illvilliga internetanvändare kan göra. Förtal, påhopp, och intrång i människors privatliv har kunnat äga rum i

skydd av anonymiteten på internet. De så kallade instagramkravallerna i Göteborg i slutet av 2012 kom som en påminnelse om den här mer olustiga sidan av nätfriheten. För dem som drabbats av förföljelse på nätet och noterat svårigheterna att ställa förövre till svars och få hatiska nätsidor nedsläckta kan friheten på internet mest av allt påminna om den naturtillståndets anarkiska värld som bekymrade de politiska filosoferna på 1600- och 1700-talen.

Vi accepterar nog också att det finns människor som inte har rätt att slippa insyn och som måste övervakas, med hänvisning till omgivningens säkerhet. Den brittiske filosofen Jeremy Bentham skisserade under slutet av 1700-talet på ett system för övervakning av fängelsefångar, det så kallade *panopticon*, som innebar att fängvaktaren skulle kunna se alla fångarna, men fångarna skulle inte kunna se vare sig fängvaktaren eller varandra. Panopticon har mest kommit att framstå som en bild av auktoritär strävan efter total kontroll. Men själva idén att fängelsedömda brottslingar inte har rätt till total personlig integritet borde inte vara så svår att acceptera. Upprördheten brukar också bli stor när vi får reda på att fängslade personer *inte* är föremål för övervakning, vilket debatten om fängelserymningar för ett antal år sedan gav en fingervisning om.

Det finns andra avsteg från rätten att slippa insyn som inte heller förefaller så kontroversiella. Att Försäkringskassan, Skatteverket och kommunernas socialnämnder har rätt att samköra register för att motverka fusk med till exempel sjukpenning ter sig inte sär-

NÄR PRIVATSFÄREN KRYMPER

Skannad på Amsterdam-Schiphol flygplats.

FOTO: DAVID HECKER/TT NYHETSBYRÅN

skilt upprörande. Varför skulle det vara orimligt att få sina behov kontrollerade när man begär att andra ska bidra till deras täckande?

Exempel som handlar om nät-troll, bidragsfuskare, och fängslade brottslingar ger emellertid ingen ledtråd till huruvida NSA:s övervakning är moraliskt försvarbar. Den amerikanska övervakningen trålar information på ett sätt som sveper med sig alla användare av vissa elektroniska tjänster, oberoende av om de har gjort något som kan rättfärdiga att de utsätts för kontroll eller ej.

Men paradoxalt nog kan just den generella karaktären av NSA:s övervakning göra den mer lättsmält. Övervakningen av den globala internettrafiken är "fördomsfri" – alla ska med, för att parafrasera en slogan från senare år. Ingen behöver känna sig utpekad eftersom alla berörs.

Man kan tänka sig hur diskussionen hade sett ut om det istället hade framkommit att NSA hade ägnat sig åt att övervaka enbart muslimer eller socialisters internettrafik. Då hade spaningen fått drag av åsiktsförföljelse (och varit mer lik just det som Stasi ägnade sig åt i Östtyskland). Om man idag misstänker att ens e-post har passerat genom något filter hos NSA, behöver man åtminstone inte tro att det har att göra med vem man är eller vilka åsikter man har.

Just övervakningens generella karaktär innebär troligen också att den inte kommer att ha någon nämnvärd inverkan på människors beteende på internet. Det som drabbar alla internetanvändare, och som inte får några påtagliga konsekvenser för

deras vardagliga liv, upplevs varken som utpekande eller avskräckande. Man lär sig att leva med det, liksom man lärt sig leva med personkontrollen på flygplatser, där man inte bara får ta av sig jacka, »

"Om vi vill vara absolut säkra på att ingen obehörig ska läsa våra kärleksbrev, ska vi inte skicka dem med e-post."

bälte, och skor, utan ibland också genomgå en helkroppsskanning.

Däremot skulle vi reagera starkt mot att grannen i huset mittemot sätter upp en kamera som är riktad mot vårt sovrumsfönster. Här anar vi nyfikenhet som motiv snarare än omsorg om samhälls-säkerhet. Kameran är där för att tillgodose grannens voyeurism, inget annat. I ett sådant fall kan vi tala om en integritetskränkning. Vi får vårt privatliv invaderat utan att det ges något rimligt skäl varför vi borde acceptera detta.

Nu är det inte nödvändigtvis alltid en kränkning av våra rättigheter att andra vet något om oss som vi inte själva har berättat för dem. Ingen skulle väl på allvar hävda att telefonkatalogerna, saliga i åminnelse, utgjorde ett intrång i den personliga integriteten, även om vi där kunde finna både telefonnummer och adresser till personer som själva inte givit oss dessa uppgifter.

Informationsinsamlandets moral förbjuder oss inte att veta saker om andra som de inte vill att vi ska veta. De moraliskt känsliga frågorna handlar istället om *syftet* med att samla in information om andra, och om *hur* detta insamlande går till, alltså de klassiska frågorna om mål och medel.

När det gäller syften eller mål, så hamnar förvisso terroristbekämpning i en annan kategori än en nyfiken granne som vill se vad vi har för oss i sovrummet. Det finns ingen anledning att finna sig i grannens nyfikenhet, men det går att argumentera för att informationsinsamlande i syfte att bekämpa terrorism är ett lovligt mål.

Kriget mot terrorismen är också vårt krig, i vår egenskap av att vara medborgare i en sekulär demokrati. Det har påpekats förr och det förtjänar att påpekas igen: Krig är inte längre en affär mellan välavgränsade stater och uniformerade arméer. De talibaner som slåss mot amerikanska soldater i Afghanistan och de jihadister som var ansvariga för attacken på New York den 11 september 2001 ingår i en global rörelse som också har producerat en (misslyckad) självmordsbombare i Stockholm. Vi må vara ointresserade av kriget mot terrorismen, men terrorismen är intresserad av oss. Om övervakningen av internettrafiken syftar till att ointetiggöra terrordåd av det slag som tidigare drabbat metropoler som London, Madrid, Istanbul och Bombay, så är det svårt att avfärda detta mål som moraliskt irrelevant.

Därmed kommer vi till frågan om hur man går till väga för att samla in denna information. Ger kriget mot terrorismen stater rätt att ta del av våra aktiviteter på internet utan vårt hörande? Svaret på denna fråga måste handla om en avvägning, där den påtvingade insynen i vårt liv ställs mot möjliga vinster i vår trygghet. Om det globala trålandet av information kan leda till att en presumtiv självmordsbombare i Stockholm oskadliggörs innan någon annan kommer till skada, så är det inte orimligt att hävda att detta är en vinst, inte en förlust ur ett moraliskt perspektiv.

Det här låter misstänkt likt ett argument av typen ”ändamålet helgar medlen”. Finns det inga gränser för hur mycket och vilken sorts information man får samla in om oss för det i och för sig lovärda målet att oskadliggöra terrorister? Om det kan antas i någon liten grad främja den globala terroristbekämpningen att myndigheterna installerar kameror i våra sovrum och badrum, är det då i sin ordning? Skulle man inte också här kunna hävda, att värdet av att förhindra terrordåd väger tyngre än vår förlägenhet över att få våra sexvanor och hygienritualer registrerade av fjärran säkerhetstjänster?

Här finns dock en skillnad. När vår aktivitet på internet registre-

ras så är en förutsättning att vi först har gjort valet att söka oss dit, till internet. När kamerorna sätts upp i våra sovrum och badrum är det underrättelsetjänsten som kommer hem till oss. Internet är däremot inte vårt vardagsrum. Granskning av internetaktiviteter är mer att jämföra med kameraövervakning i brottsförebyggande syfte av gemensamma utomhusmiljöer eller i butiker, skolor, och på parkeringsplatser. Sådan övervakning brukar få starkt stöd i svenska attitydundersökningar, trots att den också innebär att vi och våra vardagliga aktiviteter blir föremål för en generell registrering, utan att vi nödvändigtvis har gjort något brottsligt.

Men vänta nu. Jämförelsen med kameraövervakning haltar. Där kan vi veta att vi blir kontrollerade, och vi kan anpassa vårt uppträdande därefter. Men den spaning som NSA bedriver sker utan att de informerar oss om att de ser vad vi gör på internet. Att vi kanske skulle gå med på att bli granskade om vi blev tillfrågade innebär ju inte att vi måste gå med på att bli granskade utan att bli tillfrågade. Det är alltså inte bara övervakningen, utan också det faktum att den är hemlig, som är en del av problemet.

Det kan här vara på sin plats att göra en historisk avstickare och notera att också den svenska samlingsregeringen under andra världskriget ansåg sig ha rätt att i hemlighet kontrollera posttrafiken, och då inte bara med avseende på enskilda misstänkta, utan i större svep där man hoppades finna något av intresse. Precis som NSA idag, alltså.

Den svenska säkerhetstjänstens granskning av post- och telefontrafik offentliggjordes först genom den så kallade Sandlerkommissionens rapport 1948 (SOU 1948:7, *Parlamentariska undersökningskommissionen angående flyktningärenden och säkerhetstjänst. 3, Betänkande angående säkerhetstjänstens verksamhet*). Övervakningen skedde i enlighet med 1940 års lag om tvångsmedel. Den allmänna delen av kontrollen förutsatte ingen särskild misstanke, utan riktades generellt mot all kommunikation till eller från vissa adresser. All post till och från utlandet blev föremål för granskning,

och detsamma gällde vissa delar av den inrikes posten, framför allt sådan som gick till eller från gränstrakter eller platser av särskilt militärt intresse. Inkallade soldaters brev var ett vanligt objekt för generell granskning, eftersom de kunde tänkas innehålla obetänksamma avslöjanden om militära förhållanden. Brev som togs in för granskning kunde kvarhållas eller bli föremål för redigering.

Omfattningen av postcensuren i Sverige under andra världskriget var betydande. Sandlerkommissionens siffror för åren 1940–44 landar på ungefär 45 miljoner granskade försändelser. I sin bok *Svensk postcensur under andra världskriget* (1995) anger Ingemar Wälgerman siffran 50 miljoner granskade försändelser för hela perioden 1940–45. Lägg till detta Sandlerkommissionens uppgift om ungefär elva miljoner avlyssnade telefonsamtal under perioden 1941–45. I en tid fjärran från den elektroniska massövervakningens möjligheter, och med som mest drygt tusen personer anställda i övervakningstjänsten, ter sig dessa siffror som allt annat än blygsamma.

Var den allmänna övervakningen effektiv? Enligt Sandlerkommissionen greps under krigsåren totalt 1 837 personer som misstänkta säkerhetsrisker och av dessa gripanden var det endast 437 där ”trafikmedelskontrollen” hade spelat någon tydlig roll. Men att övervakningen lett till få gripanden innebär förstås inte att den saknat betydelse för uppgiften att förhindra samhällsskadlig verksamhet.

Av de gripna åtalades bara ungefär en fjärdedel och av dessa fria-

”När vår aktivitet på internet registreras så är en förutsättning att vi först har gjort valet att söka oss dit, till internet.”

NÄR PRIVATSFÄREN KRYMPER

Diskret placerad.

FOTO: LUDVIG LARSSON/TT NYHETSBYRÅN

des sedan ytterligare ett antal personer. Här finns en viktig lärdom. En rättsstat som ser sig tvungen att kontrollera medborgarnas post måste samtidigt hålla sig med oberoende domstolar som gör en egen bedömning av det material som framkommer i övervakningen. Att granska post- och teletrafik är inte i sig ett oproportionerligt ingrepp i medborgarliga fri- och rättigheter, om det är nödvändigt för att förhindra att medborgare eller samhällsinstitutioner blir föremål för väpnade angrepp. Men övervakarna får inte tillåtas sitta till doms över dem de övervakar. Detta är något som skiljer rättsstaten från polisstaten.

En rättsstat som också är en demokrati bör dessutom kunna vara öppen med att det under vissa omständigheter förekommer en generell kontroll av post- och teletrafiken. Terrorister och krigförande stater utgår sannolikt från att sådan kontroll sker och låter sig knappast luras av ett hemlighållande av övervakningen. De enda som vilseleds är de medborgare vars rättigheter man ska skydda. Demokrati som styresform bygger på en princip om öppenhet, och den principen bör också gälla de avsteg från öppenheten som en demokratisk regering anser är nödvändiga.

Här kan man känna sympati för den framställan som Generalpoststyrelsen gjorde 1941 om att censuren skulle göras öppet och inte hemligt. Man hade noterat att brev som inte levererades (eftersom de fastnat i censuren) ledde till besvärande frågor för enskilda posttjänstemän. Sandlerkommissionen sammanfattade: "För

svenska posttjänstemän, som av ålder vore vana att lämna riktiga och sanningsenliga svar på förfrågningar från allmänheten, tedde det sig helt naturligt motbjudande att i ärenden, som berörde granskningsavdelningarnas verksamhet, lämna osanna och medvetet felaktiga uppgifter." Generalpoststyrelsen fick emellertid inget gehör hos regeringen.

"En rättsstat som också är en demokrati bör kunna vara öppen med att det under vissa omständigheter förekommer en generell kontroll av post- och teletrafiken."

Med en större öppenhet om att internettrafik övervakas skulle denna övervakning inte behöva vara mer problematisk än säkerhetskontrollerna på flygplatser. Om vi vill slippa flygplatskontrollerna, får vi låta bli att flyga. Och om vi vill vara absolut säkra på att ingen obehörig ska läsa våra kärleksbrev, ska vi inte skicka dem med e-post. Å andra sidan, i den mån vi accepterar att flygplatskontroller är ett nödvändigt ont för att försvåra terrordåd, så borde vi också kunna acceptera att detta kan gälla även för granskningen av vår e-post. Samtidigt åvilar det givetvis de myndigheter som står för denna granskning att visa

att de förtjänar vårt förtroende. Den dag då det visar sig att personlig information via granskningsmyndigheterna har läckt vidare och till exempel hamnat i skvallerpressen, eller hos bedragare som tömmer våra bankkonton, då är det uppenbart att kontrollen har blivit ett hot mot och inte ett stöd för medborgarlig säkerhet. Men i nuläget är det nog högst vanliga kortbedragare och liknande skumraskfigurer, snarare än NSA, som bör bekymra den vanlige internetanvändaren.

Per Bauhn är professor i praktisk filosofi vid Linnéuniversitetet.

Offentlig kommers med våra privatliv

Myndigheter och landsting tjänar stora pengar på att sälja integritetskänsligt material om privatpersoner.

Av Clarence Crafoord

I slutet av november ska Uppsala tingsrätt hålla huvudförhandling i ett fall där en cancerpatients sista strid med döden blev tv-underhållning.

Bakgrunden är ett avsnitt av tv-serien *Sjukhuset* på TV 3. Där visas hur en sjuk man drabbas av akut andnöd och hur sjukhuspersonalen rusar fram till honom. Man får se hur andningsutrustningen krånglar och ta del av personalens diskussioner om mannens tillstånd i personalrummet och ute i korridoren. De beskriver den utsiktslösa situationen. Någon nämner att man ringt hans fru.

Två dagar efter tv-inspelningen avlider mannen.

Några veckor senare visas sjukhusdramat på tv. Med en reklam-paus för bland annat vinterdäck, festtoppar och fruktpuré.

Varken den numera avlidne mannen eller hans anhöriga hade informerats om eller gett sitt samtycke till filmningen eller tv-visningen.

Kvällen då programmet visades satt den avlidnes änka och dotter i tv-soffan. TV 3 stod på av en slump. Chocken när de plötsligt fick se inslaget med sin man respektive pappa var bedövande. När de kort därefter kontaktade landstinget för att få en förklaring, och en ursäkt, blev svaret att inga fel hade begåtts. Landstinget hänvisade till ett avtal med produktionsbolaget Titan. Genom detta avtal hade landstinget upplåtit sjukvården, patienterna och journalerna som grund för tv-underhållningen.

Till slut bestämde sig de anhöriga för att stämma landstinget i domstol. En kritisk fråga som domstolen ska pröva är om det allmänna genom avtal med bolag kan avtala bort sekretessregler som bland annat har som syfte att skydda de enskilda vars privatliv be-

rörs av det allmännas handlingar eller aktiviteter. Så här långt har Justitieombudsmannen, JO, uttalat att det är "i högsta grad anmärkningsvärt att Akademiska sjukhuset genom ett avtal har godkänt att gällande sekretessregler kan åsidosättas".

Men framförallt handlar domstolsprövningen om att fastställa ansvar – och om att förhindra liknande övertramp i framtiden.

De anhöriga hävdar att landstinget har kränkt rätten till privatliv och personlig integritet enligt Europakonventionen. Först svarade landstinget att rätten till privatliv enligt Europakonventionen överhuvudtaget inte var aktuell i fallet. Den ståndpunkten har landstinget nu backat från. Sedan kopplade landstinget in en advokat som tidigare företrätt bland annat just TV 3. Och då lanserades i stället försvarslinjen att alltihopa handlar om landstingets yttrandefrihet.

Den klassiska konflikten mellan personlig integritet och yttrandefrihet skulle man kunna tro. Men hur är det egentligen med den saken i det här fallet? För att undgå ansvar i ett mål som rör kränkningar av enskildas rättigheter försöker ett landsting, det vill säga en del av det allmänna, åberopa regler vars syfte är att ge enskilda rättigheter gentemot det allmänna. Datainspektionen är den myndighet som arbetar för att säkra individens rätt till integritet i samhället. Och Datainspektionen har tidigare uttalat att det allmänna inte kan åberopa grundlagsskydd för att undgå förpliktelser enligt lag som är menade att skydda den enskildes personliga integritet. Detta blir nu också en av de frågor som Uppsala tingsrätt måste pröva.

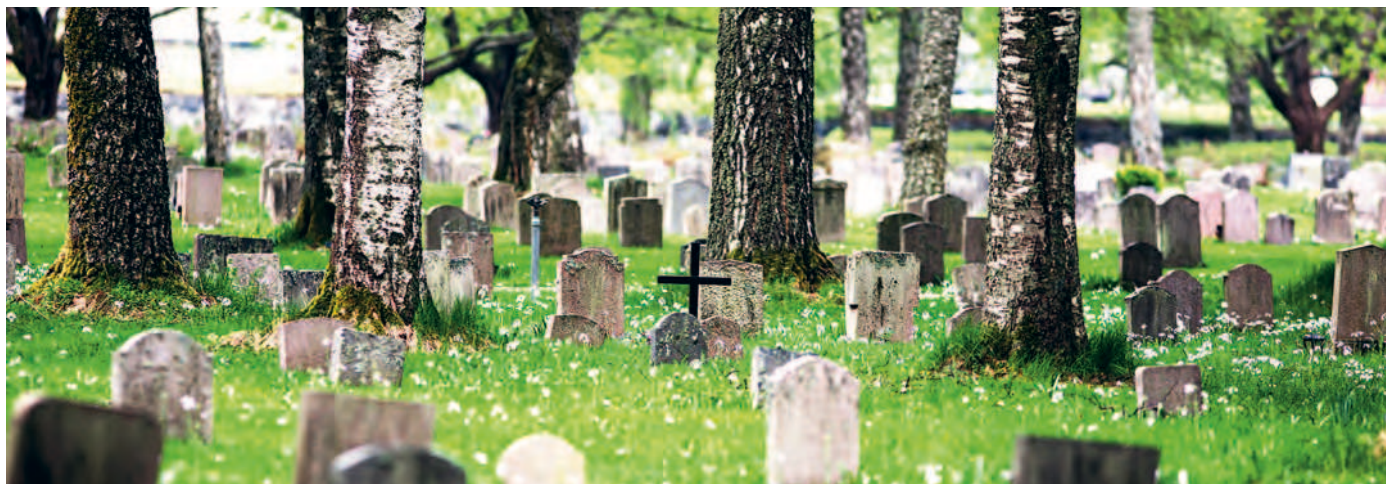
Men mer står på spel i Uppsalarättegången. Nämligen miljontals kronor. Fallet i Uppsala är långt ifrån unikt. 12 av Sveriges 21 landsting och regioner har liknande avtal, som står i konflikt med »

NÄR PRIVATSFÄREN KRYMPER

Och har man ännu mer otur står ett tv-team och väntar.

FOTO: BERTILERICSSON/TT NYHETSBYRÅN

Skatteverket säljer uppgifter om dödsfall till stenhuggerier, som snabbt hör av sig till de anhöriga.

FOTO: JOHAN BJURER/TT NYHETSBYRÅN

gällande sekretesslagstiftning. Detta samtidigt som de ger produktionsbolagen ett mycket stort spelrum. Och avtalen kan vara väldigt lönsamma även för landstingen. Landstinget i Uppsala påstår sig ha sparat in reklamkostnader på cirka 60 miljoner kronor genom serien *Sjukhuset*. Det är svårt att uppskatta exakt hur många miljoner som är i rullning om man lägger ihop alla avtal och tv-produktioner i landets alla landsting och regioner – men mycket blir det.

Det är dessvärre inte bara patienter på sjukhus som riskerar att känsliga personuppgifter sprids till obehöriga genom tv-sändningar eller publiceringar i andra medier. Justitiekanslern, JK, har till exempel riktat kritik mot poliser som låtit tv-team filma kroppsvisioner och kroppsbesiktningar i samband med gripanden. I andra sammanhang har JK kritiserat att uppgifter om personer som misstänks för brott, men visar sig vara helt oskyldiga, läcker ut till pressen mycket tidigt och i strid med sekretessbestämmelser.

Hos Datainspektionen pågår för närvarande en annan rättslig prövning, som också handlar om kommers med personuppgifter. När en företagare från Sollentuna fyllde 62 år fick han ett brev med reklam för inkontinenshjälpmedel. I brevet fick han flera frågor. ”Händer det att du måste gå upp på natten för att kissa? Känner du att du inte har samma tryck i strålen som förr?” Han ringde därför upp företaget och frågade var de hade fått tag på hans personuppgifter. Företaget svarade att de hade köpt uppgifterna av marknadsanalysbolaget Bisnode – som i sin tur köpt dem av Bolagsverket. De uppgifter som Bolagsverket sålde fanns i myndighetens obligatoriska register över firmatecknare och styrelseledamöter i aktiebolag.

Bolagsverket är inte ensamt om att tvinga till sig uppgifter om enskilda för att sedan sälja dem vidare. Detta utan att de enskilda som berörs har lämnat sitt samtycke eller ens informerats om vad som sker. I somras kunde *Dagens Nyheter* rapportera att Transportstyrelsen, CSN och Skatteverket gör samma sak. Transportstyrelsen säljer personuppgifter för 30 miljoner kronor om året. Storkunder får rabatt.

Skatteverket säljer inte bara uppgifter om levande personer. I somras avled en 27-årig man från Stockholm efter en tids sjukdom. Det dröjde inte länge innan den avlidne mannens 23-åriga före detta sambo mottog brev från flera konkurrerande stenhuggerier. De ville sälja gravstenar. Marknadsföringen möjliggjordes genom att Skatteverket hade sålt uppgifterna om dödsfallet, sambons adress med mera till bolagen.

*Dagens Nyheter*s avslöjande av Skånepolisens registrering av romer har resulterat i en våldsam debatt om hur det egentligen står till med skyddet för den personliga integriteten i Sverige. Men även om registrering på etnisk grund är särskilt upprörande är integritetsfrågan i sig inte ny. För några år sedan kunde en statlig utredning, med justitiedepartementets dåvarande rättschef Olle Abrahamsson i spetsen, konstatera att det fanns påtagliga brister i skyddet för den personliga integriteten i Sverige. Utredningen framhöll att den dittillsvarande regleringen av integritetsskyddet i regeringsformen – alltså vår egen grundlag – i huvudsak motiverats utifrån andra intressen än att stärka individens rätt att själv bestämma över information som rör ens personliga förhållanden. Slutsatsen blev att lagstiftaren inte hade lagt tillräcklig vikt vid integritetsskyddsaspekterna i samband med ny lagstiftning och att integritetsskyddet rent allmänt värderats lågt.

Utredningen fick resultat i lagstiftningen. Den 1 januari 2011 infördes en bestämmelse i regeringsformen som förbjuder övervakning och kartläggning av människors personliga förhållanden i betydande mån och som sker utan samtycke. Och genom grundlagen knyts därmed polisens etniska register ihop med fallet om cancerpatienten som exponerades i tv och med myndigheternas försäljning av tvingade personuppgifter till kommersiella aktörer. Grundlagsskyddet mot hantering av personuppgifter som i betydande mån innebär kartläggning av den enskildes privatliv gäller nämligen inte bara inom den brottsbekämpande verksamheten, utan också vid exempelvis hantering av uppgifter om den enskildes hälsa i patientjournaler. Och grundlagen kräver numera att det görs en proportionalitetsprövning i fråga om ändamålet med behandlingen och i vilken utsträckning personuppgifter ska lämnas ut.

Att göra tv-program av sjukvård och polisarbete behöver i sig inte vara något dåligt. Det kan säkert ha stort värde både som underhållning och som samhällsinformation. Företag kan också ha berättigade intressen av att kunna rikta reklam till valda målgrupper. Men det får aldrig göras på ett sådant sätt att enskilda människors rättigheter riskerar att undergrävas. Det avgörande är att miljonindustrin runt patientjournaler och statligt insamlade personuppgifter inte driver det allmänna att kompromissa med sekretess- och integritetsskyddet.

När de anhöriga till den avlidne mannen på Akademiska sjukhuset i Uppsala i november tar plats i tingsrätten står allt detta på spel. Men framförallt handlar det för deras del om upprättelse för en kär och saknad make och pappa.

Clarence Crafoord är jurist och chef för Centrum för rättvisa.

Tryggare kan ingen vara

Den tyska allmänheten har tagit nyheterna om digital övervakning med ro. Trots detta är debatten mer intensiv i Tyskland än i andra länder. Det beror på att de traditionella medierna fortfarande står starka.

Av Thomas Steinfeld

Några dagar före valet till den tyska förbundsdagen, i mitten av september, tågade två dussin författare till Angela Merkels väldiga kansli i Berlin, mitt emot centralstationen. Med sig bar de lika många lådor, innehållande ett protestbrev och nästan 70 000 namnteckningar: "Ärade fru förbundskansler", började brevet, för att sedan konstatera: "Vi upplever ett historiskt angrepp på vår demokratiska rättsstat, nämligen att principen för oskuldspresumtion omvänds till en generell misstanke mot miljoner människor." Det lilla protesttåget ledsagades av ett stort uppbåd av journalister som fick vara med när en vänlig polisman erbjöd sig att ta emot kartongerna. Till slut hamnade namnteckningarna dock i regeringens pressbyrå, där de mottogs med löftet att paketen skulle vidarebefordras till "experterna". Författarinnan Nora Bossong anmärkte då bittert att det tydligen är lätt att mobilisera tusentals människor för att protestera mot en ny centralstation – hon syftade på de våldsamma protesterna i Stuttgart – men inte för att försvara den grundläggande rätten till personlig integritet. Och så var demonstrationen slut.

När nyheten att den amerikanska underrättelsetjänsten bevakade största delen av den internationella datatrafiken i somras nådde offentligheten var bestörtningen i Tyskland större än i något annat europeiskt land: inte bara för att övervakningen överhuvudtaget ägde rum, utan framför allt för att det blev uppenbart att Förenta staterna betraktar Tyskland med en uppmärksamhet som annars bara gäller länder där det förmodas mer eller mindre fientlig verksamhet i större skala: Afghanistan, Irak, Egypten, Kina och Indien. Under

veckor präglades reaktionerna i tyska medier av en väldig besvikelse. Man hade velat tro på Amerika som Tysklands bästa vän, och så blev man behandlad som ett gäng potentiella terrorister. Vanmäktigt stod man inför en överlägsen allierad som uppenbarligen aldrig hade litat på gemenskapen.

Och så började förklaringarna: Är Tyskland inte det mäktigaste landet i Europa, hade inte en stor del av förberedelserna av 11 september-attackerna utförts ifrån Hamburg, och hade inte flera islamistiska grupper funnit fast mark just i Tyskland? Bit för bit kom då en annan nyhet fram, som man i och för sig vetat om, men som det inte talats om: Fram till två-plus-fyra-kontraktet från september 1990 ägde Tyskland enbart begränsad suveränitet. Till följd därav kunde den amerikanska underrättelsetjänsten röra sig tämligen fritt i Tyskland, och även efter att landet släppts till full självständighet garanterade ett icke-offentligt regelverk mellan Förenta staterna och Förbundsrepubliken att aktiviteterna kunde fortsätta – hela den hemliga infrastrukturen fanns ju kvar, och varför inte utnyttja den vidare? Och det gick inte, trots många påtryckningar framförallt från de stora tyska tidningarna, att få fram ett enda klart ställningstagande från en framstående politiker till höger om den radikala vänstern (Die Linke). Att saken borde "utredas" var det mesta man kom fram till.

Avslöjandena blev inte enklare att handskas med för att de berörde två olika sfärer, där bara den ena är av utrikespolitisk karaktär. När den amerikanska underrättelsetjänsten – eller den brittiska för den delen – övervakar till exempel mejltrafiken i Tyskland, bryts >>

Tyska författarprotester mot NSA:s avlyssning.

FOTO: KAY BIETFELD/TT NYHETSBYRÅN

NÄR PRIVATSFÄREN KRYMPER

en främmande stats suveränitet. Så länge den sortens angrepp följde den traditionella spionverksamhetens regler, behandlades avslöjade spioner diskret, och det fanns politiska rutiner för att ta itu med problemet: Alla stater gjorde ju samma sak, och så brukade spionen, efter en respektabel tid i fängelse, skickas tillbaka till hemlandet, ledsagad av sedvanliga diplomatiska protester och tillfälliga hot. Denna möjlighet finns inte mer, när spionen inte ens måste lämna sitt hemmakontor för att bedriva en verksamhet som är många gånger effektivare än det gamla spionaget: All information är ju tillgänglig genom internationella nätknutar eller amerikanska värddatorer.

Och ännu värre: överlägsenheten, som Förenta staterna än så länge äger genom att ensamt förfoga över den mest effektiva digitala avlyssningstekniken – med hjälp av amerikanska företag som Google, Apple och Facebook – är så stor att ingen annan stat har något att sätta någonting emot. Barack Obama kunde därför helt öppet förklara den amerikanska verksamheten som Förenta staternas självklara rättighet: ”Jag garanterar er”, sade han i en intervju med tidningen *Washington Post* i början av juli, ”att det finns folk i de europeiska huvudstäderna, som intresserar sig, om inte för vad jag haft till frukost, så åtminstone för vad jag skulle ha för samtalsunderlag ifall jag skulle träffa någon av deras ledare.” Ingen av dessa europeiska ledare skulle tala så öppet om saken – men denna öppenhet är inget tecken på ärlighet utan för Förenta staternas absoluta suveränitet på detta område: Barack Obama behandlar här världen som ett inrikespolitiskt problem.

I juli, när den offentliga diskussionen om avlyssningen pågick som mest intensivt, höll Angela Merkel en presskonferens, där hon befordrade alla krav på information till ett stort retoriskt tomrum. Tyskland hade skickat en katalog med frågor till Förenta staterna, amerikanerna hade lovat att ”undersöka” det de själva gjort och sades behöva tid. ”Jag väntar hellre på det”, förklarade kanslern, som om det funnes någonting att vinna på det. Och som om det vore möjligt för en regeringschef att svara på ett angrepp mot statens suveränitet genom att tillfälligt förvandla sig till privatperson. Utflykten orsakade viss förvåning i medierna, igen, medan folket inte brydde sig om det: I valkampen som ledde till att Angela Merkel fick en tredje period vid makten spelade avlyssningen av nätet eller frågan om Tysklands självständighet ingen roll. Tydligt gjorde kanslern rätt när hon låtsades vara privatperson i stället för att göra ett politiskt ställningstagande. De allra flesta tyskar tyckte likadant: att avlyssningen inte hade någonting med dem att göra. Eller om den gjorde det, trots allt, så på ett alldeles opolitiskt sätt. Varför skulle den amerikanska underrättelsetjänsten vara farligare än Google?

Den andra sfären, som förutom utrikespolitiken berörs av avlyssningen, är den enskilda människans integritet. Men vad händer när denna enskilda människa inte störs av att integriteten inte finns? ”Det saknas ett medvetande hos folket, att avlyssningen är real”, påstår visserligen författarinnan Juli Zeh, ”men det är som om en spion ständigt tittade in i deras vardagsrum.” Frågan verkar dock inte vara om spionen finns där, utan om den stör. Och det gör den tydligt inte, i alla fall inte för de flesta, och egentligen är övervakaren ingen riktig spion heller. Ty en spion är ute för att ta reda på vissa saker. Han går i ett bestämt ärende. Medan nätspionen är som en övervakningskamera, framför vilken människor spatserar in i och

ut ur bildrummet. Kameran själv leds inte av en misstanke, även om tekniken bakom reagerar på förut bestämda kännetecken. Tekniken försöker att ordna kännetecken till mönster. Och dessa mönster liknar, av given anledning, prognoserna som är kända från marknadsundersökningar och trendforskning – bara att de den här gången har ett politiskt innehåll.

All underrättelseverksamhet är av betydligt större omfång än vad den även i värsta fall kan uppdaga. Det skeva förhållandet ligger i övervakningens natur: den skall ju inte bara täcka fientliga gärningar av de mest olika slag och i de mest olika dimensioner. Den skall också förutse angrepp av de mest diverse slag. I denna mening har varje stat, även den mest demokratiska, ett intresse av att ha tillgång till den mest effektiva apparaten för övervakningen av sina egna och till och med andra staters medborgare. Skillnaderna övervakningsapparaterna emellan beror därför mest på vad de olika staterna har råd med. Man förstår medborgarnas intresse av ett obevakat liv, och det hjälper inte när den tyske inrikesministern försäkrar för folket att dess privata sfär ligger utanför den hemliga verksamhetens mål – det betyder ju också att vilken vetskap som helst ligger innanför dess räckhåll. Men staten ser det annorlunda. Behovet av säkerhet är så fundamentalt att det överflyglar alla möjliga utmaningar. Ty detta behov av säkerhet faller tillsammans med våldsmonopolet självt.

Ofta har nu, bland annat av den kände östtyske teologen Friedrich Schorlemmer, den elektroniska övervakningen jämförts med *Stasi*, underrättelsetjänsten i DDR. Skillnaderna är dock stora, inte bara för att *Stasi* grundade sig på att så mycket som 10 procent av befolkningen spionerade på de resterade 90 procenten. Med dagens mått förefaller denna gärning som grandioست ineffektiv. Dessutom: Om man nu insisterar på att kalla denna typ av övervakning en form

av ”spionage”, så finns det ännu en stor skillnad mellan gammaldags aktiviteter av detta slag och den moderna typen: föremålet för övervakningen har ofta själv bjudit in övervakaren. Det har räknats ut att varje tysk medborgare, genom ett använda sin mobiltelefon eller sin dator, genom att köpa en bussbiljett eller handla med ett kreditkort, lämnar mer än 500 elektroniska spår om dagen. Och bara en liten del av dessa spår lämnas ovetande.

Helt frivilligt går människor med på att ett företag som Apple får tillgång till privata adressförteckningar, frivilligt bygger de upp en användarprofil hos Facebook eller LinkedIn, och frivilligt använder de sig för sina personliga meddelanden av ett digitalt nät som stora privata koncerner som Vodafone eller Telekom ställer till förfogande. Och när de vill dölja sina gärningar, till exempel genom att använda sig av anonymitetstjänsten Tor, vet de att försöket att undgå övervakning drar åt sig precis den uppmärksamhet som de vill slippa. Avstånden mellan självutlämning och kontroll blir korta – så korta att underrättelsetjänsternas aktiviteter till sist verkar vara blott en objektivisering av alla uppgifter om en själv, som användaren helt frivilligt lämnar på nätet. Läget blir inte mindre komplicerat av att nätet alltid tenderar mot monopol: om en sökmaskin är bättre än alla andra, så går alla användare dit.

”Vi upplever ett historiskt angrepp på vår rättsstat”, hade Juli Zeh förklarat, och de dubbla personalpronomen i denna mening är ett problem. De kunde med visst fog användas, så länge det såg som om Tyskland mer eller mindre enbart var föremål för gärningar

>>

TEMA

Alla litar inte på Angela Merkel.

FOTO: JOHN MACDOGHALL/TT NYHETSBYRÅN

NÄR PRIVATSFÄREN KRYMPER

som bedrevs av utländska underrättelsetjänster. Men det förblev inte så. Först avslöjades att Tyskland aktivt bidrar till framför allt de amerikanska verksamheterna över hela världen. Sedan kom det fram att den tyska underrättelsetjänsten bedrev en likadan verksamhet för egen räkning, om än i mindre skala. Och vem vill på allvar tala om ett sådant "vi" eller om "vår rättsstat", när inte bara andra, mäktigare stater utan också den egna behandlar sina medborgare som potentiella fiender? Denna "vår rättsstat" uppfattar sig tydligen självt som den enda suveränen, bortom och utan sina medborgare, som i gengäld betraktas med stor misstänksamhet. När den tyske inrikesministern Hans-Peter Friedrich i juli, när han försökte rättfärdiga avlyssningen, helt enkelt uppfann begreppet "en grundläggande superrätt" för att beskriva säkerheten, talade han just om denna suveränitet.

Märkligt nog verkar de människor som, också i politisk hänsyn, ställt den digitala tekniken i mitten av sina liv, nästan inte vara i stånd att ta itu med faktumet att nätet används av stater för att kontrollera varandra samt den tillhörande befolkningen. Piratpartiet hade ju genomgått en förvånansvärt stor politisk karriär i Tyskland även efter att det svenska moderpartiet hade gått mot självupplösning. Denna succé berodde till en stor del på en politisk idealism som bildats kring nätet: Där skulle, bortom statens räckvidd, den sanna demokratin skapas, eftersom var och en kunde skapa sig sin egen offentlighet och all information skulle vara offentlig. Idealismen förknippades med förakt för de gamla medierna, framförallt papperstidningarna, som tycktes vara inte bara anakronistiska, utan också styrda av dolda intressen. Men den digitala infrastrukturen äger uppenbarligen två sidor, och tekniken, som tycktes lova den perfekta demokratin visade sig kunna användas för den totala kontrollen.

Så kom det sig att tyska Piratpartiet förblev näst intill stumt efter Edward Snowdens avslöjanden. Och när de ändå fick säga någonting, under valkampen, krävde de att "brevhemligheten" skulle gälla också för mejltrafiken – som om man helt enkelt kunde tillämpa helt anakronistiska, pappersbundna rutiner på den avancerade digitala tekniken. Under årtal hade de gått och krävt nättillgång för alla, radikal transparens inom politiken, med hjälp av datatekniken, och möjligheten att tillverka digitala kopior för privata ändamål. När de fick inse att alla deras krav redan var infriade, inte minst kravet på transparens – dock inte för allmänheten, utan för staten –, så förstummades de. Före skandalen kring den totala nätbevakningen av amerikanska och andra underrättelsetjänster hade många räknat med att Piratpartiet skulle klara femprocentsgränsen och bli invalt i förbundsdagen. Till slut fick de 2,9 procent av rösterna, och förmodligen spelade partiets hjälplöshet inför bevakningen av nätet en betydande roll för dess undergång.

Orsakerna är dock flera, och somliga är allmänna. Ty till Piratpartiets problem hör inte minst, att det ännu inte finns en politisk offentlighet inom nätet som kunde fungera på nationell nivå – och som kunde konkurrera med den politiska offentligheten så som den representeras i papperstidningarna, i radion och i televisionen. Visserligen finns det ändlöst många bloggar och allehanda hemsidor med politiskt innehåll, men i bästa fall speglar de en offentlighet som hör hemma någon annanstans – framför allt blog-

garna användningar i stor utsträckning tidningarna som mall och motpart för sina inlägg. Tydligt förutsätter en politisk offentlighet en hög grad inte bara av intellektuell organisation, utan också av centralisering. Nätet däremot bestäms av en oändlig, icke-graderad och icke-fokuserad mångfald. Den tillåter tillfälliga koncentrationer av offentlig energi – i form av till exempel en *flashmob* eller en *shitstorm*. Men vad gäller politiken som sådan tycks nätet sakna förmåga att fungera som verkligt forum för allmänheten i hela dess bredd.

Bland alla länder som blivit föremål för den digitala övervakningen – och det handlar faktiskt om alla länder, utan undantag – verkar Tyskland ha utvecklat den mest intensiva debatten om underrättelsetjänsternas verksamhet inom nätet. Det finns inte någon stor tidning, och till och med: inte någon halvvägs seriös tv-kanal, som inte utförligt behandlat affären och som inte uttryckligen behandlat den som ett problem både för den personliga integriteten och för demokratin. I Sverige, till exempel, har man på sistone ibland tittat nästan beundrande på diskussionen så som den tycktes äga rum hos grannen i söder. Man får dock inte bedra sig: Än så länge har Tyskland, framför allt i form av de seriösa tidningarna, en någorlunda fungerande politisk offentlighet. Att hoten formuleras, att dess härkomst och dess tekniker analyseras, att det finns en offentlig upplysning kring affären, är huvudsakligen deras förtjänst. Men det betyder inte att större delen av folket över huvud taget skulle uppfatta övervakningen som ett hot, varken emot deras liv eller emot deras rättigheter. Och statens suveränitet räknas tydligen inte till deras viktigare ärenden.

Angela Merkel må leka privatperson och föredra att vänta. Politiker och regeringschef är hon ändå. När Förenta staternas regering efter veckor svarade på den tyska begäran om en "utredning", så ljöd meddelandet att de amerikanska underrättelsetjänsterna aldrig hade brutit mot tyska lagar på tysk mark, och att de dessutom inte alls hade avlyssnat miljontals samtal emellan tyska medborgare. Genast påpekade medierna att problemet inte blir mindre när man bryter mot tyska lagar på en annan stats mark eller om man bara avlyssnar flera hundra tusentals samtal. Utmaningen av den tyska suveräniteten står alltså kvar.

Och så förklarade Angela Merkel i mitten av augusti, i en intervju med *Frankfurter Allgemeine Zeitung*: "Det blir allt svårare att säkra den tyska nivån i dataskyddet, om data i tilltagande mått transporteras av utländska leverantörer och med hjälp av icke-europeisk soft- och hardware [...] Därför måste vi européer gemensamt arbeta med att övervinna vårt beroende av Amerika och Kina och själva erbjuda en stark teknologi."

Hon menar alltså inte att de europeiska länderna med Tyskland i spetsen ska avstå från möjligheten till allmän övervakning, utan hon beklagar att denna möjlighet inte står till Europas exklusiva förfogande. Hon vill själv kunna göra vad som idag enbart går med stöd och under kontroll av Förenta staterna. "Vi uppmanar Er att berätta hela sanningen om övervakningen av människorna i landet", hade Juli Zeh skrivit i författarnas öppna brev till Angela Merkel. "Och vi vill veta vad Förbundsrepublikens regering vill göra emot den... Fru förbundskansler, hur ser Er strategi ut?" Juli Zeh fick ett svar. Även om hon inte vill höra det.

Thomas Steinfeld är kulturchef i *Süddeutsche Zeitung*.

"Men den digitala infrastrukturen äger uppenbarligen två sidor, och tekniken, som tycktes lova den perfekta demokratin visade sig kunna användas för den totala kontrollen."

Vårt välstånd vilar på arbetsdelning och utbyte, som i sin tur vilar på att det finns tillit även mellan människor som inte känner varandra. Ekonomen **David C Rose** har skrivit en uppmärksamrad bok om förutsättningarna för denna tillit.

Av Thomas Gür

Tilliten vilar på moraliska förbud

L ångtgående arbetsdelning och specialisering inom mycket stora grupper av individer är en förutsättning för det välstånd som fått människan att lämna en ursprungstillvaro där livet var om inte ensamt så fattigt, otrevligt, brutalt och kort. Arbetsdelning inom så stora grupper förutsätter dock att samhället präglas av omfattande tillit mellan människor, som inte bara är anonyma för varandra utan också kan genomföra betydande ekonomiska transaktioner utan att ens träffas. Myntets baksida är att ju större gruppen är, desto större möjligheter uppstår det att utnyttja denna tillit för att sko sig på andras bekostnad. Och sådan opportunist kan i sin tur leda till att tilliten mellan människor urholkas och man går miste om möjligheten att just skapa välstånd.

Hur tar framgångsrika samhällen itu med problemet att skapa tillit i stor skala, samtidigt som det får sina medlemmar att avstå från att exploatera andras tillit?

David C Rose, professor i ekonomi vid University of Missouri-St. Louis, utkom för två år sedan med en tunn och tät bok (totalt 240 sidor), *The Moral Foundation of Economic Behaviour*, där han sökte svaret på denna fråga. I en genre, som sedan några år får allt större uppmärksamhet också bland ekonomer av facket, sågs Roses teser som så nydanande att en anmeldare i *The Independent Review* skrev: "Vem är denna David Rose, och var har han hållit hus? Sådan var min initiala reaktion efter att ha läst Roses bok, *The Moral Foundation of Economic Behaviour*. Den är så provocerande, så noggrant strukturerad och så potentiellt nydanande,

särskilt för en första bok, att den synes ha sprungit fullt utvecklad som Pallas Athena från Zeus huvud." Jag träffade Rose under hans Stockholmsbesök i tidiga oktober.

Thomas Gür (TG): Varför är det av intresse för en ekonom att fråga sig hur tillit mellan människor uppstår?

David C Rose (DR): Därför att tillit i den stora skalan, mellan människor som inte känner varandra, är nödvändig för att upprätthålla de stora samhällsbildningar som är förutsättningen för att förverkliga den fulla potentialen hos de marknadsekonomiska förhållanden som skapar mänskligt välstånd.

TG: Vad menar du med tillit i den stora skalan?

DR: Det finns gott om tillit i världen. Alla på jorden litar väl på någon. Frågan är var, när och vilka man litar på. Ty den sorts tillit som är nödvändig för att skapa välmående samhällen, där miljontals människor kan samverka utan att ens träffa varandra, kommer inte till stånd på väldigt många ställen i världen.

Den tillit som gör ett sådant samhälle möjligt är en annan sorts tillit än den som finns i våra gener. Den sorts tillit som vi föds med är den tillit som skapas inom en art som lever i små grupper, och som oundvikligen kommer att låsa fast dig i att vara en art som lever i en liten grupp. Jag kallar den för den lilla gruppens tillit.

I kontrast mot detta finns tillit i den stora skalan, som utmärker just välmående samhällen. Som ekonom frågar jag mig: Hur kommer denna till stånd?

»

”

Du utför inte vissa handlingar, därför att dessa är fel i sig.

”

*Om vi bara diskuterar
i termer av vad som är
mest moraliskt, kommer
vi att skjuta förbi målet.*

TG: Men den stora skalans tillit riskerar väl samtidigt att utnyttjas utan att det upptäcks så som skulle ske i den lilla gruppen?

DR: Det är myntets baksida. Skalfördelarna, med så många för varandra anonyma människor som samverkar, ökar risken för vad jag kallar opportunistiskt utnyttjande utan risk för upptäckt, alltså möjligheten att sko sig på andra bekostnad. Man kan likna det vid dilemmat med allmänningarnas tragedi, att det är både mer frestande och mindre riskfyllt att förskingra 1 000 kronor genom att stjäla tio öre från 10 000 personer vardera, än att stjäla hela summan från en enda person.

TG: Så hur ser de moraliska preferenser ut som skapar tillit bland miljontals människor och samtidigt håller opportunismen i schack?

DR: Om du tar det förra fallet, med att stjäla tio öre från 10 000 personer, så är en moralisk princip som säger, ”du ska inte skada”, inte särskilt avhållande. Om en person förlorar tio öre är skadan inte alls särskilt stor. Inte heller blir en moralisk princip som säger ”avväg konsekvenserna av ditt handlade” tillräckligt avhållande. Man kan i ett sådant läge lätt argumentera för att de positiva konsekvenserna av att få ihop 1 000 kronor för en sak som man själv tycker är viktig – till exempel att köpa något till sina barn – väger tyngre än de negativa konsekvenserna av att 10 000 personer blir av med tio öre var, som de kanske inte ens märker att man berövat dem. Men om man inte kan utgå från att människor i allmänhet avstår från att stjäla, kommer det inte att kunna uppstå tillit i större skala.

TG: Du gör ett tankeexperiment i din bok och ställer dig frågan:

”Om ett samhälles enda mål vore att åstadkomma mesta möjliga allmänna välbefinnande och det var i stånd att välja sina egna moraliska övertygelser, vilka moraliska övertygelser skulle det då välja?” Vad blir svaret?

DR: Svaret har två dimensioner. Den första handlar om en moralisk övertygelse, som betonar att det är viktigare att följa moraliska förbud än påbud. Förbud som säger ”gör inte så” är viktigare än påbud som säger ”gör så här”.

Den andra är att denna moraliska övertygelse måste bygga på en icke-konsekventialistisk teori, eller med ett äldre språkbruk en *deontologisk* teori, om hur moralisk lämplighet ska bedömas.

Det betyder att det finns saker som man inte gör, som är otänkbara, inte med tanke på konsekvenserna, utan av skäl som inte har med konsekvenserna att skaffa. Du utför inte vissa handlingar, därför att dessa är fel i sig. Det betyder inte att det inte finns undantag, men undantagen handlar i så fall om att förverkliga oavvisliga värden eller resultat som att rädda liv, men aldrig om att sko sig.

TG: Hur skulle undantagen se ut?

DR: Att inte ljuga skulle vara en sådan regel om vad man inte ska göra. Men om ett hus brinner och husets ägare, som just räddats, i desperation är beredd att kasta sig in i lågorna och till en säker död, för att rädda sin hund, är det då omoraliskt att ljuga för husägaren och säga att hunden är räddad? Nej, eftersom lögnen tjänar syftet att rädda husägarens liv och inte syftet att den som ljugar ska sko sig.

TG: På vilka grunder skulle vissa handlingar vara otänkbara?

DR: De skulle bygga på en moralisk preferens som i stället för att handla om att inte skada andra eller vilka konsekvenser en handling får, handlar om mig – vad säger detta om mig, vad gör detta mig till för slags person, hur får det här mig att känna mig när jag ser mig i spegeln? Du internaliserar kontrollen och du känner skuld, har dåligt samvete, även om du inte blir upptäckt. En sådan princip skapar en mycket högre nivå av tillit. Samtidigt fungerar denna tillit också i en liten grupp. Principen leder inte till att du måste ge upp tilliten inom den lilla gruppen för att skala upp den till stora grupper.

TG: Så för att skapa tillit i stora skala bör alltså ett samhälle i första hand betona moraliska förbud istället för moraliska påbud. För det andra bör det lägga frågorna om vad man inte ska göra till frågor om att känna skuld själv och inte till en fråga om konsekvenser.

DR: Dels blir det viktigare att avstå från moraliskt negativa handlingar än att nödvändigtvis utföra goda moraliska handlingar. Dels handlar det om konsekventialism kontra icke-konsekventialism. När det gäller att avstå från dåliga handlingar är det avgörande att man har ett icke-konsekventialistiskt sätt att närma sig dem. ”Jag anser att det är orätt och det räcker för mig som skäl att avstå.” Men det är lika viktigt, och här tror jag att mitt bidrag rör sig på hittills obruten mark, att när det gäller moraliska påbud, måste dessa uttryckligen utgå från en konsekventialistisk etik. Därför att påbudet kan inte utföras utan att man överväger konsekvenserna. Ty om man skulle utföra dem utan att fundera över konsekvenserna, finns en uppenbar risk att man i något läge bryter mot principen att inte utföra vissa handlingar, eftersom en sådan handling skulle vara orättfärdig.

Det betyder att ett moraliskt förhållningssätt som säger att det är ens plikt att avstå från vissa slags omoraliska handlingar, inte kan manipuleras för att man ska utföra vissa handlingar som motiveras med att det är ens skyldighet att agera i enlighet med en ideologisk eller politisk lära, som säger att man ska utföra en handling för att nå ett högre mål eller syfte. En person som följer principen att avhålla sig från omoraliska handlingar, eftersom det är ens plikt att avstå från dem, kommer inte att utföra handlingar som skadar andra för ett högre syfte: ”Det finns vissa saker man helt enkelt inte gör. Punkt.”

TG: Men här rör vi oss på individnivå?

DR: Ja. Men så ändras språket från att moraliskt positiva handlingar är något gott att utföra, men att du inte har att göra med vilka moraliskt positiva handlingar jag utför – om jag hjälper gamla människor att städa eller fattiga barn att äta sig mätta – till att det blir ett samhälleligt påbud att utföra vissa slags goda handlingar eller att bidra till att de utförs. Då sker en avgörande förändring. Positiva moraliska handlingar kräver resurser. Dessa resurser måste tas någonstans ifrån. Då riskerar vi också att bryta mot principen om att avstå från

negativa handlingar, med utgångspunkt i en icke-konsekventialistisk etik.

Ja, det finns ett påbud om att vara godhjärtad, generös och omtänksam, men det är en individuell plikt. Det är upp till dig och ditt samvete. Vad har du gjort idag för att hjälpa dina medmänniskor?

Men om du vill styra världen i den riktning du tycker är rätt, och vill ha makt att få andra att gå åt samma håll som du, oavsett om de vill det eller inte, måste du centralisera ekonomin och kontrollera den. Du måste kunna ackumulera resurser och allokera dem i den riktningen.

En idag dominerande uppfattning är att det är rättfärdigt att använda statsapparaten för att åstadkomma positiva moraliska handlingar. Den moraliska plikt som är din blir därmed statens. Det påverkar i sin tur tilliten i samhället. Hur kan du lita på ett system som på godtyckliga grunder, från ett politiskt beslut till ett annat, anser sig ha rätten att ta ifrån dig det som är ditt och ge det till någon annan?

Du kan inte göra bäggedera samtidigt – å ena sidan ha principen att det finns handlingar du inte kan begå av moraliska skäl och å andra sidan ha principen att det är rätt att begå vissa handlingar för det goda syftets skull.

Jag kan förstå att det till och med kan anses vara mer moraliskt att till exempel bedriva fördelningspolitik genom att ta vad som är

ditt och ge det till en annan som inte har lika mycket som du. Men det är inte poängen. Poängen är vad som fungerar bäst när vi vill skapa ett samhälle av hög tillit och som förlöser allas våra kreativa energier på bästa möjliga sätt och leder till högre välbefinnande.

Om vi bara diskuterar i termer av vad som är mest moraliskt, kommer vi att skjuta förbi målet.

TG: En invändning skulle vara att principen att inte agera orättfärdigt är en ganska andefattig moralisk kompass, eftersom den inte säger något om vad som är rättfärdiga handlingar?

DR: Att avhålla sig från negativa moraliska handlingar utan andra skäl än att de är orätt, låter tråkigt och fantasilöst. Men det är en fundamental princip för hur vi främjar den moral som leder till att vi kan röra oss från tillit i små grupper till den tillit som krävs för att kunna skapa stora organisationer och samhällen med hög arbetsdelning och specialisering. Jag måste kunna vara säker på att dem jag möter, eller agerar med på avstånd, inte lurar mig, att jag kan lita på dem, därför att de avstår från opportunistiskt agerande, eftersom de aldrig skulle överväga det. Inte för att de känner mig (för jag är anonym) och inte för att de funderar i termer av konsekvenser (risk för upptäckt eller för att de skadar mig), utan för att de agerar enligt ett moraliskt imperativ som säger att det finns handlingar man inte begår.

TG: Vi vet av forskning att uppfattningar om tillit, så som ifall man kan lita på människor i allmänhet eller inte, ärvs mellan generationerna, och att barn övertar den nivå av tillit som är rådande i de kulturer som modern kommer ifrån. Men detta är väl främst en beskrivning av mekanismen. Hur går det till när människor tar steget från tillit inom den lilla gruppen till tillit i samhället i stort?

DR: Det avgörande blir inte vilken moral som människor lär sig, utan på vilket sätt de lär sig att tänka om moral. När till exempel Nils som är fem år, kommer hem med några legogubbar som han norpat till sig när han lekt med Arvid, och mamman frågar honom var han fått dem ifrån, så klämmer Nils kanske fram att Arvid har ändå så många legogubbar att han inte kommer att märka att ett par stycken är borta – och förresten verkar Arvid inte ens bry sig om sina legogubbar. Mamman säger då: "Det spelar ingen roll! Det hör inte hit ifall Arvid har många legogubbar eller att han inte bryr sig om dem. *Man gör inte så. Man får inte ta andras saker, utan lov.*" Det finns alltså ingen möjlighet att undvika frågan om vad människor har för moraliska preferenser. De moraliska preferenser som överförs från mor till barn, sättet att tänka om moral, är avgörande för om det är möjligt att skapa tillit i stora grupper. Den principen som mamman lär ut i det här fallet leder som sagt inte till att du måste ge upp tilliten inom den lilla gruppen, för att skapa tillit inom stora grupper. Vi talar här om den minsta byggstenen i det vi kallar för mänsklig kultur, alltså det vi ärver från tidigare generationer, inte genom våra gener, men genom inläring.

TG: Men enligt det rådande ekonomiska förhållningssättet är det väl anatema att säga så? Ekonomer utgår från att kulturella preferenser av det här slaget inte spelar någon roll för ekonomiska förhållanden om resursallokering eller andra relationer?

DR: Alldeles riktigt. Och det dåliga nyheter för ekonomer som baserar sina ekonomiska analyser och samhällsmodeller på hur ekonomer alltid tänkt: att man utgår från att preferenser är givna och oberoende av omgivningen, och inte ser att preferenser kan föregå omgivningen och bidra till att forma den – i det här fallet skapa bättre förutsättningar för ekonomisk interaktion och högre välbefinnande.

TG: Men att kulturen har en betydelse för vilka slags samhällen som människor skapar, är det i sig något nytt?

DR: Delvis är det så. Många är överens om det. Men vad vi inte har talat om är *varför* kulturen är avgörande och *på vilket sätt* den är av-

görande för att kunna skapa sådana samhällen, eller för den delen organisationer som stora och samtidigt innovativa företag. Med en sådan beskrivning får vi också en antydning om vad det är för kulturella tillkortakommanden som ett samhälle eller ett företag kan lida av när det inte kan ta språnget till tillit i stora sammanhang.

TG: På vilket sätt är kulturen viktig i detta sammanhang?

DR: Därför att den skapar tillit på en högre nivå än vad vi är genetiskt programmerade till.

TG: Och varför är kulturen viktig?

DR: Det har att göra med hur kulturen fungerar. Kultur fungerar på ett alldeles särskilt sätt. Kultur är den kunskap som överförs från en generation till en annan, men inte via generna. Det är väldigt viktigt, för till skillnad från generna, kan kulturen förändras mycket snabbt, eftersom den handlar om idéer och föreställningar. Och skälet till att kulturen är så viktig som förklaringsgrund, är att du behöver en mekanism för att förklara varför olika samhällen uppvisar olika nivåer av framgång när det gäller storlek, arbetsdelning och skapande av välbefinnande.

Det har på senare tid kommit många forskningsresultat om hjärnans funktioner och om genetiska förklaringar till hur vi fungerar som människor vad gäller allt från grundläggande neurologiskt baserade handlingar till fenomen på makronivå som hur tillit skapas. Allt det där är väldigt spännande. Men det är inte tillräckligt som förklaringsgrund. För om allt sådant bestämdes på den genetiska nivån skulle alla våra samhällen se likadana ut. Så är uppenbart inte fallet.

Å andra sidan vet vi att människor från helt olika samhällen och med olika genetiska bakgrunder med lätthet anpassar sig till andra kulturer och samhällen över bara några generationer. Alltså behöver vi en ytterligare förklaringsgrund.

Kulturen ger oss hopp – den visar att vi kan gå bortom den tillit som fungerar i små grupper.

TG: Troende skulle säga att detta är vad religioner handlar om – att skapa en moral som går bortom den lilla stammens eller klanens medlemmar.

DR: Naturligtvis gäller det inte alla religioner. Och alla livsåskådningar som omfattar en universalistisk moral är inte heller religioner. Men i stort stämmer det. Det visar att utmaningen att skapa tillit i större skala, som förutsättning för stora samhällen och organisationer, inte handlar om hur moralisk du är, utan om hur dina moraliska preferenser får dig att se på moral. Hur du ser på frågan om moraliska förbud kontra moraliska påbud. Två eller flera olikartade religiösa berättelser kan leda dig till samma ståndpunkt om hur du systematiserar dina moraliska preferenser, så att de utgör en grund på vilken tillit i större grupper kan uppstå.

TG: Så våra moraliska principer är inte resultatet av intelligent design utan av evolutionär utveckling?

DR: Det är ett bra sätt att uttrycka det på. Om man ser på hur religion och andra idéer har utvecklats från att ha uppstått i mindre grupper till att omfatta allt större grupper och gått från partikularism till universalism, så skulle slutpunkten på en evolutionär berättelse som tillämpades på denna utveckling leda precis till det vi ser idag. Vi skulle se den största variationen och heterogeniteten i idéer om moral och tillit, där vi hade den minsta konkurrensen. De minst effektiva idéerna som berör religion och moral och har bärrighet på samhällets organisation existerar som starkast i isolerade samhällsfickor, där de inte utsätts för konkurrens.

TG: En icke-religiös person som håller med din tes skulle säga att man inte behöver hela denna överbyggnad av dogmer och metafysik för att komma fram till denna ståndpunkt.

DR: Jo, så är det kanske. Principen om Ockhams rakkniv skulle säga att du inte behövde allt detta. Det skulle jag också kunna säga. Men livet bryr sig inte om vad jag tycker. Spontan ordning och evolutionär utveckling ser ofta ut på detta sätt. ✨

"Om allt bestämdes på den genetiska nivån skulle alla våra samhällen se likadana ut."

Johan Tralau är docent i statsvetenskap vid Uppsala universitet. Hans senaste bok är *Inbjudan till politisk teori* (2012).

Därför lever Hesiodos

Den antike poeten Hesiodos är upphovsman till många kända myter. Dessa myter talar fortfarande till oss, förmodligen därför att de uttrycker filosofiska och moraliska sanningar.

Av Johan Tralau

Lever myten än? Om inte annat återkommer den antika grekiskromerska mytvärlden alltid, som actionäventyr, som barnböcker och masskultur. Det finns något trösterikt i förhållandet att myten inte enbart har blivit ett föremål för specialister. Men frågan är varför man skall bry sig om myten, varför den kan eller bör spela en roll också idag. Jag tror att svaret är att vi ännu tänker oss att myten ger svar på grundläggande frågor och att den därför i berättelsens förklädnad uttrycker sanningar – sanningar som vi kan kalla moraliska, filosofiska eller något annat. I så fall är myten en allegori, ett sätt att säga något genom att säga något annat. Är det sant förmedlar legender som Herakles storverk eller myten om hur Theseus besegrar Minotauros i labrynten grundläggande föreställningar om människan och hennes plats i naturen. I det följande vill jag föreslå en sådan allegorisk, levande och livgivande förståelse av myten.

Till vår hjälp har vi Hesiodos, en grekisk poet om vars liv vi vet mycket lite. Han skrev två stora bevarade verk, *Theogonin* och *Verk och dagar*, senast tolkade till svenska av Ingvar Björkeson, vars översättning jag här använder. Hans historiska betydelse är stor. Historikern Herodotos menade att det var Homeros och Hesiodos som gav grekerna myterna om gudarnas uppkomst. Och det finns, som vi kommer att se, starka skäl att intressera sig mer för Hesiodos än man brukar göra.

Hesiodos bör ha verkat under senare delen av 700-talet eller förra delen av 600-talet f Kr. Enligt egen uppgift levde han på den lilla orten Askra i Boiotien, som han kallar "hemska om vintern, sommardag hård, aldrig behaglig" (*Verk och dagar*, vers 640). Han skall också ha tyckt illa om havet och båtar, vidare hade han en rättstvist med sin bror Perses, och slutligen hade han mottagit sångens gåva från muserna på berget Helikon. Det är oklart om han var adlig. Vissa menar att alla biografiska uppgifter i hans verk är fiktioner och att även hans namn var det. Vi vet, kort och

gott, befriande lite om Hesiodos liv, och vi kan därför ägna oss åt hans verk, som bjuder in oss till en allegorisk läsning.

Forskare brukar vara skeptiska till allegoriska tolkningar av myter. Den största nu levande auktoriteten på antika religioner, tysken Walter Burkert, har i ett antal texter diskuterat vägar till myten, texter som nu finns samlade i den flerbändiga utgåvan av hans kortare skrifter (*Kleine Schriften IV, Mythica, Ritualia, Religiosa* 1). Han avvisar allegoriska läsningar – enligt vilka myterna antas förmedla en viss civilisations stora, grundläggande idéer – som "prokrustesmetoder" (efter den mytiska gestalten Prokrustes, vilken lät sina gäster gå till sängs och sedan skar av benen om dessa var för långa för sängen eller sträckte ut dem med våld om de var för korta).

Burkerts svar är ett annat: vi bör, förklarar han, förstå de stora myterna utifrån begreppen ritual och evolution. Myterna skall då för det första förstås som en sorts förklaringar till ritualer som en gång har funnits och som kanske ännu har efterföljare. Det är ett viktigt perspektiv. Många av de litterära källor som förmedlar myter säger uttryckligen att myten förklarar hur en viss ritual eller religiös institution har uppstått – det gäller exempelvis den så kallade homeriska hymnen till Demeter, som handlar om hur de berömda mysterierna i Eleusis antas ha tagit sin början. Under det senaste årtiondet har sådana läsningar av myter i ljuset av ritualer varit inflytelserika – en av portalgestalterna i genren, den brittiska filologen Jane Harrison, sade till och med att en myt helt enkelt var *ritual misunderstood*, en sorts slaggprodukt som skulle förklara religiösa bruk som man inte visste varför man ägnade sig åt.

Burkert själv vill komplettera detta perspektiv på myten med ett evolutionärt synsätt. Han har i en annan bok hävdat att de strukturer för berättande som finns i alla kulturer – alltså förhållandet att berättelser i mycket olika samhällen mer eller mindre är uppbyggda på samma sätt – kan förklaras evolutionärt, nämligen genom djurets och >>

Herakles och hydran.
ANTONIO DE POLLAIUOLO/GOOGLE ART PROJECT

människans behov av att söka efter föda. Att många berättelser handlar om sökandet efter något magiskt handlar alltså om något så banalt som sökandet efter mat, eller möjligen efter något redskap som kan hjälpa en att överleva. Nu finns det en grundmurad och ofta ogenomtänkt motvilja mot evolutionära förklaringar bland humanister och samhällsvetare. Men Burkert har på andra ställen visat hur vi kan förstå mänskliga institutioner bättre med hjälp av biologiska perspektiv. I det stora verket *Homo necans* skriver han att människans universella behov av begravningsritualer och respekt för de avlidnas vilja kan förklaras med att hon har en jämfört med alla andra djur unikt lång period av lärande för att kunna tillägna sig de färdigheter som hon tarvar för att överleva, vilket skapar en unik bindning till föräldrarna och andra äldre. Det är en fascinerande och fruktbar tolkning som grundar sig just i människans anatomiska konstitution.

Men Burkerts argument är inte alltid övertygande. I en uppsats om myter skriver han att han förstod mytiska föreställningar om flykt först när han såg en film om råttor och då upptäckte att en råttor som finner en bit mat mycket snabbt måste fly från de andra råttorna, som då attackerar den. Myten uttrycker därför för Burkert "ett grundläggande biologiskt handlingsprogram". Här vill man omedelbart invända att råttor inte är samhällsvarelser och inte heller berättar myter som traderas till nya generationer av efterkommande råttor. Kanske är det inte en välgående invändning. Men myten tycks åtminstone handla om så mycket annat än flykt med mat, så ett generaliserat evolutionärt perspektiv måste rimligen lika gärna kunna bli en prokrustesmetod där man skär bort det som inte passar och sträcker ut resten till oigenkännlighet.

Och allegorin, tanken att myten i berättelsens form uttrycker en grundläggande, avgörande idé? Låt oss ändå försöka återvända den gentemot auktoriteterna. Det är här Hesiodos kommer in i bilden. Låt mig föreslå tanken att Hesiodos allegoriskt framställer en grundläggande metafysisk kategori, nämligen tiden. Att reflektera över tiden, och frågan om tiden någon gång har börjat eller om den alltid har funnits, kräver abstraktionsförmåga och intellekt. Kanske förväntar vi oss inte något sådant av en arkaisk poet som skriver långt innan filosofin uppstod. Likväl: jag vill hävda att Hesiodos skapar en allegori över hur tiden börjar, hur förändring uppstår ur ett utillstånd utan tid.

Det finns i *Theogonin* en passage där guden Uranos, himlen, som i början styr universum, skall betäcka Gaia, jorden, och sonen Kronos kastrerar sin far för att erövrar herraväldet över världen:

*Väldig nalkades Uranos nu med natten i följe,
upptänd av brunstigt begär. Han bredde sig ut över Gaia
så att han täckte helt hennes kropp, men då, från sitt bakhåll
fattade sonen sin far med vänster hand, och med högra
grepp han den väldiga skäran, vass i eggen, och avskar
faderns testiklar, raskt och beslutsamt, och vräkte iväg dem
bakom sig långt; och inte förgäves flög de ur handen
ty alla blodiga droppar som därvid sprutade ur dem
mottog Gaia och skänkte, när årets ring hade slutits,
åt erinyer liv och även åt stora giganter,
bärande långa spjut och klädda i glimmande vapen,
men födde också de väsen man kallar meliska nymfer.
(Theogonin 176-187 e Kr)*

Den grekiska gudavärlden är en del av vår. Ändå måste vi – nästan alla – tycka att dessa scener med en gud som kastrerar sin far i alltings början är bisarra. Men de är också gåtfulla. Kronos kastrerar sin far, den hittills högste guden, skiljer himmel och jord och

upprättar en ny ordning i kosmos. Men varför kastar han de avskurna genitalierna bakom sig? Varför skriver Hesiodos så uttryckligt ut denna detalj, att Kronos kastar dem *exopisô*, "bakåt"? Låt mig föreslå en tolkning.

Walter Burkert säger att kastrationen med skäran och bortkastandet av det avskurna könet "säkerligen är en ritual", eller, i ett annat verk, en "entydigt rituellt gest [...] även om vi inte längre kan lokalisera ritualen". Och visst kan det ha funnits ritualer där man kastrerade offerdjur och kastade pungen bakom sig, kanske också i havet. Problemet är att vi inte kan veta det eftersom ritualen själv inte är känd. Här fruktar jag att ritualparadigmet, tolkningen av myten som en återspeglings av en ritual, tycks ha blivit självgående. Med gott självförtroende förklarar Burkert att det måste ha funnits en sådan ritual eftersom det tycks ha funnits en sådan myt som i sin tur uttrycks hos Hesiodos. I en kommenterad utgåva från 1913 skriver en annan forskare ungefär samma sak, nämligen att kastrationen måste ha haft en motsvarighet "i kulten". Men kan vi bara utgå från det? Kan inte något annat vara i rörelse här?

Martin L West hävdar i den mest inflytelserika kommentaren till Hesiodos att Kronos kastande av könsdelarna kan förklaras med en antik föreställning om att mirakulösa händelser bara kan äga rum om det sker bakom ens rygg, alltså när man inte ser – eller möjligen att det handlar om en idé om att man kan undvika befläckelse från smutsiga föremål om man inte vet var dessa landar. Wests tolkning kan givetvis också vara riktig. Men låt oss våga oss på något otidsenligt; låt oss tolka bilden av Kronos som "vräkte iväg (testiklarna) bakom sig långt" allegoriskt.

Varför kastar Kronos Uranos avskurna kön bakom sig? Vad betyder det att könet slängs just bakåt? På grekiska lyder passagen *palin d' erripse feresthai exopisô*, mycket ordagrant och ännu mer preliminärt något sådant som "bakåt kastade han (det) (för att det skulle?) föras bakåt". Just detta "bakåt", dessutom i två olika ord, har alltså tolkats som en spegling av en ritual där något kastas bakåt.

Men "bakåt", *exopisô*, betyder inte bara bakåt, det betyder också "efteråt", alltså även tidsligt, "i framtiden". På samma sätt kan ju "efter" på svenska uttrycka något i tiden liksom något i rummet, alltså "senare" eller "bakom". Vi kan därför pröva idén att det handlar om tiden. Av Björkesons poetiska tolkning "vräkte iväg dem/bakom sig långt" kan vi då göra en annan, klumpig men mer ordagrann

översättning: "bakåt kastade han dem för att de skulle föras bort i framtiden". Det första "bakåt" (*palin*) kan också uttrycka tid, och betyder då "igen". I så fall handlar det inte om att Kronos kastar något bakom sig; Hesiodos säger i själva verket att Kronos så att säga kastar in sin fars stympade könsdelar i *framtid*en.

Vad skulle vara poängen med att säga att de gåtfulla verserna om Kronos handlar om tid? Vad har Kronos med tiden att göra? Ingenting, skulle de flesta samtida forskare säga. Det finns emellertid en föreställning om att Kronos hör ihop med det grekiska ordet *chronos*, som betyder tid. Under senantiken, många århundraden efter Hesiodos, började man tolka Kronos som en symbol för tiden – ett tema som ännu senare skulle utvecklas i renässansmaleriet, exempelvis i en vacker allegori av Agnolo Bronzino. I så fall skulle Kronos vara en allegorisk bild av själva tiden, alltså ett mytiskt sätt att framställa ett så abstrakt, närmast filosofiskt begrepp som tid.

Mytologin – som vetenskap om hur man tolkar myter – använde tidigt allegorin på anakronistiska och långsökta sätt, som i de senantika platonska allegoriska läsningarna av myter. Modern forskning är däremot skeptisk till förhållningssättet. Burkert säger att allegoriska tolkningar av myter kräver "ett postulerat" (och därmed väsensfrämmande) "metafysiskt innehåll". Och i fallet med Kronos som allegori för tiden är

Musernas dans på Helikon av Thorvaldsen.

FOTO: ALTE NATIONALGALERIE/CC BY/WIKIMEDIA COMMONS

det alltså vetenskapens ståndpunkt att likheten mellan orden Kronos och Chronos är ett sammanträffande som inte uttrycker någon ursprunglig mytisk föreställning om att guden Kronos tänktes vara tiden – ett tecken på en tid där den religiösa tron, med Erwin Panofskys ord, "ersattes av filosofisk spekulatation" om Uranos, Zeus och just Kronos.

Låt oss ändå försöka. Kronos "vräkte iväg (testiklarna) bakom sig långt", eller "bakåt kastade han dem för att de skulle föras bort i framtiden". När Kronos besegrar sin far med en skära bryter han med den ursprungliga ordningen. Han "kastade" (*erripse*) könsdelarna för att de skulle "föras bort" – på grekiska *feresthai*, som betyder "bära", också i meningen att "bära frukt". Och de bär ju faktiskt frukt, läser vi hos Hesiodos, för Uranos blodsdroppar utvecklas till erinyer, det vill säga hämnande andar som hemsöker någon efter en förbannelse, och jättar, och könet självt ger upphov till Afrodite, som föds i skummet när det flyter iväg på havet. Så Kronos kastar könet för att det skall bära frukt – inte bara "bakåt" och återigen "bakåt", också "i framtiden" (*exopisô*) och "igen" (*palin*). Kastrationen av himlen är livgivande, för den ger oss frukter ur marken och den sinnliga kärlek som ger nytt liv. De två ord som man har tolkat som "bakåt" kan alltså förstås som "i framtiden" och "igen" – Kronos inleder den tid som ger nytt liv just igen och igen. Blodet från Uranos avskurna kön faller på jorden, Gaia, som "när årets ring hade slutits" gav liv. "Årets ring", ordagrant "året som gått runt", *periplomenou d' eniautou*, nämns inte tidigare i dikten: det är som om Kronos handling skapar året och tideräkningen. Och strax efteråt skriver Hesiodos att de stympade delarna drev "länge", *poulyn chronon*, "lång tid", just det ord, *chronos*, som inte antas höra ihop med Kronos.

Att vi tolkar de ord som kan betyda både "bakåt" och "senare" som just tid betyder inte att "bakåt" måste vara fel. Hesiodos kan mycket väl leka med dubbeltydigheten hos orden för att antyda både att Kronos kastar sin fars avskurna pung bakåt och in i framtiden. Men väljer vi att se orden i tidslig bemärkelse måste vi upptäcka den gåtfulla bilden på ett nytt sätt. Kronos bryter ut världen ur den ursprungliga ordningen, han kastar in den primitiva liv-

givande kraften i framtiden för att den skall bära frukt gång på gång, och efter detta går året och åren sin gång och tiden börjar mätas, just som den "långa tid" som skummet som föder Afrodite driver omkring på havet. I så fall är Kronos herravälde verkligen, i en mening, tidens början. Kronos är själv en allegori för tiden.

Två slutsatser återstår att dra. För det första är kanske inte allegoriska läsningar av myter så mycket mindre trovärdiga och fruktbara än de metoder som vetenskapen har adlat till standardpro-

cedurer. När vi ser att Hesiodos tycks väva in så mycket tid, och så många hänvisningar till tidslighet, i bilden av Kronos och kastrationen av himlen måste vi fråga oss om det inte faktiskt handlar om en framställning av tiden i allegorisk form. Kanske hör i myten Kronos och tiden verkligen samman på ett outtalat sätt. Tiden är förvisso en mycket abstrakt och teoretisk kategori – för teoretisk för en primitiv poet, skulle någon säga.

Men för det andra har vi skäl att tro att Hesiodos i intellektuell mening inte alls är primitiv. I senare års forskning har man alltmer börjat betrakta hans verk som ett verkligt systematiskt sätt att förstå världen, människan, gudarna och samhället. Jenny Strauss Clay har i en fascinerande bok hävdad att verkets uppbyggnad är rigorös, reflekterad och konsekvent i sitt syfte att förklara världen. Det vi har sett här ovan, att Kronos kan förstås som tid och att denna tolkning i så fall inte är en dekadent sentida anakronistisk allegori utan fångar något i myten själv, skulle naturligtvis behöva utvecklas, med fler indicier från Hesiodos text, för att bli mindre spekulativ och mer trovärdig. Jag har här gjort gällande att Kronos hos Hesiodos betecknar tid, och att hans herravälde symboliskt framställer tidens början, en föränderlig tid som bryter sig ut ur ett primitivt tillstånd utan förändring. Kronos är alltså en allegori över tiden. Det vore en chockerande abstrakt föreställning från ett så tidigt stadium i civilisationens historia. Och ändå: formulerar Hesiodos en tanke om hur tiden har uppstått i världens början, har vi ännu ett skäl att upptäcka honom på nytt, som en okänd, systematisk tänkare, med anspråk på att i poesins och mytens form formulera grundläggande mänskliga insikter, som en del av det filosofiska tänkandets dunkla ursprung. ✨

HISTORIA

Från Pax Britann

Winston Churchill räddade världen från Hitler men fick också uppleva att britererna förlorade sitt imperium. Om detta skriver Svante Nordin i en ny bok.

Erik Hedling har läst den.

MED TANKE PÅ DET STORA intresset för andra världskriget är det lite märkligt att Winston Churchill inte rönt större uppmärksamhet på den svenska bokmarknaden. Nu finns det emellertid två färskas biografier om honom. En av Bengt Liljegren, utkommen redan på försommaren, och en av Svante Nordin, professor i idé- och lärdomshistoria vid Lunds universitet och en av landets mest produktiva och framstående humanistiska forskare. Här kommer det

att handla om Nordins bok *Winston Churchill och den brittiska världsordningens slut*.

Nordin har tidigare skrivit om Churchill i boken *Fyra som förde krig. Hitler, Stalin, Churchill, Roosevelt och idéerna de stred för* (2009) och redan där visat sitt fasta grepp om de dramatiska världshändelser som i så stor utsträckning fortfarande präglar vår tid.

Resonemangen förs vidare och fördjupas i Churchillbiografen. Således är det mindre

När känslorna dominerar

64 MarieLouise Samuelsson störs av radions känslorbrus

Ingen sorglös artist

66 David Andersson tittar på Hasse Ekman

Arvet från Grimm

68 Ellinor Skagegård läser sagor

Krönika

70 Adam Cwejman om science fiction

Notiser

71 Proust på film, utbildningspolitik och Reich-Ranicki

Segerviss Churchill.

FOTO: IBL BILDBYRA

ica till Pax Americana

den fysiske personen Winston Churchill, om än imponerande, som behandlas, utan mer just den världsbild som föresvävade honom och som han okuvligt stred för under större delen av sitt liv.

ALLT DET OBLIGATORISKA biografimaterialet finns med i boken: om hur Churchill föddes rakt in i den brittiska aristokratin som son till hertigen av Marlborough, om hans äventyrligheter som ung officer i Indien, Sudan och Sydafrika, om hans tidiga debut som politiker och författare, om hans partistridigheter och överlöperi mellan konservativa och liberaler och om hans perioder som minister. Dessutom behandlas flyktigt familjen, hans måleri, hans vidlyftiga dryckesvanor och hans lantliv på herrgården Chartwell i Kent, söder om London.

Men det är den roll som historien gav Winston Churchill som står i centrum: att, först ensam, sedermera med sig själv övermäktiga allierade, utmana och besegra det förödande hotet mot den moderna civilisationen som kom från Nazi-Tyskland och Hitler. Här lyfter Nordin blicken till det ovanifrånperspektiv som präglar riktigt bra historia, till den sublima nivå som inte minst då och då kännetecknade Churchill själv när denne skrev sin Nobelprisbelönade redogörelse för andra världskriget i sex digra band, *The Second World War*.

Nordin tar sitt avstamp i de varningar som Churchill redan på 1930-talet riktade till det brittiska parlamentet om faran från Hitler. Det som föresvävade Churchill, menar Nordin, var att detta hot avsåg allt det som Churchill trodde på: liberalismen, demokratin, friheten och till sist den brittiska och djupt civiliserade världsordning som enligt honom sedan 1800-talet präglade världen, den så kallade *Pax Britannica*.

Churchill fick rätt. Det ofrånkomliga kriget mot Tyskland utbröt 1939. Det gick inte så bra för britterna. I maj 1940 hade krisen förvärrats och den brittiske premiärministern Neville Chamberlain tvingades avgå. Historiens lott föll på Churchill att axla ansvaret. Och det är det enastående ledarskap han förde under de kommande fem åren som helt står i fokus i Nordins redogörelse.

DET BÖRJADE SOM BEKANT illa. Just när Churchill tillträtt premiärministerposten anförde Tyskland. Holland och Belgien föll som käglor, och den brittiska expeditionstyrkan till Frankrikes försvar tvingades fly istället för illa fäktat. Och detta dessutom med svansen mellan benen vid Dunquerque. Frankrike kapitulerade i juni 1940, och britterna stod ensamma mot en militärt överlägsen och fruktansvärd fiende.

Men det är här som Churchill visade sin storhet. Han samlade nationen till försvar och lyckades med nöd och näppe hålla fienden stången tills det att han på traditionellt brittiskt maner lyckades skaffa sig dådkraftiga allierade i kampen: först Sovjetunionen, som i juni 1941 anfördes av Tyskland, och

i december 1941 USA, som i sin tur angrips av Tysklands allierade, Japan.

Båda USA och Sovjetunionen hade ändlösa kassakistor, de förra avseende materiel, teknologi och kapital, de senare i form av aldrig sinande personalresurser (de sovjetiska förlusttalen under andra världskriget uppgick till närmast ofattbara 27 miljoner). Och såväl Tyskland som Japan kunde till slut tillfogas förödande nederlag. I mitten av denna stora seger stod Winston Churchill. Det var Storbritannien som inlett kampen, och det var han som med list och inte minst sin personliga charm fogat de allianser som var nödvändiga för att avsluta den.

Precis som Churchills egen historia, där den avslutande delen har undertiteln *Triumph and Tragedy*, utspelas Nordins berättelse i ett tragiskt modus. Det som Churchill ytterst slogs för,

den brittiska världsordningen med dess för honom okränkbara civilisationsvärden, försvann som i ett töcken.

Det som Churchill ytterst slogs för, den brittiska världsordningen med dess för honom okränkbara civilisationsvärden, försvann som i ett töcken.

BRITTERNAS VISADE SIG oförmögna att själva militärt värja sitt imperium – särskilt Singapores fall mot några brigader av japanskt cykelinfanteri i februari 1942 orsakade oreparabel skada för britternas

rykte. Nordin specificerar till och med den brittiska världsordningens slutgiltiga sammanbrott till just detta år. Den i Storbritannien så omhuldade segern mot Rommels Afrikakår i november 1942 var i själva verket i stort sett oväsentlig för krigets utgång. Churchill insåg motvilligt allt detta, menar Nordin, och blev med tiden alltmer benägen att lägga världens öde i de amerikanska kusinernas händer. *Pax Britannica* övergick i *Pax Americana*. Åt Stalin och kommunisternas erövring av Östeuropa kunde han inget göra, mer än att som i det berömda talet i Fulton, Missouri, i mars 1946, konstatera att en järnridå byggts genom Europa, från Stettin till Trieste.

Om allt detta berättar Nordin med benhård logik, absolut kontroll över källorna och inte minst med en god portion stilistisk brio. Han bär sin historiska lärdom lätt som en fjäder och lyckas till läsaren förmedla en elegant fresk över Churchills gärning där de flesta delar faller på plats.

>>

Finns det då inga kritiska synpunkter att anlägga på detta storverk? Jo, säkerligen många! Självt har jag bara ytterst marginella och kanske till och med relativt ovidkommande sådana. Nordin stöder sig på modern brittisk historieskrivning om Churchill och andra världskriget, till exempel sir Max Hastings förvisso helt lysande bok *Finest Years. Churchill as Warlord* (2009). Jag tycker emellertid att man kan uppfatta en svag tendens i alla dessa moderna brittiska historieverk att medvetet tona ned det egna landets betydelse, som om man ville korrigera årtal av chauvinistisk vurm i de egna leden – samma tendens är exempelvis helt osynlig i amerikanska verk om kriget i stil med Rick Atkinsons så kallade *Liberation Trilogy* om den amerikanska krigsinsatsen i Europa, som är den senaste icke-brittiska versionen jag läst.

Således lyckas den nämnde Hastings i boken *Nemesis. The Battle for Britain, 1944–45* avfärda den massiva brittiska insatsen mot Japan under 1944–1945. General Slims fälttåg för att återta Burma, eller skapandet av British Pacific Fleet, en av de största kraftkoncentrationer någonsin genomförd av Royal Navy, bedöms i onödigt raljanta termer som fullständigt överflödiga för segern mot Japan.

NORDIN MENAR TILL EXEMPEL att såväl Frankrike som Storbritannien var "besegrade" av Tyskland i juni 1940. Jag tycker att det är för hårt uttryckt. Frankrike var naturligtvis besegrat, men Storbritannien?

Britterna hade visserligen tillfogats ett nesligt nederlag och deras armé var reducerad till nästan intet. Men man hade vad som då fortfarande var världens mäktigaste flotta att falla tillbaka på. Nu menar Nordin att flottan redan då hade spelat ut sin roll genom att visa sig vara så sårbar för flygöverfall – så var det naturligtvis, men den kunskapen kom faktiskt något senare. Ett avgörande skäl till att Tyskland inte kunde besegra Storbritannien på sommaren och hösten 1940 var dels att man aldrig lyckades få luftherraväldet över England, dels den för en eventuell tysk invasionsstyrka säkert avskräckande flottan. Sedan förde Churchill kriget vidare på traditionellt brittiskt vis, med irriterande nålstick, underfundig diplomati och möjligtvis överflödiga amfibieoperationer. Och till slut stod han som segrare!

Men detta är bara småkäbbel. Nordin har skrivit en strålande bok om ett av 1900-talets mest anslående levnadsöden. Churchill var tveklöst en av seklets stora strateger, tänkare och statsmän. För till exempel den legendariske livsnjutaren Churchill hänvisas till annan litteratur. Här handlar det om det för oss efterkommande de allra mest väsentliga. 🌸

JOURNALISTIK

När känslorna dominerar

Det har blivit mer fokus på känslor, och mindre på kunskap, i samhällsprogrammen i SVT och P1.

Det menar **MarieLouise Samuelsson**.

NÄR ANNIE LÖÖF INTERVJUADES i P1 *Morgan* under årets Almedalsvecka inledde programledaren med upprepade frågor om hur centerledaren "kände sig", kvällen innan opinionssiffror presenteras. Programledaren envisades, det gick inte att tolka på annat sätt än att P1-redaktionen ansåg det väsentligt att innerst inne-tankarna och de förmodade känslorna skulle få ta tid i ett nyhetsprogram. Detta trots att upplägget är dödfött, en rutinerad politiker – som Löf – berättar aldrig mer än det strategiskt gångbara. Mer "självutlämnande" blir det inte än att det är roligare med bra siffror än med dåliga och istället för politikerintervju får lyssnarna förutsägbart, tafflig medieteater.

Annie Löf-intervjun är förvisso en mikroskopisk detalj i P1:s och Sveriges Radios stora och ofta imponerande utbud. Men samtidigt bor som bekant Djävulen i detaljerna och intervjun är ett avallt fler exempel på den utveckling som innebär att också nyhetsprogram i public service prioriterar privata känslor.

Detta känsloutbud ska inte förväxlas med det personliga tilltalet, som mycket väl kan vara en del av högkvalitativ nyhetsjournalistik. Nej, det som är bekymmersamt är det teatrala känslobullet som tenderar att framstå som kamouflage för kunskapsbrister.

I SVT:S AKTUELLT förekommer känslobetoning numera ofta. Här iscensätts intervjueteater med tydliga skurkar och lika tydliga offer, ofta i ganska så tafatt regi av journalister som inte nödvändigtvis är pålästa och ämneskunniga. Däremot är

de alltid på Det Godas Sida, de är representanter för Den Lilla Människan och särskilt för mediasamtidens allra heligaste gestalter: Skattebetalaren och Den Livspusslande Föräldern.

Intrycket av fumlig intervjueteater förstärks av inkvisitorisk förtrytelse, rynkade pannor och handrörelser som ibland verkar ansträngt inövade samt Tung Betoning På Varje Ord, i en 1800-talsroman skulle studiojournalisterna ha beskrivits som echaufferade.

Och i den sortens intervjuer och inslag finns inte mycket plats för kvalificerad analys, det är enligt det konceptet som utsända korrespondenters erfarenhet och kompetens inte tillvaratas bättre än att de förväntas leverera korta, faktabefriade svar på etermediernas nuvarande favoritfråga: "Hur är stämningen?" Det är självfallet inte sådant

som dominerar varje inslag i *Aktuellt*, men varje gång det förekommer är det på bekostnad av utrymme för samhällsgranskning, känslöförtjusningen krymper världen till privata provinser.

ETT AV FLERA EXEMPEL på den pågående känslöfieringen av nyhetsutbudet i public service är att P1:s *Studio Ett* blivit alltmer förtjust i "författarintervjuer", engere som knappast är den redaktionens hemmaplan. Men det är nu inte heller skönliterär kvalitet som är entrébiljett till det dagliga nyhets- och samhällsprogrammet, utan snyft- och sensationsfaktorn i böcker om sjukdom, död, sex, missbruk, övergrepp och kändisar. Programledarna förmår i sammanhanget sällan mer än att likt så kallade skvallerkärningar i pilsnerfilmer oja sig och häpna: kors-i-jistane-namn-

Det som är bekymmersamt är det teatrala känslobullet som tenderar att framstå som kamouflage för kunskapsbrister.

vilket-elände. Nej, detta är inte SR:s hemmaplan, den här sortens sensationsjournalistik utövas så oerhört mycket skickligare av, exempelvis, kvällstidningar och veckopress.

Återigen, det är inte känslsentimentaliteten som dominerar, men det finns anledning att fråga varför det *alls* förekommer i nyhets- och samhällsprogram som *Studio Ett* och *P 1 Morgon*. Det är ju inom ramen för SR-tablån knappast någon brist på andra program med utrymme för det känslolosa privata.

I vinstdrivande medieföretag kan känslolösheten förklaras med att privatlivsrelaterade sensationer och skandaler "säljer". Känsljournalistiken är, vilket inte är oväsentligt, dessutom billig att producera, eftersom det inte förutsätter tidskrävande research och välbemannade redaktioner. Men det försvarar inte att så kallat tunga nyhets- och samhällsprogram i SR och SVT gör samma sak, det vill säga "säljer" på känslor. Public service i allmänhet och nyhets- och samhällsprogrammen i synnerhet har en väsentlig och ofta välförtjänt särställning, som icke-kommersiell frizon som innebär att man snarare borde värna gränserna mot det kommersiella känslöflödet i det omgivande, förändringsgenomblåsta landskapet.

Att det känsllosamma fått ett egenvärde och rentav företräde i seriös nyhetsjournalistik, utanför och inom public service, beror förmodligen till en del på den aningslösa övertygelsen att "bra journalistik" är lika med sådan som väcker "starka känslor".

Frånvaron av problematisering av känsljournalistiken hör samman med att känslor uppfattas som något sympatiskt, något som hör hemma på den rätta, goda sidan. Ett uppmärksammat och intressant exempel på att känslor betraktas som entydigt goda var när Aktuellts mest hyllade programledare Anna Hedenmo, apropå fallet med den utvisningsshotade flickan Hadille, i upprörd ton ställde frågan till Migrationsverkets rättschef om "Migrationsverket inte har några känslor". Som om inte känslor är extremt godtyckliga och att vi nog istället ska vara väldigt tacksamma för att myndigheter inte agerar känslomässigt.

EN ANNAN GROGRUND för känslöfieri av nyhetsprogrammen kan förklaras med den påbudna anti-elitismen, känslsamhet kan bli till något allmäntillgängligt och i medial tappning smetar den över klass- och inkomstskillnader. Alla, också de mäktigaste och framgångsrika, blir ledsna när det har hänt något hemskt.

En påfrestande utlöpare av public service-nyheternas nya känslsamhet är glädje- och sorgjournalistiken, den som erbjuder sig att "hjälpa" oss att "förstå" och "hantera", också när det gäller sådant som inte personligen drabbat lyssnarna och tit-

P1-lyssnare?

BRUNO AMADIO

tarna. Terrordåden i Oslo och på Utøya var (ur nordiskt perspektiv) exceptionella händelser, men det förklarar inte det enorma utrymme SR och SVT:s nyhetsprogram ägnat åt något slags kollektiv sorgbearbetning som knappast hör hemma i ett granskande uppdrag. Det högstämde känslöengagemanget blir av nödvändighet kortsiktigt och ambulerande, snart inträffar nya katastrofer, nya ofattbara död. Det finns ständigt nya drabbade och anhöriga att intervjua, dock givetvis aldrig i Syrien eller Bagdad, den medkännande medievärlden är som sagt provinsiell, också geografiskt.

Det borde i större utsträckning diskuteras vad public service-företagen gör med sina nyhets- och samhällsprogram, bland annat eftersom det ofta är dessa som får legitimeras själva public service-verksamheten. Oavsett om man är förespråkare för så kallat bred eller smal public service föreligger konsensus om att den ska förmedla kvali-

tetsjournalistik som fördjupar kunskapen om samhället och omvärlden. Istället handlar diskussioner, politisk debatt och mediekronikor oftast om (i sig viktiga) frågor som finansieringen och de tekniska förutsättningarna samt väldigt mycket om underhållning som *Melodifestivalen*, *Skavlan*, *Allsång på Skansen* och årets *Sommar-vårdar*. Däremot verkar det inte finnas intresse för att ifrågasätta sådant som att SVT har prioriterat bort – till exempel Aktuellts lördags-sändningar eller att SVT:s *Agenda* tar långa sommarlov medan P1:s *Godmorgon, världen!* har resurser att sända året runt.

Det är otvivelaktigt helt i sin ordning att de oberoende företagen SVT och SR själva bestämmer innehållet. Men den kunskapsbefriade känslöfieri, ett slags bokstavlig privatisering av nyhetsutbud och samhällsgranskning, är ett högt spel med den rollen och på sikt med public service-institutionens legitimitet. ✱

Inte någon sorglös artist

Under 1940- och 50-talen regisserade och medverkade Hasse Ekman i några filmer som blivit klassiska. Nu finns flera av dem på dvd. **David Andersson** har sett dem.

HASSE EKMANS FILMER visas ibland på SVT på sämsta sändningstid, vardagar runt kl 14. Lyckligtvis finns numera en del av dem också på dvd. Nyligen släppte Studio S Ekmans regidebut *Med dej i mina armar* (1940), den vackra och vemodiga *Ombyte av tåg* (1943), liksom den festliga *Kungliga patrasket* (1945). Den sistnämnda handlar om en teaterfamilj. I centrum finns teaterdirektören Stefan Anker, spelad av Edvin Adolphson, medan Hasse Ekman spelar hans son. Bakgrunden till filmen var självbiografisk, Stefan Anker har en del gemensamt med Hasses far skådespelaren Gösta Ekman d ä.

Tidigare har Studio S bland annat gett ut Ekmans tre bästa verk *Banketten* (1948), *Flickan från tredje raden* (1949) och *Flicka och hyacinter* (1950). Förhoppningsvis kan dessa utgåvor leda till att fler upptäcker en av Sveriges främsta filmskapare genom tiderna.

Att säga att Hasse Ekman (1915–2004) varit bortglömd eller helt marginaliserad vore fel. År 1993 visade Göteborgs filmfestival ett stort antal av hans filmer. I samband med det utkom *En liten bok om Hasse*, med inledning av Ingmar Bergman och texter av Leif Furhammar. Då gjorde också Jannike Åhlund och Gunnar Carlsson en intressant intervju med Ekman, som finns med i dvd-utgåvan av *Flicka och hyacinter*.

Ekman hyllas i ett standardverk som Furhammars *Filmen i Sverige*. När tidskriften FLM förra året ordnade en omröstning om Sveriges bästa filmer genom tiderna kom *Flicka och hyacinter* på åttonde plats.

Ändå finns det en fördomsfull attityd mot Ekman, speciellt hos personer utan

större kunskaper om svensk filmhistoria. Häromåret beskrev Erik Bergqvist i *Svenska Dagbladet* Ekman som "en tämligen sorglös artist som huvudsakligen ägnat sig åt att regissera och agera i filmer av lättare typ". Den som skriver så kan inte ha sett hans viktigaste filmer.

ATT EKMAN KUNDE gestalta mörker och grymhet visar han till exempel i *Banketten*. Där spelade han den charmerande men sadistiske konsthistorikern Hugo Stenbrott som lever i ett destruktivt äktenskap med Vica, spelad av Eva Henning. Det är, som Leif Furhammar konstaterar, "den kusligaste äktenskapsskildring som dittills förekommit i svensk film". Till saken hör att Ekman och Henning var gifta ock-

så i verkligheten.

Vica träffar en betydligt ömsintare man och de inleder en förbindelse. De bestämmer sig för att gifta sig men i det avgörande ögonblicket förmår inte Vica att bryta upp, hon är alltför skadad av relationen till Hugo. När Hugo får reda på förhållandet uppträder han iskallt. Han tar fram en diktsamling av Hjalmar Gullberg – han vet att hustrun gillar honom – och reciterar för henne "Kyssande vind", som handlar om otrohet.

Hugo Stenbrott har likheter med den roll Ekman hade i Ingmar Bergmans *Gycklarnas afton* (1953), som skådespelaren Frans. Det var en svår roll, konstaterade Bergman senare, men genom att underspela den skapade Ekman "en oerhört spännande och otäck figur". Det var dessa två skådespelarinsatser Ekman senare var mest nöjd med.

Ekman debuterade alltså som regissör

1940. Hans arbetstempo var från början högt. Det blev 2–3 filmer om året, som han ofta både regisserade, skrev manus till och medverkade i. Att resultatet under sådana omständigheter blev ojämnt är ofrånkomligt.

DE FÖRSTA FILMERNÄ TILLKOM under andra världskriget, vilket naturligtvis i viss mån präglade dem. Det gäller *Första divisionen* (1941), som skildrar det svenska flygvapnet. Stig Järrel gör där en minnesvärd roll som en flygare som får veta att hans syn håller på att försämrats. Han har därför inte någon framtid i yrket. Han ger sig ut på en dessa flygning i svårt väder och omkommer.

Ekman regisserade också den anti-nazistiska *Excellensen* (1944), med manus av Bertil Malmberg och Sven Stolpe. Avståndsgandet från den brutala våldsideologin och koncentrationslägren är totalt. Samtidigt lyckas filmen också beskriva den attraktionskraft som totalitära ideologier kan ha, i synnerhet på unga människor som behöver någonting att leva för och söker entydiga lösningar. Det bör dock sägas att dessa politiska insikter nog mer kom från manusförfattarna än från Ekman.

Nazismen och krigserfarenheten finns också i bakgrunden till Ekmans bästa film *Flicka och hyacinter*, där han ovanligt nog inte själv medverkar. Filmerna handlar om Dagmar Brink, spelad av Eva Henning, som en natt hänger sig i sin lägenhet. Hennes granne, författaren Anders Wikner (Ulf Palme), beslutar sig för att ta reda på bakgrunden till det inträffade.

SOM OFTA HAR PÅPEKATS var filmen influerad av Orson Welles. Ekman var en stor beundrare av honom, medan Ingmar Bergman däremot fann honom överskattad och kallade *Citizen Kane* "skittråkig".

Flicka och hyacinter och *Citizen Kane* är uppbyggda på ett likartat sätt. Filmerna börjar med att huvudpersonen dör. Därefter bestämmer sig någon för att ta reda på sanningen om den döde och söka upp ett antal personer som kände honom/henne. Filmerna består av deras olika berättelser, varför berättandet blir okronologiskt. Ett par av de tillfrågade är så berusade att intervjuerna får skjutas upp. I båda filmerna finns en grundläggande fråga som skall besvaras. I Welles film handlar det om det gåtfulla namnet Rosebud, som Kane uttalar innan han dör. I *Flicka och hyacinter* är frågan större: Varför tog Dagmar Brink livet av sig?

Samtidigt är filmernas innehåll och tonläge olika, Ekmans verk är helt självständigt. Jag kan dessutom tycka att Ekmans film är varmare, och hänger samman bättre, än Welles.

>>

Hasse Ekman.
FOTO: ULF STRÄHLEUS/
TT NYHETSBYRÅN

Avståndstagandet från den brutala våldsideologin och koncentrationslägren är totalt. Samtidigt lyckas filmen också beskriva den attraktionskraft som totalitära ideologier kan ha.

Efter *Flicka och hyacinter* sänkte Ekman ambitionsnivån och producerade i fortsättning ofta lättare filmer. De kunde vara charmiga och hantverksskickliga men är ändå svagare än filmerna fram till 1950.

Ekman hade börjat som ett underbarn men slocknade också tidigt. Han regisserade sin första film innan han fyllt 25, gjorde sina bästa verk före han var 35 och avslutade sin regissörsbana innan han fyllt 50. Då sålde han sin konstsamling och flyttade till Spanien, där han bodde under de sista decennierna av sitt liv.

MÅNGA HAR FRÅGAT SIG varför Ekman bytte stil på 1950-talet. En orsak, som Ekman själv pekat på, var den ekonomiska. Hans seriösa filmer drog tyvärr inte tillräckligt med publik. De filmer som blev publiksuccéer var inte hans bästa.

Kanske hade också skilsmässan från Eva Henning sin betydelse. Hon spelade i Ekmans viktigaste filmer. När han senare övergick till komedier fick ofta den lättsamma Sickan Carlsson huvudrollen.

Konkurrensen med den tre år yngre Ingmar Bergman har ofta nämnts som ett problem för Ekman. Vissa kritiker älskade att jämföra de två regissörerna, och i längden kunde inte Ekman hålla jämna steg med sin geniala kollega. Vem skulle ha kunnat det?

Rivaliteten mellan dem bör dock inte överdrivas. Ekman spelade i tre av Bergmans filmer, *Fängelse* (1949), *Törst* (1949) och *Gycklarnas afton*. Medan Bo Widerberg tog varje chans att angripa Bergman var Ekman och Bergman alltid erkännssamma mot varandra. Efter att *Sommarnattens leende* haft premiär 1955 skrev Ekman till Bergman: "Nu ger jag upp [...] Så jävla bra är den!" Bergman beskrev senare *Ombyte av tåg* som "underbar" och *Flicka och hyacinter* som "ett absolut mästerverk, 24 karat".

Också den ödmjuka Ekman sade sig på ålderns höst vara nöjd med *Flicka och hyacinter*. Den kunde han tänka sig att se om, vilket var det högsta betyg han kunde ge någon av sina egna filmer. ❀

LITTERATUR

Arvet från Grimm

200-årsjubileet av bröderna Grimms sagor firas nu stort i Tyskland. Men arvet efter de två bröderna är komplicerat. Det skriver **Ellinor Skagegård**.

VAD VORE SAGORNAS VÄRLD utan berättelser som *Rödluvan*, *Hans och Greta*, *Snövit* och *Askungen*? Världens mest kända sagsamling har tjugat, skrämt och roat barn och vuxna i 200 år. Den 21 december 1812 publicerades den första utgåvan av bröderna Grimms *Kinder und Hausmärchen*.

Sedan dess har samlingen översatts till över 170 språk och idag känner barn främst till Walt Disneys oskuldsfulla versioner av berättelserna. Men sagorna har också spelat en roll i Tysklands politiska historia.

Tiden var tidigt 1800-tal och i Europa dominerade Napoleon Bonaparte och hans arméer. Tyskland var uppdelat i runt 200 små furstendömen. Men i universitetsstaden Marburg fanns en liten grupp studenter, professorer och poeter med romantiska drömmar om ett enat Tyskland, ett enda språk och ett folk som var stolt över sin tyska identitet.

Till denna grupp hörde de unga bröderna Jacob och Wilhelm Grimm. Förutom sin önskan om ett fredligt, enat Tyskland vurmade de också för det förgångna, för folkromantiken och forntidens litteratur. I biblioteket hemma hos sin professor Carl von Savigny uppslukades de av medeltidens sagor, rim, dikter och folksånger. Allt fanns nedtecknat, men utan någon som helst systematisk bearbetning. Och här fann de sitt kall.

Med staden Kassel som utgångspunkt startade insamlandet av de 211 sagor som kom att publiceras i *Kinder und Hausmärchen*. Genom att läsa sina gamla folksa-

Snövit.

@DISNEY

gor skulle tyskarna stärkas i sin nationella identitet. Den tyska folksjälen levde i språket och naturen, i det som bröderna Grimm såg som "den rena folkliga poesin".

"FRÅN HEMBYGDENS VÄGAR ledsagas människor av en god ängel, som i en medvandrars förtryliga gestalt följer honom när han beger sig ut i livet [...] denne välgörande följeslagare är den outtömliga skatten av historia, saga och sägen vilka tillsammans vill hjälpa oss att få uppleva något av flydda tider", skrev Jacob Grimm i förordet till *Deutsche Sagen* från 1816.

Det existerade länge en föreställning om att bröderna Grimm själva reste runt på den hessiska landsbygden och samlade in böndernas muntligt berättade sa-

gor. En myt som städerna och byarna i området gärna håller vid liv. I Hanau har man lagt beslag på *Vargen och de sju killingarna*, i Bremen har man tagit sagan om stadsmusikanterna till sitt hjärta (trots att de fyra djuren i berättelsen faktiskt aldrig kommer till Bremen) och i slottet Sababurg utanför Kassel sägs Törnrosa ha sovit i hundra år. Men sagorna har egentligen få lokala beröringspunkter.

På senare tid har det kommit fram att bröderna Grimm fick historierna från ett antal personer ur medelklassen och aristokratin. Särskilt framträdande var exempelvis familjen Hassenpflug, som var av hugenottsläkte. Detta har gett anledning till misstanke om att många av sagorna har franskt ursprung. De har också spårats till italiensk, skandinavisk och arabisk berättarkultur.

Men i nedtecknandet lade särskilt Wilhelm Grimm ned oerhörda mängder tid på att göra språket mer tyskt och enhetligt. Typiskt franska ord som exempelvis *Prinz* byttes mot det mer tyska *Königssohn* (kungason). Språket blev också mer tidlöst, med tillägg av fraser som "det var en gång". Den första upplagan av boken fick ett ganska ljummet mottagande eftersom sagorna ansågs moraliskt tvivelaktiga. Wilhelm såg därför till att ändra dem efter rådande

normer; grymma mödrar blev styvmödrar och ogifta älskare blev kyska friare. Resultatet blev en samling berättelser som levde och andades tysk kultur och tyska värderingar.

RUNT HUNDRA ÅR SENARE VAR just dessa tankar högaktuella i Tyskland. Den nationalism som bröderna Grimm velat frammana med sina sagor omfamnades av Hitler, och nazisterna gjorde sina egna tolkningar av berättelserna. I deras filmversion av *Rödluvan* fick den onda vargen symbolisera juden och Rödluvan själv, klädd i hakors, fick symbolisera det förledda tyska folket. Den hjältemodige jägaren bar SS-uniform och påminde inte så lite om Hitler.

Men släktskapet fanns i mindre explicita fall än så.

I sin bok *Roots of German Nationalism* argumenterar Louis Snyder för att bröderna Grimms sagor lade grunden för den våldsbejakande, auktoritära och nationalistiska tyska karaktär som utgjorde nazisternas ideal. Och det var av den anledningen som de allierade under en period efter kriget förbjöd sagorna. Enligt dem var brutaliteten i bröderna Grimms sagor delvis ansvarig för att nazisterna och deras brott mot mänskligheten accepterades av tyskarna.

Idag har illustratörer och filmmakare ofta censurerat bort de grymmaste inslagen. För dem som känner Disneys filmversion

av *Askungen* kan den verkliga sagan vara något av en överraskning. Styvsystrarna skär bort både häl och tå för att få sina fötter att passa i glasskon. Prinsen upptäcker dock deras lurendrejeri eftersom skon blir full av blod. I sagan om gåspigan blir den falska och elaka tjänsteflickan lagd i en tunna full med vassa spikar, och rullad genom staden. Och i sagan om eneträdet hackar en styvmor upp en liten gosse i bitar och kokar en stuvning, vilken hon sedan serverar till den intet ont anande fadern.

Sagoforskaren Jack Zipes menar att det tyska folket sedan nazisttiden haft svårt att avgöra hur de ska relatera till sina kända bröder. Likt en annan tysk 200-årsjubilar, Richard Wagner, har det funnits frågetecknen kring vilka värden som egentligen finns impregnerade i deras konst. Skillnaden är förstas att Wagner gjorde öppet antisemitiska uttalanden, och att familjen Wagner under andra världskriget stod på god fot med Hitler. Medan Tyskland under bröderna Grimms tid inte ens var ett land i dagens bemärkelse.

KONTROVERSEN KRING SAGORNA löstes aldrig ordentligt, mycket eftersom det inte fanns någon forskning om hur sagor påverkar barn och vuxna. Dock kvarstår att bröderna Grimm många år efter kriget uppskattades på helt andra sätt ute i världen än i Tyskland.

Särskilt populära blev sagorna i Walt Disneys filmversioner, där de är omgjorda

till snälla tecknade musikalfilmer. I *Snövit* från 1937 fick dvärgarna roliga namn som Prosit, Blyger och Toket.

I en essä i *Der Spiegel* skriver kulturskribenten Matthias Matussek att bröderna Grimms sagor erbjöd omvärlden en inblick i Tysklands mörka själ, men att tyskarna själva sedan länge slutat identifiera sig med dem: "Vad är det andra ser i oss men som vi själva inte längre kan se? Har vi blivit blinda för att vi fått en överdos av grymma sagor?"

Han menar att nazistiden gjort att tyskarna slutat drömma och att de är nogga med att det ska förbli så, eftersom konsekvensen av drömmar tycks vara en våldsbejakande diktatur.

På senare år verkar inställningen till bröderna Grimm ha förändrats. Detta märks särskilt under 200-årsjubileet som startade i slutet av 2012 och som firas stort över hela Hessen under 2013. Stora utställningar

kopplade till Grimm-museet i Kassel, teaterföreställningar, festivaler och nattliga sagovandringar är bara några av attraktionerna som äger rum under året.

KANSKE ÄR TYSKARNA REDO att åter ta bröderna Grimm till sitt hjärta. Betyder detta att tysk nationalism åter är på uppåtstigan? Eller kanske följer de bara Albert Einsteins råd:

"Om du vill att dina barn ska bli kloka, läs sagor för dem. Om du vill att de ska bli ännu klokare, läs fler sagor för dem." ✨

Louis Snyder argumenterar för att bröderna Grimms sagor lade grunden för den våldsbejakande, auktoritära och nationalistiska tyska karaktär som utgjorde nazisternas ideal.

Hans och Gretel. Illustration från 1910.

FOTO: THE BRIDGEMAN ART LIBRARY / IBL BILDBYRÅ

Framtidshoppet som försvann

Adam Cwejman är projektledare i Timbro.

Under 1960-talet bröt den första *Star Trek*-serien ny mark på mer än ett sätt. En av huvudrollsinnehavarna var en svart kvinna och flera avsnitt behandlade för sin tid kontroversiella och banbrytande teman. Stjärnflottan skildrades som en idealistisk transplanetär organisation inriktad på forskning och upptäcktsfärder. Tidiga *Star Trek* framstår som arketyper för en optimistisk och eskapistisk science fiction som i dag verkar ha förlorat sin dragningskraft.

Ett annat exempel är Isaac Asimovs stiftelseserie som skildrar människans framåtskridande. Likaså visade Kim Stanley Robinson i sin optimistiskt anarkistiska men välskrivna *Red Mars*-trilogi att människan kan söka sig bortom elände och misär.

Nyligen fick jag skäl att minnas tidiga *Star Trek* och Asimov när jag gick på bio och såg nyutkomna *Elysium* med Matt Damon i huvudrollen. När jag en smula nedslagen lämnade biografen fundrade jag på vad som hänt med våra uppfattningar och förhoppningar om framtiden. Filmen var inte särskilt dålig, manuset var inte helt utan poänger. Det som gjorde mig modstulen och lite illa till mods var brutaliteten och den nattsvarta människosynen. Det slog mig att många samtida science fiction-filmer och böcker följer *Elysiums* dystopiska tematik.

I *Elysium* är världen en dyster och överbefolkad plats, inte olik den värld som Ridley Scott skildrar i *Blade Runner*. De som har råd har flyttat till den gigantiska rymdstationen Elysium där avancerad sjukvård är fritt tillgänglig. Invånarna verkar mest glida omkring leende med drinkar i handen utan några som helst bekymmer. Den av Damon spelade Max da Costa råkar ut för en olycka på sin arbetsplats och behöver omedelbart vård som saknas nere på jorden. Hela filmen är en metafor för migrationens vanda i en värld av gränser.

Nu menar jag inte att det tidigare saknats dystopisk och mörk science fiction. Karin Boyes *Kallocain*, Ira Levins *En vacker dag* och inte minst Orwells 1984 var alla viktiga varningar för sin samtids totalitära regimer och idéer. Men mitt uppe i alla dessa gravallvarliga och viktiga dystopier fanns det även optimistiska vägar ut.

På samma sätt som det är möjligt att utifrån vaga tecken i samtiden testa dystopier är det även möjligt att utifrån hoppfulla idéer sia om och teckna vackra visioner om vår framtid. Utopier eller ens försiktiga drömmar, stora som små, förefaller numera vara frånvarande från science fiction-genren. Kanske är det ett uttryck för en rörig och orolig tidsålder. Den ofta teknikkritiska cyberpunkgenren har under 30 år varnat för högst verkliga hot som övervakningssamhället och faran med stöldbegärliga digitala identiteter.

Fördelen med science fiction i både litterärt och rörligt format är att den erbjuder ett laboratorium för att testa samhällsfenomen, sociala relationer och ödesmättade teman. Allt med den fantastiska fördelen att vi själva sätter upp spelreglerna. Tendenser i vår samtid kan dras till sin spets.

Ska man spegla vår samtid i den science fiction som görs så befinner vi oss vid tidens slut. Framöver kan det bara gå käpprätt åt helvete. Frågan verkar vara om det är robotarna, virusen, storföretagen eller ett girigt klassamhälle som knuffar oss utför stupet. Och mitt i allt detta mörker är det inte konstigt att man kan sakna Gene Roddenberrys fina men naiva visioner i *Star Trek*. Dess eskapism har nästan helt ersatts av en högteknologisk socialrealism som kommit att helt dominera science fiction-genren. Har vi hamnat i ett läge där vi inte vågar hoppas på något bättre? ✿

I korthet

En litteraturpåve har gått bort

En av det litterära Tysklands mest dominerande och inflytelserika figurer har gått ur tiden, 93 år gammal. Som kärt och omstritt barn hade han många namn – litteraturpåve, skarprättare, en medial Mefistofeles, "det pompösas furste" – och vilket man än föredrar kvarstår faktum: kritikern Marcel Reich-Ranicki lämna ingen oberörd. Oavsett om han blodtörstigt sablade ned hela författarskap, vilt gestikulerande agerade rikslikare i det omåttligt populära tv-programmet *Das literarische Quartett* eller engagerade sig i sitt eget respektabla utgivningsprojekt *Frankfurter Anthologie*, haglade ständigt beundrande och anklagande kommentarer runt honom.

"... litteraturpåve, skarprättare, en medial Mefistofeles, 'det pompösas furste' "

Reich-Ranicki föddes i polska Włocławek 1920, men flyttade som ung pojke till Berlin, varifrån han i egenskap av jude åter skickades tillbaka till Polen under nazitiden. Mirakulöst överlevde han andra världskriget och tillvaron i det judiska gettet i Warszawa. Efter en tid i den polska underrättelsetjänsten under de första efterkrigsåren återvände han till Tyskland, där han snabbt blev ett ledande kritiker-namn i *Frankfurter Allgemeine Zeitung* och *Die Zeit*. I sin självbiografi *Mein Leben* (2000) skriver han om sitt dramatiska liv och sin stora kärlek till den tyska litteraturen.

Särskilt blygsam eller taktfull var han dock aldrig, varför många författare genom årens lopp uttryckt avsky för hans mästande attityd. Ingen drev emellertid sitt förakt och hämndbegär längre än Martin Walser i sin skandalomsusade nyckelroman från 2002, *Tod eines Kritikers* (En kritikers död), som är ett fiktivt lustmord på den skamlöst självgode kritikern och "den tyska litteraturens dödgrävare" André Ehrl-König (Reich-Ranicki). Men det slags nidporträtt får man kanske stå ut med om man på omslaget till ett nummer av *Der Spiegel* ursinnigt river sönder ett exemplar av Günter Grass roman *En invecklad historia* (1995), eller i en bisats avfärdar Thomas Bernhard som en "tråkig pratmakare".

Bakom den mediala bilden av en karismatisk och stundom förlöjligad smakdomare och från retoriker stod emellertid alltid en intellektuell entusiast som livet ut var verksam i den tyska litteraturens tjänst. **Martin Lagerholm**

Marcel Proust och filmkonsten

För nästan jämnt 100 år sedan – den 14 november 1913 – utkom en av 1900-talets mest minnesvärda romaner. Den heter *Swanns värld*, och utgör första delen av Marcel Prousts sju band långa romanserie *På spaning efter den tid som flytt* (1913–1927).

Detta mästerverk har fått ett oförtjänt rykte som tungt och svårforcerat, men ryktet talar osanning. Om man bortser från verkets enorma längd – över 4 000 sidor – är det inte alls svårt att läsa. Prousts väldiga romanserie är aldrig någonsin svårbegriplig! Däremot är den så rik på människor och miljöer att den kan vara svår att överblicka.

Denna rikedom är sannolikt också förklaringen till att filmkonsten i det längsta haft svårt att ta till sig Prousts verk (om man bortser en tv-serie från 1971 med den mycket unga Isabelle Huppert i en biroll). Truffaut, Resnais och Malle tackade redan från början nej till uppgiften. Luchino Visconti, Joseph Losey och Peter Brook gjorde tappra försök, men tvingades efter en tid att ge upp.

När de djärva planerna 1984 äntligen gav resultat blev det förklarligt nog bara en liten del av Prousts väldiga verk som blev till film. Volker Schlöndorffs *Un amour de Swann* (i Sverige *Swann och kärleken*) utnyttjar ungefär en tjugondel av romanseriens cirka 1 300 000 ord. Likväl måste den ses som ett heroiskt och förhållandevis lyckat försök att på liten yta göra rättvisa åt Prousts subtila världsbild.

På spaning efter den tid som flytt brukar framförallt förknippas med den manliga huvudpersonen Marcel, vars liv vi får följa från barndomen på 1880-talet fram till början av första världskriget. Han anses med goda skäl

Från filmen *Un amour de Swann*.

FOTO: MICHAEL GINFRAY/GETTYIMAGES/ALL OVER PRESS

vara tecknad med utgångspunkt från författaren själv, låt vara att denne i motsats till romanens Marcel var homosexuell.

Med tanke på det självbiografiska inslaget är det inte förvånande att flertalet kommentatorer har fokuserat sitt intresse på just Marcel, som ju inte bara är romanseriens manlige huvudperson utan också – med ett viktigt undantag – dess berättare. Mindre uppmärksamhet har man ägnat Odette de Crécy, en kvinnlig huvudrollsinnehavare i en framträdande position. Hon står däremot i centrum för Schlöndorffs *Un amour de Swann*, där hon med bravur gestaltas av italienska Ornella Muti.

Odette är en representant för vad som brukade kallas för "le demi-monde". På så vis blir Schlöndorffs *Un amour de Swann* en upprättelse för denna oförtjänt ringaktade grupp av flärdfulla damer. Kanske kan vi också se den som en hyllning till gruppens verkliga storhetstid – de glansfulla decennierna kring decennieskiftet 1900 som med viss rätt kallade sig *belle époque* (ungefär "den ljuva tiden"). I varje fall är det uppenbart att Schlöndorff och hans fotograf Sven Nykvist fascinerats av uppgiften att låta denna på en gång glansfulla och depraverade epok stå upp ur det förgångna.

Torsten Rönnerstrand

Det var inte bättre förr-förr

Många är de som idag i enskilda artiklar eller antologier klagar över obildning i allmänhet och humanioras svåra belägenhet i synnerhet – ett exempel bland många är *Till vilken nytta? En bok om humanioras möjligheter* med Tomas Forser och Thomas Karlsohn som redaktörer.

Här diskuteras mycket: gymnasifieringen av universiteten, behovet av humanistisk självreflexion, den moderna karriärforskaren som i första hand ser till egenintresset, det dåliga språket som breder ut sig också i forskarvärlden, det marknadsinriktade nyttotänkandet som gör att små ämnen läggs ner.

Ylva Hasselberg – professor i ekonomisk historia – menar att det behövs tuffa tag för att försvara humaniora: "Det är fullkomligt själv-

destruktivt att som Pangloss anta att allt kommer att bli till det bästa i denna den bästa av världar" för "vem bryr sig i längden om att talet efter festmiddagen är fint när de humanistiska ämnena är nedlagda? När det inte finns en enda professor i latin kvar i hela Sveriges rike?"

Men jag har hittat ett slags tröst. Om det var bättre förr så var det faktiskt lika illa förr-förr. I sin senaste bok *När Finland var Sverige* tecknar Herman Lindqvist följande bild av förhållandena vid 1700-talets mitt:

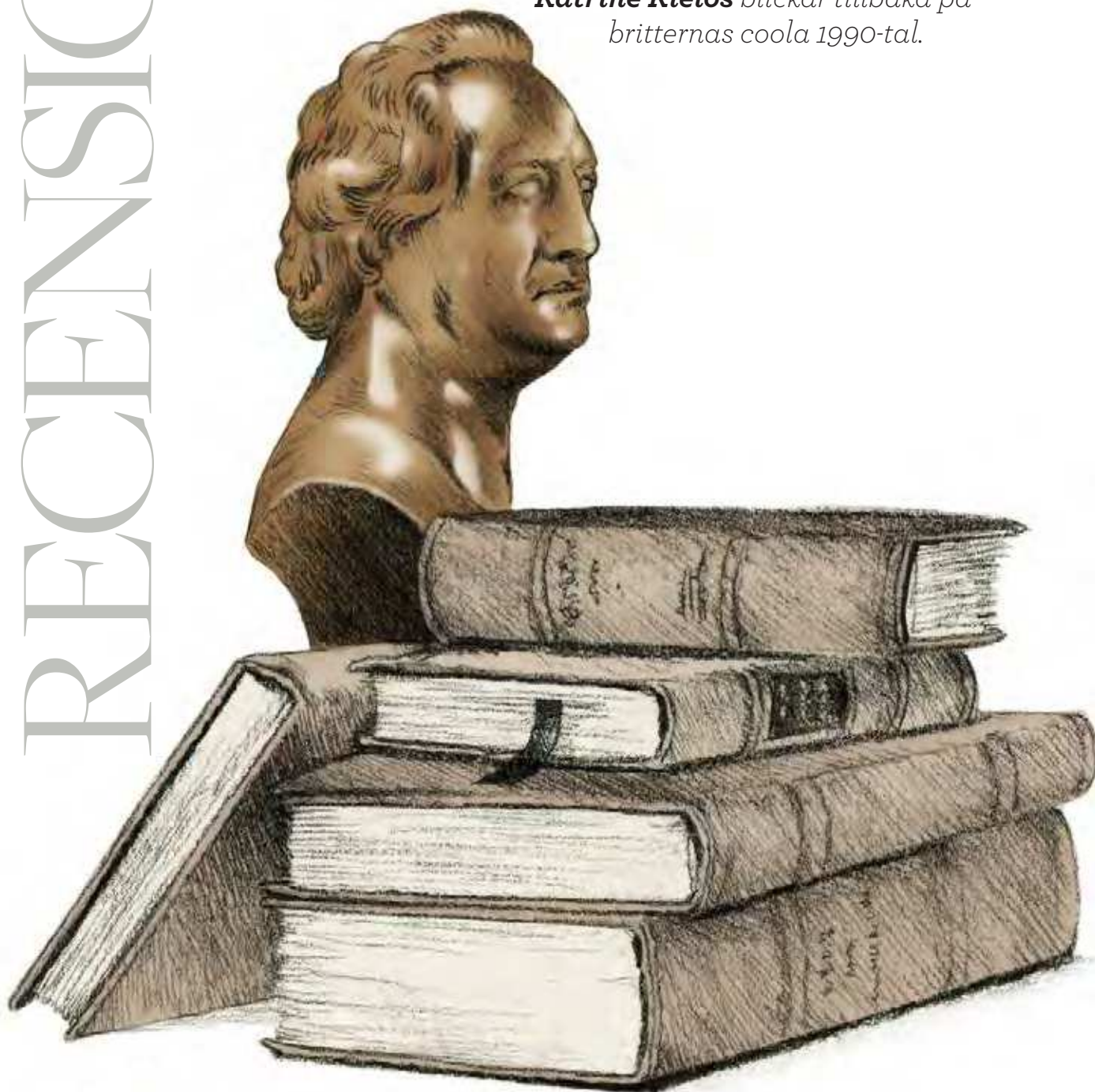
"Nu föreslogs för första gången att all akademisk undervisning skulle ske enligt fasta utbildningslinjer som skulle leda fram till vissa få samhällsnyttiga yrken. Professurer i ämnen som teologi och latin kunde dras in, hette

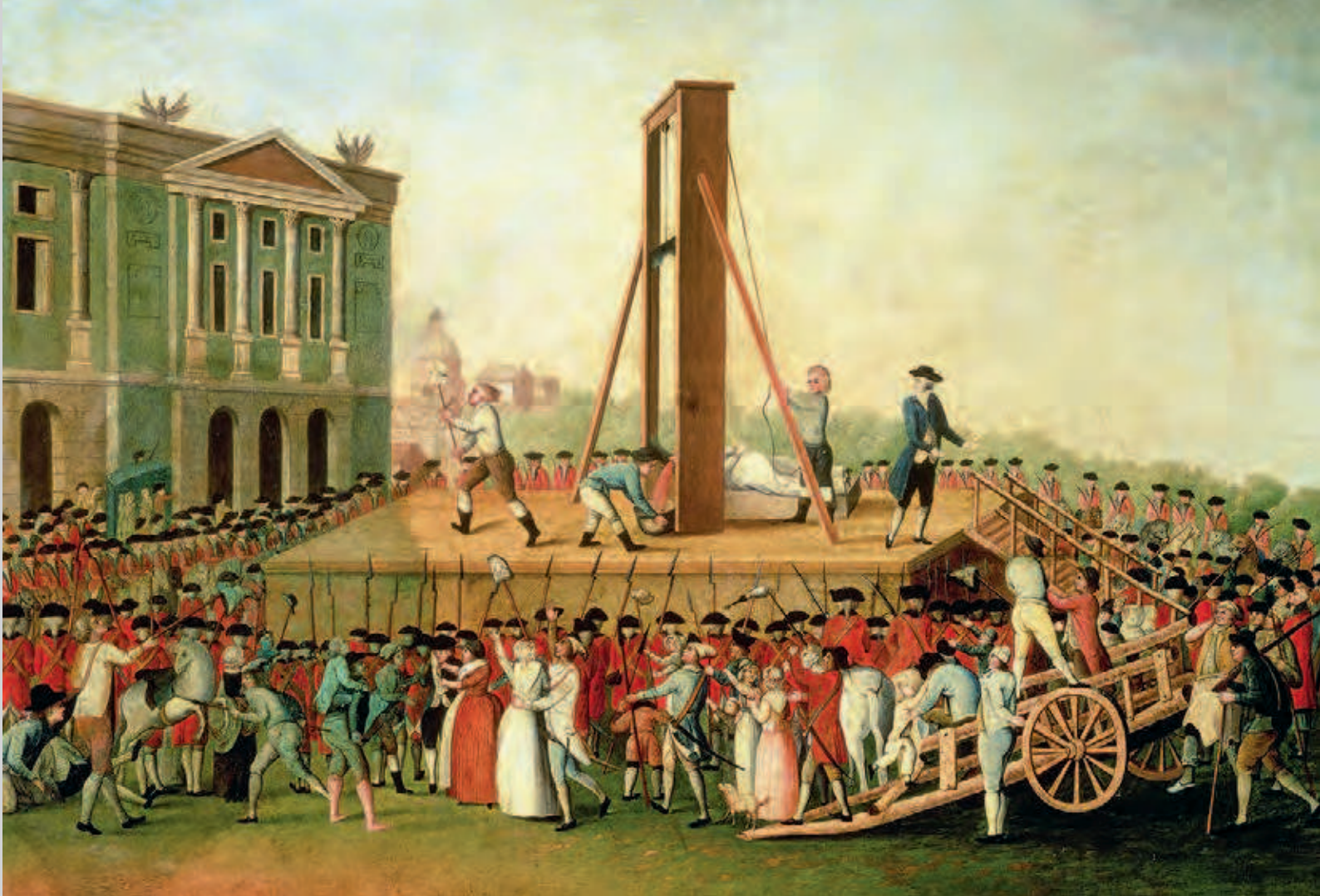
det. Professuren i Uppsala i poesi förvandlades till en professur i fysik, vilket fick den föga lyrikhugrande astronomen Anders Celsius att skriva: 'Landets ekonomiska kultur grundade sig förnämligas förutom på matematik och mekanik, just på fysiken, under det att rikets välfärd väl ej egentligen berodde på en professur i poesi.' Samma sak hände vid Åbo akademi. Då professuren i poetik blev ledig 1747 ersattes den med en professur i 'Oeconomie', det vill säga nationalekonomi. Första innehavaren av ämbetet blev Linnélärjungen Pehr Kalm. 'En professur för att berika Finland', skrev Kalm då han sökte tjänsten."

Om det idag är som förr-förr kanske det trots allt igen kan bli som förr?

Merete Mazzarella

Detta nummers recensioner: **Svante Nordin** går till konservatismens rötter; **Göran Rosenberg** oroas av ett USA i upplösningstillstånd; **Mats Fält** välkomnar obekväma sanningar från Frankrike; **Daniel Braw** firar människans myndighetsblivande; **Peter Luthersson** framhåller en mångsidig imperiebyggare; **Inger Enkvist** söker orsaker till goda studieresultat; **Eli Göndör** ser världen genom arabiska ögon; **Tor Billgren** belyser Sydafrikas mörka historia; **Bengt E Y Svensson** firar en av fysikens portalfigurer; **Staffan Ulfstrand** ratar grottkökets matsedel; **Carl Rudbeck** följer en motsägelsefull broderskapsrörelse; **Katrine Kielos** blickar tillbaka på britternas coola 1990-tal.

Ett av revolutionens offer: Marie-Antoinette avrättas i oktober 1793.

FOTO: THE BRIDGEMAN ART LIBRARY / IBL BILDBYRÅ

Den enes frigörelse blir den andres förtryck

Edmund Burke kallas för konservatismens fader i handböckerna. Det är inte orimligt, men det kräver nyanseringar och preciseringar. Svante Nordin läser de senaste tillskotten i den rika litteraturen om den stridbare irländaren.

IDÉHISTORIA

Vad man alltid måste hålla i åtanke när man sysselsätter sig med Edmund Burke är att han var irländare. Burke kan aldrig rätt och slätt hänföras till England, lika litet som Oscar Wilde eller George Bernhard Shaw kan det. Liksom Wilde och Shaw gjorde han sin karriär i England. Men liksom de behöll han banden

med John Bulls andra ö, vars son han förblev. Det betydde att han utmärktes av ordspråksmässigt irländska egenskaper. Att han från och med 1766 uppträdde som briljant talare i ett underhus fyllt av engelsmän med tunghäfta var en av förutsättningarna för hans framgångar inom politiken.

Men Burke vidmakthöll en irländsk tradition också på andra sätt. Han var en rebelisk natur med konservativa känslor och lojaliteter. Han sympatiserade med de amerikanska koloniernas strävan efter självstän-

dighet. Han försvarade Indien mot brittiskt vanstyre. Men han ogillade en religionsfientlig revolution som den franska. Irland hade blivit offret för Englands revolutioner på 1600-talet, för Cromwell och Vilhelm av Oranien. Visserligen var Burke protestant, men han ägde en insikt om att den enes frigörelse kan vara (och vanligen är) den andres förtryck, just den insikt som revolutionsromantikern alltid förlorar ur sikte.

I tre länder där hans modersmål talas är Edmund Burke en stor man: i

>>

Edmund Burke. Porträtt i olja av James Northcote.

FOTO: THE BRIDGEMAN ART LIBRARY/IBL BILDBYRÅ

Storbritannien, USA och Irland. Man påminns om detta genom en ständig ström av ny litteratur, senast bland annat Jesse Normans *Edmund Burke* och David Dwans och Christopher J Insoles *The Cambridge Companion to Edmund Burke*. Jesse Norman är medlem av underhuset i London. Bidragsgivarna till *The Cambridge Companion* representerar olika universitet inom den engelsktalande världen.

Norman företräder det konservativa partiet och tolkar Burke som en konservativ tänkare. Detta är inte orimligt. I handböckerna är Burke "konservatismens fader". Men man måste komma ihåg att det under hans livstid inte existerade någon "konservatism"; begreppet uppstod i Frankrike ett par decennier efter hans död. Själv såg sig Burke som en "whig", och han tillhörde ett parti som under 1800-talet började kallas "liberalt", låt vara att han framhöll att det fanns olika sorters "whigs". Bland hans beundrare under det följande seklet befann sig också utpräglade liberaler och radikaler som William Gladstone, John Morley, Theodore Roosevelt och Woodrow Wilson.

Samma sorts motsägelser uppstår när man försöker klassificera Burke som "upplyningsman" eller "romantiker", något som framhålls i en uppsats av Richard Bourke i *The Cambridge Companion*. I sin egen tid var Burke självfallet en upplysningsman, en som utan vidare kan nämnas i samma andetag som David Hume, Adam Smith eller Edward Gibbon. Hade han avlidit 1787 i stället för som han faktiskt gjorde 1797, skulle ingen ha kommit på idén att nämna honom i samband med vare sig konservatism eller romantik. Men franska revolutionen förändrade allt. Den gav upphov till Burkes mest berömda och inflytelserika skrift, *Reflections on the Revolution in France* (1790). Den gjorde honom

till profet för konservativa och romantiker runt om i världen (inte minst i Frankrike). Den möjliggjorde en tolkning "baklänges", där det i de tidigare skrifterna som var lämpat för detta tolkades i ljuset av Burke sådan han framträdde efter 1789.

Det bör sägas att Burkes mästerverk samtidigt intar en särställning i förhållande till andra epokgörande verk inom politisk teori. Platon skrev *Staten*, Aristoteles *Politiken*, Locke *Två avhandlingar om regeringssättet*, Montesquieu *Om lagarnas anda*, Rousseau *Det sociala kontraktet*. Men Burke skrev inte någon principiell politisk-filosofisk skrift. Inte heller skrev han något som kan jämföras med Mills *Om friheten*, Marx *Kapitalet* eller Rawls *En teori om rättvisa*. Burke skrev inte som abstrakt filosof. Han skrev som aktiv politiker. Han kommenterade ett konkret samtida skeende – upproret i Amerika, rättegången mot Warren Hastings, franska revolutionen, kriget mellan England och Frankrike. Detta gör honom konkretare, begripligare, mera handfast än andra berömda politiska teoretiker. Men också svårare att tolka. Vi vet precis vad Burke tyckte om amerikanska revolutionen (som han försvarade) och om franska revolutionen (som han bekämpade). Men vi vet inte hur detta bör översättas till andra händelser och sammanhang.

Det fanns mycket av upplysningsmannen Burke också i *Reflections on the Revolution in France*, den skrift som framför andra väckte romantikernas entusiasm. Det är framför allt två inslag som man bör framhålla. Det ena är försvaret för civilisationen, det andra är preferensen för naturen och det naturliga. Ingetdera var främmande för romantiken, men hade först utformats av upplysningsmännen. Hos Rousseau hade civilisation och natur ställts emot varandra som antagonister. Hos Burke förenas de.

För Voltaire liksom för hans brittiska kollegor Hume, Smith, Gibbon och andra var civilisation det stora värdet. Det försvarade – med eller utan polemik mot Rousseau och andra civilisationens be-lackare – konsterna, vetenskapen, handelen, industrin, de förfinade sederna, de kultiverade behoven, umgängesvetet och andra ingredienser i den moderna europeiska kulturen. I mångt och mycket ansluter sig Burke till dem. I franska revolutionen ser han främst en förstörelse av civilisationen, ett återfall i mörker och barbari. Revolutionens grymma och blodiga upptåg, dess pöbelanda, dess hån mot bildning och förfining, dess hat mot kyrkan och religionen och mot de traditionella, kulturbärande institutionerna: allt detta väcker Burkes motvilja och förakt. Om de revolutionära klubbarna i Paris utbrister han i en karaktäristisk tirad:

"Under dessa möten av alla de slag, så anses varje förslag som överlägset och genialt i relation till hur djävult, våldsamt och trolöst det är. Humanitet och medlidande förlöjligas som uttryck för vidskeplighet och okun- nighet. Hänsyn till individer anses som för-räderi mot det allmänna. Frihet anses alltid fulländad så snart egendomen gjorts osäker. Omgivna av mord, massakrer och konfiska- tion, förövade eller planerade, gör de upp planerna för den goda ordningen i framtids- samhället." (övers. Carl G Holm)

Den revolutionära fanatismen riktar sig på detta sätt mot allt vad den moderna civilisationen har byggt upp och som den dömer ut som världelöst. Men den riktar sig även, som Burke ser det, mot det naturliga, som den vill ersätta med artificiella kon- struktioner och abstrakt uttänkta projekt. Revolutionärernas fel är att de är "så upp- tagna av sina teorier om människans rättig- heter att de fullkomligt glömt bort hennes natur". Den engelska samhällsordning som Burke prisar på fransmännens bekostnad utmärker sig däremot av en nära anslut- ning till naturen. Förträffligheten hos den engelska konstitutionen är, skriver Burke, "det lyckliga resultatet av att följa naturen, vilket är visdom utan reflektion". Samt vi- dare:

"Genom en författningspolitik som ar- betar med naturen som mönster kommer vi i besittning av, bevarar och överlåter vårt styrelsesätt och våra privilegier på samma sätt som vi njuter av och lämnar ifrån oss vår egendom och våra liv. De politiska in- stitutionerna, förmåner och försynens gå- vor ges och tas ifrån oss i samma följd och på samma sätt. Vårt politiska system är ordnat i en riktig överensstämmelse och symmetri med världens ordning och med det slag av existens som är bestämt för en varaktigt helhet sammansatt av förgängliga delar [...]" (Carl Fehrmans övers.)

Några inslag i detta resonemang faller i ögonen. Burke poängterar att den innevarande generationen har en förpliktelse mot de kommande. Civilisationen måste skapas för varaktighet. Den förenar döda, levande och ofödda. Häri liknar den naturens och världens ordning. De individuella rättigheterna finns, men bara inom en samhällelig balans. Människorna kan inte sluta vilket socialt kontrakt som helst. Civilisationen är inte i första hand ett projekt som kan utformas enligt ögonblickets modedoktriner. Den är en gåva, en nåd, liksom vårt liv är en gåva och en nåd.

I sådana argument tippar det från upplysningen ärvda begreppet "natur" över i det romantiska. Den fina övergången från upplysning till traditionalism kan man avläsa i hur Edward Gibbon, författaren till *Romarikets nedgång och fall* och upplysningens främste historiker, i sin självbiografi kommenterade Burkes skrift:

"Jag ber att få förklara mitt gillande av mr Burkes trosbekännelse beträffande revolutionen i Frankrike. Jag beundrar hans vältalighet, jag gillar hans politik, jag älskar hans chevalereska uppträdande, jag kan nästan ursäktas hans vördnad för den etablerade kyrkan."

Det sista var ett märkligt ord från Gibbon, som ägnat sitt historiska storverk åt att klargöra den fara som "religion och barbari" utgjort för civilisationen. Den fråga som uppstod var naturligtvis vilken fanatism som var farligast — prästernas fördomar eller pöbelns ursinne. Kanske hade Voltaire haft rätt beträffande "faran i att utsätta en gammal vidskepelse för den blinda och fanatiska hopens förakt."

Men för Burke handlade det inte som för Voltaire bara om att konstatera att "om Gud inte existerar måste vi uppfinna honom". Han formulerade sin egen uppfattning klart och tydligt:

"Englands män, jag menar de lysande och ledande männen i England, vars visdom (om de äger någon) är öppen och rättfram, skulle skämmas som för ett dumt och bedrägligt knep, att bekänna sig till en religion till namnet, som de genom sina handlingar tycktes förakta. Om de genom sitt uppträdande (det enda språk som sällan ljuger) gav intrycket av att de ansåg de härskande principerna i moralens och na-

turens värld enbart som uppfinningar för att hålla folket i schack, skulle de inse att de genom ett sådant uppträdande måste förgöra själva syftet med sitt handlande."

De skulle med andra ord "finna det svårt att få andra att tro på ett system på vilket de själva tydligen inte litade". (Carl G Holms övers.)

Här fanns uppenbarligen något hos Burke som var annorlunda. Det är inte Voltaires sarkasm eller Gibbons ironi. Att betrakta religionen som ett supplement till polisen faller inte Burke in. Han vill reformera de härskande klassernas attityder. Han likställer inte folket med den

"Civilisationen är inte i första hand ett projekt som kan utformas enligt ögonblickets modedoktriner. Den är en gåva, en nåd, liksom vårt liv är en gåva och en nåd."

blinda och fanatiska hopen. Hans tilltro till britternas nedärvda institutioner präglas av vördnad; det handlar om något annat och mer än nyttiga uppfinningar. Å andra sidan är denna vördnad hos Burke inte naiv utan reflekterad. Han ser den sociala funktionen hos dessa institutioner, han analyserar dem, han är i lika hög grad som Voltaire eller Gibbon en "filosof".

Men känslöfärgen är en annan. Hov Voltaire eller Gibbon finns föga av den "entusiasm" som de fruktade hos pöbeln. Men en sådan entusiasm finns ofta hos Burke. Han är vältalare och han är poet. Gibbon talade om hans "chevalereska uppträdande". Det visade han när han uppträdde för det förtryckta Irlands, det rebelliska Amerikas eller det plågade Indiens sak. Det visade han också när han förebrädde Frankrikes gentlemän deras handlande — eller brist på handlande — gentemot sitt lands drottning.

Burke berättade i *Reflections on the Revolution in France* hur han 17 år tidigare hade sett Frankrikes drottning Marie Antoinette, då kronprinsessa, i Versailles: "förvisso syntes aldrig en mer bländande uppenbarelse på denna jord som hon knappast tycktes snudda vid". Han fortsatte:

"Föga anade jag, att jag skulle leva för att få se sådana olyckor i en nation av ridderliga män, i en nation av män av heder, av sanna kavaljerer. Jag trodde, att tio-

tusen svärd skulle ha dragits ur skidan för att hämnas till och med ett ögonkast som hotade att skymfa henne. Men ridderlighetens tidsålder är förbi. Sofisternas, ekonomernas, kalkylernas tidsålder har kommit i dess ställe och Europas ära är slocknad för alltid." (Carl Fehrmans övers.).

Det är samma motsättning som sedan skulle ge genljud tvärs igenom det brittiska 1800-talet mellan nyttomoralens och de ekonomiska kalkylernas kalla förnuft och romantikernas förhoppning att ridderlighetens tidsålder trots allt inte skulle var avslutat för alltid. För Burkes egen del satt svärdet alltid löst i skidan. Han var

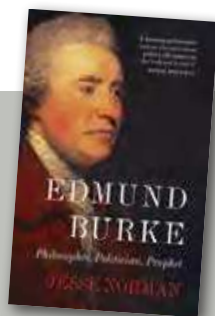
ständig beredd att dra det för att undsätta någon eller något som han betraktade som hotat och nödställt.

Jesse Norman vill i sin *Edmund Burke: Philosopher, Politician, Prophet* lyfta fram en Edmund Burke som står kritisk mot ekonomernas och kalkylernas tidsålder. Närmare bestämt söker han Burkes hjälp mot neoliberaler och marknadsfundamentalister inom sitt eget konservativa parti. Det Burke förkunnade var inte liberal individualism, vill han ha sagt. Det handlade inte om att se mänskliga var- elser som bärare av abstrakta rättigheter. I stället hade Burke betraktat samhället som en "moralisk gemenskap", som ett partnerskap i vetenskap, konst och moral. Det är därför han så starkt framhåller religionens roll. Egoismen räcker inte för att bygga ett samhälle. Den måste civiliseras, fostras, modereras, ibland upphävas. Det är religionens uppgift, och Burke betraktar den som oundgänglig.

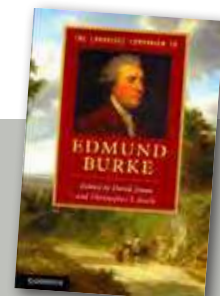
Allt detta låter säga sig. Samtidigt måste framhållas hur starkt Burke var förankrad i sin tid och hur nära hans skrifter var sysselsatta med ett pågående samtida sken- de. Att dra någon sensmoral för vår egen tid är vanskligt. Norman inser det så tillvida som han ägnar hälften av sin text åt Burkes biogra- fi. Också *The Cambridge Companion*

>>

**EDMUND BURKE
PHILOSOPHER,
POLITICIAN, PROPHET**
JESSE NORMAN
William Collins 2013

**THE CAMBRIDGE
COMPANION
TO EDMUND BURKE**
DAVID DWAN &
CHRISTOPHER J
INSOLE (RED)
Cambridge University Press 2012

innehåller en nyttig text om Burkes liv, av F P Lock.

Burke föddes i Dublin 1730. Han utbildades vid Irlands främsta protestantiska läroanstalt, Dublin College, där han tog examen 1748. Två år senare flyttade han till London för att skaffa sig en juridisk utbildning vid Middle Temple. År 1756 kom hans första bok, *A Vindication of Natural Society*, som på ett satiriskt sätt behandlar ett politiskt-filosofiskt tema. År 1765 valdes Burke in i underhuset, där han snart fick anseende som en av de främsta talarna. Alla hans senare aktioner är på ett eller annat sätt förknippade med hans verksamhet i parlamentet. Det gäller hans ingripanden i irländska frågor, liksom de amerikanska koloniernas kamp för frigörelse.

Burke var en "whig" och framstod länge som en av de mest radikala. Hans anklagelseakt mot Warren Hastings, Ostindiakompaniets generalguvernör över Bengalen, bidrog till hans radikala rykte. Men när revolutionen bröt ut i Paris 1789 skilde sig hans väg från den som somliga av hans forna meningsfränder slog in på. I fortsättningen stod han ingen efter i fråga om en konsekvent fiendskap gentemot det revolutionära Frankrike. Någon fred mellan England och detta land och dess "kungamördare" ville han inte höra talas om. Fram till sin död i 1797 var det denna "kontrarevolutionära" kamp som helt upptog honom.

Det är också denna kamp som har givit honom hans speciella plats i idéhistorien. Han är den som tidigare än någon annan gav samtidens största europeiska händelse, franska revolutionen, en filosofisk tolkning som var rakt motsatt den som företrädades av revolutionärerna själva. Det handlade, om man så vill, om en kontrarevolution inom tankens värld. Men inte utan vidare om en "motupplysning". Såsom har framgått, förvaldade Burke mycket medvetet ett arv från upplysningen. Han tog fasta på upplysningens moderata och liberala inslag och ställde dem i motsats till svärmerierna och fanatismen. Samtidigt står det klart att han inte stannade inom dessa ramar. Franska revolutionen var en passionerad företeelse. Om den hade kunnat mötas med enbart förnuft, skulle den aldrig ha inträffat.

Burke uppbådade en passion och en retorik som väl kunde mäta sig med revolutionärernas egen. Inte heller var det hos honom fråga om enbart "kontrarevolution", det vill säga enbart om att negera det som ägde rum i Frankrike. Burke var noga med att formulera idealet om en fredlig utveckling, inte om ett stillastående. De organiska metaforer i form av växt och levande processer som han gärna an-

vände tjänade detta syfte. Mot revolutionens frihetsentusiasm satte han en annan frihetsentusiasm. Mot dess revolt mot förtrycket satte han sin revolt mot det förtryck som revolutionärerna själva utövade när terrorn väl hade kommit i gång. Därför bidrog han också i hög grad till att väcka Europa till en motrevolt. Franska revolutionen övergick till sin napoleonska fas bara några år efter Burkes död. När Europa sedan reste sig mot Napoleon, skulle Burkes idéer fortsätta att ge eko, men i en ny kontext.

Burke var ingen systematisk tänkare. Men hans aforismer har ofta en aktualitet som frigör dem från det omedelbara sammanhang där de först formulerades.

Vad är en "fördom"? Burke svarar:

"Den förutfattade meningen gör klokheten till en vana och inte till en följd av handlingar utan inbördes sammanhang. Genom riktiga och välgrundade fördomar blir människans plikt ett stycke av hennes natur."

Vad är "människliga rättigheter"? Burke svarar:

"Vad har man för gagn av att diskutera en människas abstrakta rätt till föda eller medicin? Den viktiga frågan gäller sättet att skaffa henne födan eller läkemedlen. När det gäller detta övervägande kommer jag alltid att råda att kalla till hjälp jordbrukaren eller läkaren hellre än professorn i metafysik."

Exemplen visar Burkes retoriska teknik att vrida motståndarens begreppsliga vapen ur hans händer för att använda dem för egna syften. De visar också att Burkes texter än idag kan vara till nytta för den som vill komma tillrätta med intellektuella klichéer och slappt tänkande.

För den som vill inleda eller fördjupa sin bekantskap med Edmund Burke och hans författarskap, kan båda böckerna utan reservationer rekommenderas. *The Cambridge Companion to Edmund Burke* är skriven av de ledande forskarna inom fältet och belyser sitt ämne ur alla tänkbara synvinklar. Bibliografiska uppgifter och litteraturöversikter för läsaren *up to date* vad gäller forskningen om Burke. En bättre kortfattad introduktion finns inte.

Jesse Normans bok är inte skriven av en Burkeforskar, men av en intelligent och mycket kunnig lekman, som dessutom är övertygad om att mycket fortfarande finns att lära av Burke och som vill dra högaktuella politiska lärdomar av hans texter. Bland politiska vältalare som fortfarande är läsbara har Burke få rivaler och knappast någon överman. Det biografiska avsnittet av Normans bok sätter in Burkes liv i sin tids politiska hetluft på ett sätt som är både tillgängligt och initierat.

Stavante Nordin

Mellan

USA

Unwinding är ett svårt ord att översätta, i det här sammanhanget enklast som upplösning. Vad journalisten och författaren George Packer har satt sig före att skildra är upplösningen av Amerika, eller mera precist: upplösningen av efterkrigstidens amerikanska välfärdssamhälle. Det kan förefalla märkligt att tala om ett välfärdssamhälle i individualismens och självtillräcklighetens (de två tomma händernas) ideologiska hemland, och någon välfärdsstat i nordisk eller ens europeisk bemärkelse har det naturligtvis aldrig varit fråga om, men i ljuset av den brutala plutokrati som genom Packers berättelse obehagligt tränger in i miljoner amerikaners liv och vänder upp och ner på det, framstår den nya givens och efterkrigstidens Amerika som en svunnen välfärdsbastion av utjämnade livschanser, ekonomisk rättvisa och social solidaritet (ja också detta).

Packer säger aldrig detta rakt ut, han säger sällan någonting rakt ut. De som säger något rakt ut i hans bok är de enskilda människor åt vilka han i återkommande och väl sammanvävda kapitel ger röst.

Och vilka röster. Detta är en bok med den litterära kraften hos en roman, spänningen hos en thriller och verklighetskänslan hos en ögonvittnesskildring. Fotarbetet är så vitt jag kan se föredömligt, och kunskapen om också de mest komplexa sammanhang och skeenden (inte minst i finansvärlden) imponerande. Ibland kan jag inte låta bli att undra hur han bär sig åt; myllret av intrikata detaljer, tonsäkra repliker, intima personskildringar. Jag anar att Packer tar sig litterära friheter med sitt material, men han ger intryck av att veta var gränsen går. Med säker hand rullas i alla händelser ett antal amerikanska livsöden upp – och med dem det amerikanska ödesdramat.

Något dramatiskt är nämligen på väg att hända med Amerika i denna bok, såväl i det lilla som i det stora, utan att någon av dramats aktörer riktigt kan sätta fingret på vad det är. De har alla sina funderingar och teorier, ibland högst vidlyftiga och ibland helt verklighetsfrämmande, om varför marken försvinner under deras fötter och deras hus och företag blir värdelösa och deras jobb slukas upp av jorden, men det enda säkra är att så var det inte alldeles nyss. Alldeles nyss fanns fackföreningar som betydde något och politiker som trodde på något och banker som inte syssla-

möjlighet och verklighet

de med bondfångeri och en kapitalism som var mer kreativ än destruktiv och ett Amerika där det fanns möjligheter för alla.

Möjligheter, *opportunity*, är ett centralt ord i berättelsen om Amerika, möjligheten för var och en att om och om igen resa sig ur misslyckanden och motgångar. Utan *opportunity* inget Amerika, bara ett land som alla andra. Härvid spelar det ingen roll i vilken mån berättelsen är mer sann än falsk (måter vi dess sanningshalt i termer av social rörlighet är den sedan länge mera falsk än sann). Det viktiga är i vilken mån de flesta amerikaner tänker och handlar som om den vore det.

Packers bok skildrar människor som gör just det och som fortsätter att göra det också när allt rasar samman för dem. Vad de så långt möjligt försöker se, är ett tillfälligt mörker i en fortsatt ljus berättelse. Vad Packer vill få oss att se, och vad några av hans huvudpersoner kanske till sist också ser, är ett Amerika där berättelsen

inte längre är lika ljus som förr.

Här möter vi Tammy Thomas, i berättelsens början en ung svart kvinna som under 1960- och 1970-talen växer upp i den sjudande stålstaden Youngstown, Ohio. Under loppet av 20 år ser hon sitt liv byggas upp och rivas ner i takt med att Youngstown förvandlas till en ruinstad, och kvarter efter kvarter tas över av brottssyndikat och narkotikaligor. Mäniskor som nyss hade tjänat tillräckligt för att bygga sig ett hus och en säker framtid förlorar allt.

Men också när allt synes rasa runt henne förblir Tammy trogen den amerikanska berättelsen. När Gud stänger en dörr öppnar han en annan, säger hon, varvid Gud öppnar dörren till ett betalt jobb som gräsrotsaktivist i en stiftelsefinansierad organisation med uppgift att mobilisera invånarna i Youngstown bakom ett försök att rädda staden från sammanbrott. I den näst sista vinjetten från Tammy Thomas liv hänger hon upp ett foto av Barack Obama

under segernatten 2008 framför en fondvägg med texten: "Vårt öde är inte skrivet åt oss, det är skrivet av oss."

Vi möter Usha Patel, som har invandrat från Indien för att förverkliga den amerikanska drömmen och investerat familjens pengar i en liten hotellrörelse som i finanskrisens spår hamnar på obestånd. Varvid Usha Patel upptäcker att ford-ringsägarna byter namn och kostym med svindlande fart och i svindlande uppsåt, och därmed upptäcker hon att åtminstone en del av Amerika, bankerna, inte längre är vad hon trodde. Och likväl fortsätter hon att tro, om inte för egen del så för sina barn.

Ungefär så ser det centrala mönster ut som avtecknar sig i Packers bok; människorna som gång efter annan försöker gripa tag i möjligheterna och möjligheterna som gång efter annan glider dem ur händerna i det växande gapet mellan möjlighet och verklighet.

>>

Wall Street under belägring.

FOTO: DAVID SHANKBONE/CC BY/WIKIMEDIA COMMONS

Plutokratins maktövertagande är den mer eller mindre synliga fond mot vilken livsödena i Packers bok rullas upp, kanske mest explicit formulerat i ett djupt sarkastiskt porträtt av Robert Rubin, den till det yttre anspråkslöse och sympatiskt lågmälda man som med ett gult streckblock under armen går fram och tillbaka mellan Wall Street och Vita huset, från jobbet som styrelseordförande på Goldman Sachs till jobbet som finansminister hos Bill Clinton till jobbet som ordförande i bankjätten Citicorps exekutivkommitté. Det är också på den positionen han råkar befinna sig 2008 när Citicorp kollapsar under hans tjänsteskrivbord och måste räddas av den federala stat som han i sin roll som finansminister hade givit rådet att avskaffa den lag som förbjöd banker att bedriva värdepappershandel (The Glass-Steagall Act från 1933), vilket i sin tur gav Citicorp rätt att tjäna pengar på just den typ av finansiella "produkter" som när bubblan brast blev dess ruin. Under promenaderna mellan sina skilda skrivbord och arbetsgivare lyckades Rubin, enligt Packer, skrapa ihop en privatförmögenhet motsvarande ett par miljarder i svenska kronor.

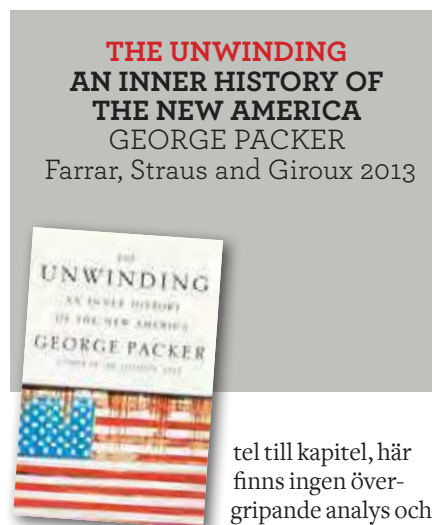
I den mån Packers bok riktar någon anklagelse mot någon eller något för den stora "upplösningen", och det är som sagt högst oklart i vad mån den gör det, så är det mot

"Alldeles nyss fanns fackföreningar som betydde något och politiker som trodde på något och banker som inte sysslade med bondfångeri och en kapitalism som var mer kreativ än destruktiv."

denne till professionell ekonom förkläddad sinnebild för upplösningen av gränsen mellan politisk makt och finansvärld.

Det är ibland frestande att lägga ett populistiskt raster över Packers berättelser; de lokala entreprenörerna mot de globala ångvältarna, de godtrogna låntagarna mot de skrupelfria långivarna, Main Street mot Wall Street, förlorarna mot vinnarna, de 99 procenten mot den enda procenten. Det sistnämnda slagordet myntades av Occupy Wall Street-rörelsen hösten 2011 och kom i breda folklager att symbolisera allt som hade gått på tok i Packers "nya Amerika". Inte helt överraskande leder en av trådarna till de upprivna tälten, kvarlämnade sovsäckarna och de kuvade ockupanterna i Zuccotti Park i New York; till ett misslyckat och kanske inte heller möjligt uppror.

Så vari består upplösningen? Packer blir aldrig tydlig på den punkten, perspektiv och utgångspunkter skiftar från kapi-

tella till kapitel, här finns ingen övergripande analys och heller några entydiga pekpinnar. Vad som finns är en sinnrik väv av livsöden som sammantaget förmedlar känslan av att det som löses upp framför våra ögon är själva livsnerven i det amerikanska samhällsbygget; banden mellan prestation och framgång, mellan ambition och möjlighet, mellan individuell frihet och social rättvisa (*fairness*).

Frågan är förstas i vilken mån detta verkligen är ett nytt Amerika eller om det bara är nytt i jämförelse med den relativt korta period från 1930-talsdepression till 1970-talskris, då ett slags amerikansk

nationalstat fogades samman, då medborgarrättslagarna genomdrevs, då federala och delstatliga välfärdssystem upprättades, då offentliga investeringar gjordes i infrastruktur och utbildning, då en bred amerikansk medelklass växte fram och vägen till *opportunity* öppnades för många.

Jämför man istället Packers "nya Amerika" med förrgårdagens, blir brottet med det förflutna kanske inte lika uppenbart. I det rövarbaronernas och finansdynastier-nas och den tygellösa kapitalismens Amerika som kraschlandade på Wall Street 1929, för att inte tala om det slaveriets och rasismens Amerika som kraschlandade på slagfältet 1861, var möjligheterna förmodligen lika ojämnt fördelade, och myten om de två tomma händerna förmodligen lika sann eller falsk. I så fall skulle det Amerika vars upplösning Packer låter frammana i *The Unwinding*, snarare kunna betraktas som ett undantagstillstånd och hans "nya" Amerika som en återgång till grundtillståndet.

Myten om möjligheternas Amerika har i alla händelser sitt ursprung i myten om den fria individen; lika fri att lyckas som att misslyckas, lika personligen ansvarig för det ena som för det andra, lika förtjänt av sin framgång som av sin undergång. Myten om möjligheternas Amerika är på djupet en myt om individuell självtillräcklighet, inte om kollektiv solidaritet.

Ändå tror jag att Packer är något avgörande på spåren när han i sitt "nya Amerika" ser något nytt. Även om Amerika alltid har varit ett samhälle där pengar spelat en viktigare roll för individuell framgång och status än i Europa, så har det också varit ett samhälle där hierarkier och nedärvda privilegier spelat en mindre viktig roll (om man nu blundar hårt för slaveriet och den institutionaliserade rasismen). Abraham Lincoln föddes i en timmerkoja i Illinois, Bill Clinton växte upp i en speceriaffär (morföräldrarnas) i Arkansas, Barack Obamas minst sagt brokiga bakgrund är som tagen ur en propagandafilm för möjligheternas Amerika. I Amerikas självbild har kort sagt funnits en stark koppling mellan prestation och framgång, ansträngning och *opportunity*.

Så inte längre i bilden av det nya Amerika som växer fram i Packers bok, ett Amerika präglad av en allt starkare koppling mellan pengar och *opportunity*, ett Amerika där det inte längre räcker med ambition eller ens utbildning för att röra sig uppåt i samhället, ett Amerika av befästa hierarkier, ärvda privilegier och låsta positioner.

I vilken mån ett sådant Amerika verkligen är i vardande återstår att se. Stora förändringar av det amerikanska samhället har skett tidigare, i regel genom dramatiska pendelslag från kris till förnyelse, och det är inte uteslutet att pendeln kan slå igen.

Men de starka tendenserna till ett nytt privilegiesamhälle finns onekligen där, och skulle ett sådant ytterligare befästas vore det onekligen något nytt eller i varje fall väsensfrämmande i den amerikanska självbilden.

Men kanske lika väsensfrämmande är den känsla av frustration och maktlöshet som undan för undan fyller protagonisterna i Packers berättelser. Inte heller den unge finansmiljardären på Wall Street förstår riktigt vad som har drabbat honom. I den mån ännu ett amerikanskt pendelslag hänger i luften så verkar ingen riktigt veta hur det ska åstadkommas eller mot vem det ska slå eller vad som blir följden.

Vid närmare eftertanke är det kanske detta som är det nya i det nya Amerika; inte så mycket upplösningen av möjligheternas Amerika som upplösningen av möjligheterna att återupprätta det.

Göran Rosenberg

Politiskt maskspel. François Bayrou längst till vänster.

FOTO: FRANK PERRY/TT NYHETSBYRÅN

Sanning och konsekvens

FRANKRIKE

På 1990-talet var François Bayrou under fem år Frankrikes motsvarighet till Jan Björklund. Han var utbildningsminister 1993–1997 – en ovanligt lång tid på en ofta utsatt post – och alltså i både Édouard Balladurs och Alain Juppés regeringar. Redan då var presidentposten det tydliga karriärmålet för den kristdemokratiska politikern från Béarn vid Pyrenéerna. Karriärplaneringen gav begränsat utrymme för mer radikala reformer.

Reformer har en obehaglig förmåga att göra folk upprörda – inte minst inom det enorma, centralstyrda komplex som ansvarar för franska ungdomars utbildning, ett komplex som är ungefär lika heligt i Frankrike som sjukvårdens NHS är i Storbritannien. De flesta betraktar Bayrous insatser som begränsade. Ett försök att införa mer rättvisa villkor för privatskolor sköts efter en intensiv politisk strid i sank av konstitutionsdomstolen.

Sedan dess har mycket hänt. Det mest dramatiska är att Bayrou sänkte Sarkozy i det mycket jämna presidentvalet våren 2012. Han fick själv drygt 7 procent av rösterna i valets första omgång. Inför den andra rekommenderade Bayrou – liksom

2007 – sina väljare att lägga sina röster på socialistpartiets kandidat. François Hollandes segermarginal på 1,5 procent kan mycket väl vara Bayrous förtjänst.

En av konsekvenserna blev att Bayrou i juni 2012 blev av med sitt mandat i parlamentet i Paris. Hans lilla mittenparti Mouvement Démocrate har idag bara kvar två platser. Han hade representerat samma valkrets i nästan 20 år. De lokala borgerliga väljarna uppskattade inte insatsen i presidentvalet. Detta blev ett trist slut på en lång politisk karriär som framförallt har präglats av en stark lokalpatriotism. Bayrou citerar gärna lokala poeter och hävdar att just Béarn var Europas andra demokrati – efter Grekland. Det är ett budskap som knappast går hem på alltingets Island.

En annan konsekvens blev ett trängande behov av att förklara sig inför de borgerliga kamrater som han trots allt hade samarbetat med under hela sitt politiska liv. Åtskilliga sidor i Bayrous senaste politiska stridskrift, *De la vérité en politique*, ägnas just åt ett försvar för hans stöd till Hollande. Bayrous argumentation bygger på ett grundantagande om att det är lättare att korrigera en misslyckad ekonomisk politik än att röja upp i ett trask av korruption. Enligt hans bedömning var det just det valet Frankrike stod inför på våren 2012. Inget av de politiska blocken diskuterade landets

problem på allvar. Ärlighet var en bristvara. Sarkozy riskerade att splittra landet genom åtgärder mot bland andra illegala invandrare. Bayrou hoppades att Hollande skulle kunna skapa en mer moralisk administration och trodde att den fullkomligt orealistiska ekonomiska politiken skulle förkastas av verkligheten.

Efterhand torde många hävda att priset för att slippa Sarkozy blev väldigt högt. Den nya socialistiska administrationen blev inte mindre dominerad av presidentens parti än den föregående. Skandalerna har inte uteblivit och den ekonomiska krisen känns förvisso mindre akut, men i grunden är läget snarare värre än bättre. Eurons öde är inte slutgiltigt avgjort, och därmed inte heller EU:s framtida inriktning. Det senare är kanske det allra allvarligaste för Bayrou, som är en mycket entusiastisk anhängare av det europeiska samarbetet.

François Bayrou betraktas av många som alltför övertygad om och uppfylld av sin egen storhet och betydelse. Han är en tacksam måltavla för karikatyrtecknare. Författaren anser sig vara minst lika intimt förbunden med nationens öde som Mitterrand och de Gaulle. Det märks ibland litet för mycket. Han är begåvad och ibland briljant, men han har ett besvärligt humör och han har tidvis svårt för att samarbeta. Mouvement Démocrate, det lilla parti han numera leder, har präglats av interna strider och återkommande avhopp. Mer eller mindre spektakulära nyrekryteringar har inte uppvägt det dominerande intrycket av oro och splittring. I likhet med många andra organisationer där ordet ”demokrati” ingår i namnet har man inom detta parti haft uppenbara problem med det interna medbestämmandet.

Bayrous mission har under senare år varit att frigöra mittenkrafterna i fransk politik från den dominans som utövats av UMP och det tidigare nygaullistiska RPR, respektive socialistpartiet (PS). Hans redskap har alltså varit Mouvement Démocrate, som bildades 2007. Tanken var att låta det ersätta det tidigare centerliberala UDF, där Bayrou också har varit ordförande. Gaullisterna i RPR lyckades dock förekomma honom och få med de flesta av parlamentarikerna, även de mer mittenorienterade, i det nybildade och snabbväxande, allmänborgerliga UMP. Detta UMP har sedan dess alltid kunnat locka med fler intressanta poster och större resurser än Bayrous blygsamma rörelse.

Bayrou har mycket energiskt hävdat att bara en regering baserad i politikens centrum skulle kunna ha den kraft som behövs för att ta tag i landets alvarliga strukturella problem. Förutsättningen för detta är ett nytt valsystem med starkare inslag >>

DE LA VÉRITÉ EN POLITIQUE
FRANÇOIS BAYROU
Plon 2013

av proportiona-
litet. Dagens en-
mansvalkret-
sar med val i två
omgångar tving-
ar fram en polarisering
som blockerar den samling i mitten som
författaren eftersträvar. Det kan diskute-
ras om hans lösning skulle fungera i verk-
ligheten. Samtidigt är det uppenbart att
varken UMP eller PS hittills på allvar har
försökt hantera Frankrikes grundläggande
och omfattande problem.

Författaren må vara både självuppta-
gen och hopplös som samarbetsingenjör,
men han har trots allt dessvärre rätt i nå-
gra grundfrågor. Även i den aktuella boken

*"Författaren må vara både självupptagen och
hopplös som samarbetsingenjör, men han har
trots allt dessvärre rätt i några grundfrågor."*

presenteras huvudkritiken mot dagens po-
litiska klass på ett övertygande och kraft-
fullt sätt. Det är sant att inget av de ledan-
de partierna har försökt presentera realistiska
lösningar på Frankrikes ekonomiska
problem. Statsskulden galopperar samti-
digt som Sarkozys och Hollandes parti-
vänner strider om minimala åtgärder ute
i marginalen. Bayrou har rätt i att fransk
politik lider akut brist på ärlighet och mo-
ralisk resning. Denna avsaknad av raka
och ärliga besked bidrar till den brist på
förtroende som har drabbat den politiska
klassen. Dessutom skapar den ett allt större
utrymme för extrema grupper på politi-
kens ytterkanter – för både Front National
och osannolikt arkaiska marxistgrupper.

Bayrou talar sig varm för två föregång-
are inom politiken som Pierre Mendès
France och Raymond Barre. Dessa vann
aldrig riktigt folkets hjärta, men de var be-
tydligt mer ärliga än de flesta av sina nutida
efterträdare. Mendès France var konselj-
president – i praktiken landets ledare – i
ett drygt halvår i mitten av 1950-talet. Med
tanke på Bayrous Europalinje är Mendès
France en udda hjälte. Han röstade emot
både Romfördraget och Europaarmén.

Raymond Barre var en nära medar-

betare till den briljante men också hårt
kritiserade presidenten Valéry Giscard
d'Estaing. Till och med de Gaulle fram-
hålls som ett gott exempel på politisk ärlig-
het, dock med en tydlig reservation för
det föga hedrande cyniska dubbelspelet
om Algeriet. Även de Gaulle talade med
väljarna på ett respektfullt och ärligt sätt,
och han använde sig av återkomman-
de folkomröstningar. Det var, med andra
ord, bättre förr.

Bayrou argumenterar för en seriös
och långsiktig politik som skulle mins-
ka skuldbelastningen och ge nya möjligheter för
det franska näringslivet. Författarens eg-
na motgångar under senare år visar hur
svårt det är att utan de stora apparater-
nas stöd sälja detta budskap till väljarna.
Hans 18 procent i presidentvalet 2007 ta-
lar å andra sidan för motsatsen: det går
trots allt ibland till och med i Frankrike
att få stöd även för en kärv och ärlig linje.

Bayrou ger en realistisk bild av de eko-
nomiska obalanser som förr eller se-
nare riskerar att resultera i en verkligt
allvarlig kris. Näringslivet måste sättas i
centrum och inte mest av allt betraktas

som en intäktskälla av alla ledande poli-
tiska krafter. Skattebördan och regelflo-
ran måste reduceras drastiskt. Frankrike
måste driva fram radikalt många fler fö-
retag som når en internationellt ledande
ställning. Landet har stora möjligheter,
men de föråldrade regelsystemen bromsar
alltför ofta lovande projekt.

Bokens senare del är tyvärr mindre
uppflytande. Här bekänner Bayrou sin
klockarkärlek till EU och dess institutio-
ner. Här saknas både distans och kritisk
analys. EU är bra och kritikerna är mest
korkade och fördomsfulla. Liberalismen
från krisreceptet i bokens första del är
också borta. Staten har en självklart le-
dande roll inom ekonomin. Här ansluter
sig Bayrou också ängsligt till den klassiska
franska synen på hur en modern eko-
nomi bör styras. Det är svårt att förlika
sig med att det verkligen är samma författare
som har skrivit dessa avslutande
sidor. Fast ändå inte. Ett av Bayrous för-
slag i presidentvalskampanjen 2012 var
att alla fransmän borde köpa mer franska
varor. Detta är ju en föga liberal och i
grunden inte ens praktiskt realistisk del-
lösning på problemen i en stor ekonomi i
ett öppet Europa.

Mats Fält

En rörelse

IDÉHISTORIA

”Vad har romarna egentligen
gjort för oss?” frågar sig själv-
ständighetskämparna reto-
riskt i Monty Pythons *Life of Brian*. En
modern och lika retorisk motsvarighet till
denna frågeställning kunde, för vår egen
del, vara: Vad har upplysningen egentli-
gen gjort för oss? För samtidigt som det i
sommiga kretsar är populärt att problema-
tisera och kritisera upplysningsprojektet,
finns det, när man tänker efter, knappast
något område av tillvaron som inte har
påverkats av upplysningstänkandet.

Att denna påverkan i allt väsentligt
dessutom har varit av godo har idéhisto-
riern Anthony Pagden föresatt sig att vi-
sa i sin lika brett upplagda som polemiskt
kampglada *The Enlightenment and Why
It Still Matters*. ”Om vi ser oss själva som
moderna, om vi är framåttänkande, om
vi är toleranta och allmänt öppensinna-
de, om stamcells forskning inte skrämmer
oss men däremot fundamentalistisk reli-
giös tro, tenderar vi att se oss själva som
'upplysta',” skriver Pagden. ”Och därmed
konstaterar vi att vi själva är arvtagare, låt
vara avlägsna, till en specifik intellektuell
och kulturell rörelse.”

Som titeln indikerar, har Pagden myck-
et litet till övers för de historiker som un-
der senare årtionden har talat om olika
upplysningar – den radikala, den skotska,
och så vidare. Inte heller gör Pagden nå-
gra kronologiska differentieringar, och frå-
gorna om vad som avlöste upplysning-
ens tidevarv och varför lämnas öppna. I
Pagdens tolkning är upplysningen en och
densamma, och dess kärna är, precis som
Kant formulerade saken, människans ut-
träde ur sin egen, självförvållade omyn-
dighet. Och som undertiteln samtidigt
antyder, är upplysningen ett arv som Pag-
den menar alltmör har satts ifråga.

Mot kombinationen av idéhistoria
och äreräddning skulle man kunnat
ha vissa invändningar. Det senare för-
utsätter ett mått av förenkling och en ur-
valsprincip som inte nödvändigtvis le-
der till en fördjupad historisk förståelse.
Men dessa farhågor kommer i stort sett
på skam: tyngdpunkten i Pagdens fram-
ställning ligger i hög grad på den historiska
framställningen, en framställning som
i mycket utgår från upplysningstänkar-
nas självförståelse, och frågan om varför
detta skede fortfarande spelar en så viktig

mot ljuset

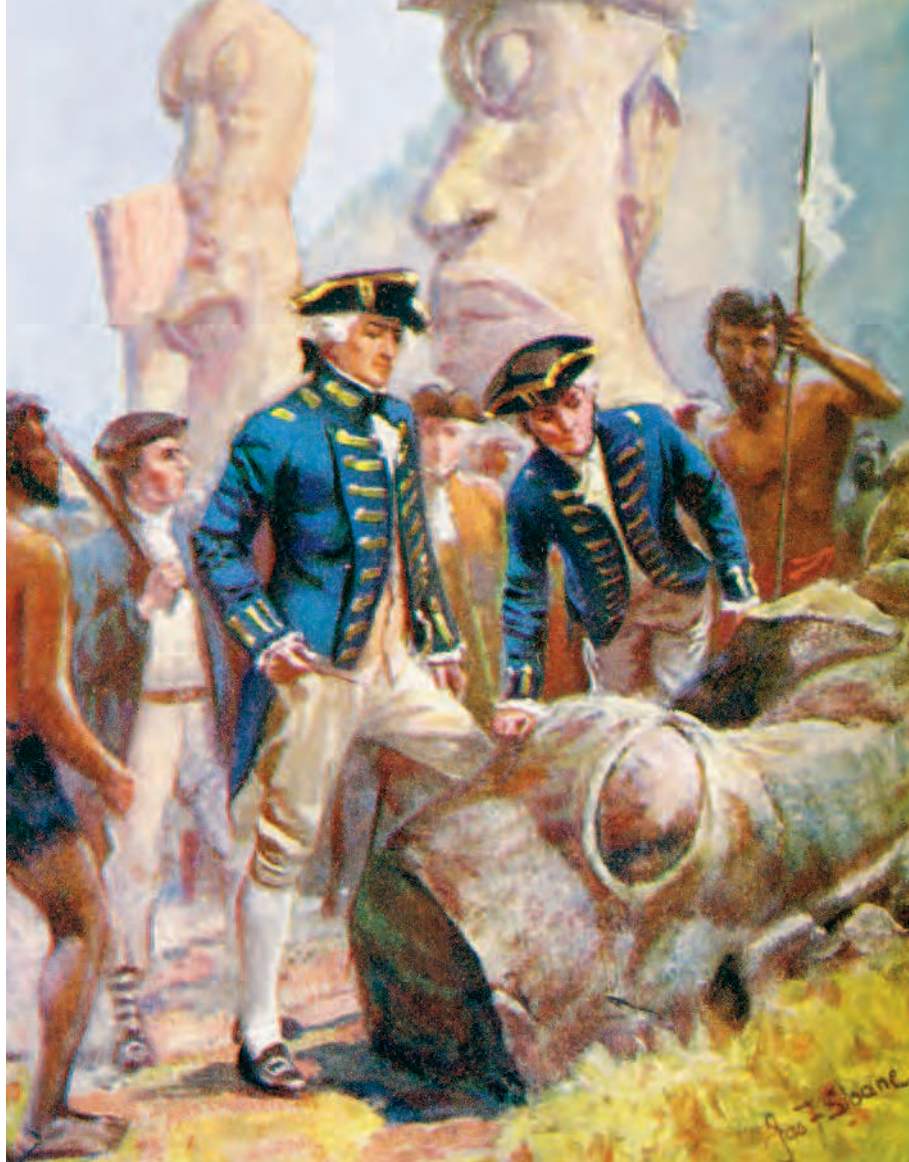
roll sparas till en avslutande diskussion.

Vad var då upplysningen? Det har inte saknats förslag på slagkraftiga definitioner – den store teologen Karl Barth skrev till exempel att upplysningsmänniskan är den person som inte längre har någon kejsare. Men fenomenet är samtidigt så sammansatt att definitionerna omedelbart ger upphov till garderingar och motsägelser.

I centrum för Pagdens upplysningstolkning står religionskritiken, både ifrågasättandet av kyrkornas ställning i samhället och underminerandet av de stora trossystemen som helhet. Visserligen är det svårt att finna uttalade ateister under den aktuella perioden, men den gudstro som de egentliga upplysningstänkarna uttryckte var – enligt Pagden – snarare ett sätt att undvika ”tankepolisens” och censurernas misstanke än allvarligt menade uppdateringar av kristendomen. Upplysningen blev början till, som en av kapitelrubrikerna i Pagdens bok lyder, ”den faderlösa världen”.

Den revolution som detta innebar hade dock inletts långt tidigare: den katolska världens enhet splittrades på 1500-talet, den vetenskapliga revolutionen hade inneburit Guds försvinnande som orsaksförklaring, och Hugo Grotius visade redan i början av 1600-talet att det gick att tänka rättsfilosofiskt utan stöd i eller referenser till en existerande Gud. På ett mer konkret plan bidrog religionskrig och utbrott av fanatism till att den organiserade religionens ställning försvagades, och dess anspråk och förklaringsmodeller förlorade i tyngd.

Vägen ur detta tillstånd till den optimistiska syn på människan och hennes förnuft som upplysningen idag förknippas med var dock inte alldeles självklar. Pagden fäster stor vikt vid Thomas Hobbes, som excellerade i pessimistiska bedömningar av människans motiv och härledde samhällets uppkomst till hennes egenintresse snarare än till någon medfödd begåvning för ett liv i social gemenskap. På denna punkt var upplysningens stora bidrag inte förnuftsresonemang eller rationalism, utan medkänsla – somliga skulle kanske rentav säga sentimentalitet. ”På ett sätt”, skriver Pagden, ”kan upplysningen ses som ett försök att bredda och för-mänskliga Hobbes empatilösa syn på människans natur och de slutsatser som den ofrånkomligen ledde till, utan att falla tillbaka i den begränsande men välkomnande omfamning som föreställningen om en välvillig gud innebar.”

Kapten James Cook anländer till Påskön.

FOTO: THE BRIDGEMAN ART LIBRARY / IBL BILDBYRÅ

Stöd för ståndpunkten att människor och samhällen inte alls behöver religion, åtminstone inte i kristendomens form, för att leva lyckligt och moraliskt fann man i omvärlden. Intresset riktades både mot ”primitiva”, föregivet mer naturliga, samhällen – inte minst Tahiti – och mot den kinesiska civilisationen, som i förfining överträffade allt vad Europa kunde uppvisa. I ett par fascinerande kapitel visar Pagden hur intresset för andra kulturer tog sig uttryck i forskningsresor och en reselitteratur, som återspeglade en allmän fascination för det mänskliga livets mångfald, samtidigt som den hade en högst polemisk funktion – så till den grad att beskrivningarna av det okända snarast fungerade som kontrast till det alltför väl kända Europa.

Här kommer också flera av upplysningens paradoxer fram: en nästan rörande antropologisk entusiasm som samexisterade med ett mer svärmiskt intresse för det exotiska, en utbredd övertygelse om civilisationens kraft och värde som gick hand i hand med upphöjandet av ”den ädle vilden” som ideal.

I samband med det intensifierade in-

tresset för omvärlden kommer Pagden också in på sitt andra upplysningstema, universalismen. Upplysningen, menar han, gav upphov till föreställningen om ett världsmedborgarskap och en gemenskap större än den religiösa. ”Det var upplysningen som gjorde det möjligt för oss att tänka bortom de snäva världar som vi föds in i, att tänka globalt. Det var upplysningen som gjorde det möjligt att överhuvudtaget tänka sig att någon nation hade något slags ansvar för någon annans välbefinnande.” På frågan vad upplysningen spelar för roll idag, skulle alltså ett svar kunna svara: det är på grund av den som vi lever som vi gör, politiskt och socialt. Konkret ser Pagden upplysningens ideal förverkligade i Förenta Nationerna, EU, de internationella domstolarna och deklarationen om de mänskliga rättigheterna. Tillsammans utgör detta upplysningsarv vad Jürgen Habermas har kallat en ”realistisk utopi”.

Till bokens svagare partier hör dess avslutande diskussion om upplysningen och dess fiender, som gör ett något oinspi-
rerat intryck. Om upplysningens kritiker

>>

**THE ENLIGHTENMENT
AND WHY IT STILL MATTERS**
ANTHONY PAGDEN
Oxford University Press 2013

på 1700-talet, dem som Isaiah Berlin så gärna lyfte fram, sägs knappt någonting av Pagden. Och inledningens nutida angreppsmål, postmodernister och fundamentalister av olika slag, tycks i avslutningen vara bortglömda. Inte heller den realistiska utopins brister – oklarheten om rättighetsbegreppets innebörd, till exempel – berörs. Pagden ägnar sig istället huvudsakligen åt en kritik av moralfilosofen Alasdair MacIntyre. Den är inte i sig orimlig, men som förklaring till varför upplysningen fortfarande är betydelsefull och varför dess arv är värt att försvara, är den föga tillfredsställande.

En annan egenhet i Pagdens argumentation är att den går på tvärs med vad han hävdade för bara några år sedan i den ännu bredare upplagda *Worlds at War. The 2,500-Year Struggle between East and West* (2008). Då menade Pagden att Europas historia skiljer sig från all annan genom en åtskillnad mellan kyrka och stat som till och med Jesus skulle ha bekänt sig till ("Ge åt kejsaren ...", och så vidare). I *The Enlightenment*, å andra sidan, tillskrivs denna för moderna stater så centrala separation uteslutande upplysningstänkarna och deras store banbrytare Hobbes. Det är inte utan att sådana drastiska förskjutningar antyder att lika stor hänsyn har tagits till dagens debatter och konflikter som till vad som går att utläsa ur källorna.

Men styrkorna överväger med god marginal dessa svagheter (och den anmärkningsvärt undermåliga korrekturläsningen). Pagdens entusiasm för upplysningen är måhända inte särskilt nyanserad, men den är gediget underbyggd. Och även om man hade kunnat önska ett vidare perspektiv än det ibland ganska fyrkantigt filosofihistoriska, ger Pagden också en bild av upplysningen som kulturellt fenomen. Det sistnämnda är nog det mest värdefulla av allt. "Upplysningen var mer ett sinnestillstånd än en kurs i vetenskap och filosofi", som den engelske historikern Norman Hampson har skrivit.

Daniel Braw

Den omtänksamme imperialisten

HISTORIA

Thomas Babington Macaulay var jämgammal med 1800-talet och 59 år när han dog. Hans liv hade då varit en enastående framgångssaga, i varje fall professionellt. Som ung hade han med sitt goda läshuvud skurit lagrar vid Trinity College i Cambridge och snart blivit parlamentsledamot, en stridbar whig som med energi och kraft hade stått bakom de många parlamentsreformer och den utvidgning av rösträtten som genomdrevs 1832 och som innebar den mest omfattande konstitutionella förändringen i Storbritannien sedan ärorika revolutionen 1689. Senare i sitt liv tillhörde han under två perioder regeringen och kabinettet. Som krigsminister 1839–1841 ansva-

rade han för den så kallade kanonbåtsdiplomati som briterna tillämpade i samband med opiumkriget i Kina. Vidare såg han till att avlägsna en prorysk klanledare från makten i Afghanistan, och han lade ut snubbeltråd för den egyptiske självständighetsivraren Muhammad Ali när denne kastade lystna blickar på Palestina och Syrien. Under sin andra ministertid, 1846–1848, innehade han snarast en symbolisk post och uppträdde endast fem gånger i underhuset. Under 1840-talet hade nämligen författarskap för Macaulay blivit en häftig passion.

Han skrev essäer, till exempel om de tre briter som hade lämnat störst bidrag till att lägga Indien under det förenade kungarikets krona, nämligen William Pitt den äldre, lord Clive och Warren Hastings. Han skrev vers, till exempel fyra episka dikter

Härskarkasten frukosterar i den indiska kolonin (1813).

FOTO: THE BRIDGEMAN ART LIBRARY/IBL BILDBYRÅ

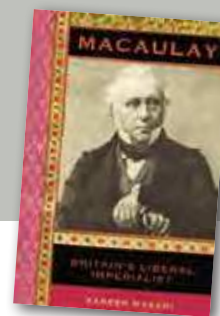

om det tidiga Rom, 1842 samlade i volymen *Lays of Ancient Rome*. Och han skrev nationell historia i ett flerbandsverk. Han hann bli klar med fyra delar av *The History of England. From the Accession of James the Second*. En femte del redigerades av en släkting och utkom postumt, men fram till samtiden som tänkt var nådde aldrig företaget. För en nutida person kan dessa ämnesval kanske te sig akademiska och smala, ungefär som ämnesvalet för den artikel med vilken den unge Macaulay hade etablerat sig i *Edinburgh Review* och inlett ett livslångt medarbetarskap där, en 42 sidor lång drapa om dikteren John Milton. Men Macaulay var inte en författare för *the happy few*. Redan dikterna om det avlägsna Rom sålde i mer än 100 000 exemplar, och hans nationella historik gav honom läsare i en omfattning som endast Charles Dickens kunde matcha. Under det senare skedet av sitt liv kvitterade Macaulay årligen ut royaltynkomster på flera miljoner (räknat i kronor och i dagens penningvärde). Samtidigt inflöt hedersbetygelser: hedersdoktorat och ordnar, ledamotskap i lärda sällskap och till sist en adels titel, baron Macaulay of Rothley.

Eftervärlden har inte alltid varit lika nådig. Och då är det som regel det där med Indien som spökar. Vid sidan av Rudyard Kipling och lord Curzon har Thomas B Macaulay figurerat som arketypisk och bespottad imperialist. Hur välförtjänta är de loskorna?

Zareer Masani ställer den frågan i en livfull och perspektivrik, ja, förträfflig levnads-teckning: *Macaulay. Britain's Liberal Imperialist*. Koncentrationen ligger här på mittvalvet i Macaulays gärning, den period som inföll sedan studierna och parlamentsreformer-na 1832 var avklarade och innan regeringsarbete tog vid och författarskap blev en passion. Under denna mellantid verkade Macaulay under fyra år i Calcutta, mellan 1834 och 1838. Till Indien kom han ombord på linjefartyget *The Asia* för att bli rådsledamot hos generalguvernören lord Bentinck. I rådet och i opinionen stod "orientalister", som ville bevara indiska traditioner och institutioner, mot liberala reformvänner, som ville modernisera landet och anpassa det till västerländska förhållanden. Lord Bentinck stödde de senare. Med uppbackning av reforminriktade indier som Raja Ram Mohan Roy hade han redan fått till stånd ett förbud mot änkebränning. Macaulays närvaro drev upp reformtakten. Den nyanlände menade att Indien vid briterernas ankomst hade befunnit sig på samma civilisationsnivå som Europa under den mörkaste medeltiden. Till den staty som i Calcutta restes över lord Bentinck när denne avgick som generalguvernör och återvände till Storbritannien författade Macaulay en inskription. Där prisas mannen "who infused into Oriental despo-

MACAULAY
BRITAIN'S LIBERAL IMPERIALIST
ZAREER MASANI
Bodley Head 2013

tism the spirit of British freedom".

Macaulays egen insats under åren i Indien var tvåfaldig. Han reformerade dels undervisningsväsendet, dels rättsväsendet. Många år senare, när han sedan länge var bosatt i London, gjorde Macaulay en tredje insats för Indien. Han reformerade på distans dess statsförvaltning.

Först grep sig Macaulay alltså an vad de indiska skolorna ägnade sig åt. Frankt föreslog han att regeringens utbildningsbudget i sin helhet skulle flyttas från studier på sanskrit, persiska och arabiska till studier på engelska. Han menade att engelska språket skulle öppna kunskapsvärldar för indierna och möjliggöra samhällsutveckling. En följd av en sådan utveckling skulle vara uppkomsten av en medelklass, vilket i sin tur skulle skapa förutsättningar för införandet av demokrati. Sina anspråk kunde Macaulay formulera nog så drastiskt. Religionsfrihet skulle förvisso råda, menar han, men det var knappast reger-

te kunde väcka talan. De lägre domstolarna

fick utökade befogenheter. Macaulay författade därefter egenhändigt ett förslag till en ny strafflag, vilket lades fram 1838 och antogs efter mycket kalfatrande först 1860. En strafflag giltig i hela Indien ersatte därmed en väldig myckenhet av blott regionalt giltig strafflag. Och inte heller denna strafflag gjorde någon skillnad mellan indier och européer. Den gällde lika för alla. Svårigheterna att få de rättsvårdande instanserna att fungera i ett samhälle där vittnesmål var till salu var förstås betydande, men Macaulay hävdade att man långsiktigt kunde nå förbättringar bara om man litade på sådana institutioner som man brukade berömma sig med att företräda.

Efter sina två ministerperioder fick Macaulay i uppdrag att leda en kommitté som skulle avge ett förslag på reformerad statsförvaltning i Indien. Efter sin vana författade Macaulay själv det dokument där

"Macaulay menade att Indien vid briterernas ankomst hade befunnit sig på samma civilisationsnivå som Europa under den mörkaste medeltiden."

ingens sak att tvinga elever "att kasta bort sin ungdom på att lära sig hur de ska rena sig efter att ha vidrört en åsna eller vilken Vedatext de ska mässa för att sona brottet att ha dödat en get". Regeringens sak var istället, som det heter i en ryktbar formulering i hans berömda reformdokument, hans *Minute*, att försöka frambringa "a class who may be interpreters between us and the millions whom we govern; a class of persons, Indian in blood and colour, but English in taste, in opinions, in morals and in intellect". Macaulay fick gehör för sitt förslag, och skolor som undervisade på engelska sköt upp som svampar ur jorden. Eleverna kom att kallas "Macaulay's children".

Beträffande rättsväsendet var de åtgärder Macaulay föresatte sig att få till stånd likhet inför lagen och en gemensam lagstiftning för alla regioner på de punkter där så var möjligt. Han började med att genomdriva förändringar av rättspraxis. Brittiska bosättare förlorade möjligheten att hänvända sig till en högre instans där indier in-

riktlinjerna drogs upp, riktlinjer som omgående blev implementerade. Grunden för nyordningen var en järnhård koncentration på meritokrati. Offentliga tjänster skulle utlysas och tillsättas i konkurrens. Som merit räknades genom examina dokumenterad kompetens. Noterbart är att när Storbritannien långt senare reformerade sin egen statsförvaltning kunde man använda den av Macaulay upprättade indiska statsförvaltningen som förebild.

Nå. Hur ska man se på dessa åtgärder? Zareer Masani, själv utbildad vid katedralskolan i Bombay, ger en vink om sin inställning redan i den tilläggnan som inleder hans bok: "Till mina historielärare i Bombay, som var stolta över att vara Macaulays barn". Han hymlar inte med att Macaulay var "undoubtedly a cultural racist by today's standards" eller "unashamedly racist, judged by today's multicultural standards". Men han vänder också på myntet. "Oavsett vad man anser om hans egna fördomar", skriver Masani, "så är det institutionella

>>

arvet efter Macaulay, vill jag hävda, det lim som fortfarande håller ihop det självständiga Indien som en flerspråkig, demokratisk, federativ stat med engelska som sitt lingua franca." Statsförvaltningen är alltså professionell och duglig. Paragraferna från 1860 "har förblivit fundamentet för Indiens strafflag ännu i våra dagar". Nyordningen i skolorna gav Indien chansen att bli delaktigt i "en anglosaxisk utvecklingsmodell, byggd på det engelska språket, liberala politiska och ekonomiska idéer och representativt statsstyre". Masani citerar den framstående historikern Ramehendra Guha, som spekulerar: "Mjukvarurevolutionen i Indien kanske aldrig hade inträffat om det inte vore för Macaulays *Minute*."

Zareer Masani tar upp en aspekt värd särskild uppmärksamhet. Utbildningsreformen på 1830-talet var till glädje framför allt för de oberörbara, för daliterna. De skolor som undervisade på engelska var öppna för alla och innebar en möjlighet för alla. Macaulay är, skriver Masani, "hyllad som en räddare av många daliter, som menar att hans framsynta utbildningsidéer befriade dem från kasttyranni". Han kan rapportera från ett party hos dalitaktivisten Chandra Bhan Prasad i Delhi år 2006, ett party med anledning av Macaulays födelsedag. Och han kan rapportera från ett besök hos en dalitintellektuell i samma stad, där Macaulays porträtt hänger på väggen vid sidan av ett porträtt av dr B R Ambedkar, den förste oberörbare som fick studera vid universitetet i Bombay och som senare doktorerade vid London School of Economics. Masani understryker att Ambedkar alltid klädde sig västerländskt, till skillnad från sina "upper caste Congress contemporaries", som vid en viss tidpunkt bytte ut sina Savile Row-kostymer mot "homespun Indian clothing". Överklassnationalisterna försökte efter Indiens frigörelse från Storbritannien 1947 rubba engelskans ställning, konstaterar Masani, men medelklassen, Macaulays klass, röstade med fötterna och sände hellre sina barn till plötsligt avgiftsbelagda engelskspråkiga skolor än till gratisutbildningar på lokalspråk eller hindi.

Masani understryker dessutom att dessa överklassnationalister själva stod i skuld till Macaulay och det han representerade: "And it's no coincidence that Macaulay's Children also included the Western-educated lawyers who eventually led India to independence. A distinguished succession of nationalist leaders, including Motilal and Jawaharlal Nehru, Muhammed Ali Jinnah and Mahatma Gandhi himself, studied British law in London and practised it in the courts of the Raj before they learned how to turn its liberal and egalitarian principles against the colonial power."

Peter Luthersson

Finsk kunskapsinhämtning.

FOTO: ALAMY/ALL OVER PRESS

Viktiga läxor

UTBILDNING

Den amerikanska journalisten Amanda Ripley inleder sin undersökning av utbildningskvalitet i boken *The Smartest Kinds in the World* genom att själv göra ett PISA-test, det test i läsförståelse, matematik och naturvetenskap som ges till femtonåringar i OECD-länderna. Hon konstaterar att PISA undersöker slutledningsförmåga och förmåga att kommunicera, viktiga egenskaper i dagens värld, och hon känner därför stor tilltro till testet som indikation på utbildningskvalitet. Hon inriktar sig sedan på tre skolsystem med höga PISA-resultat, nämligen Finland, Sydkorea och Polen, och hon använder en "oförstörd" blick på skolsystemen ifråga genom att skildra dem genom tre amerikanska utbyteselever i 18-årsåldern. Hon beskriver de gymnasie miljörer i USA som eleverna kommer från och ställer dem i kontrast till de tre miljöer eleverna möter i utbyteslandet. Det är ett elegant sätt att berätta om läget i USA och på samma gång om tre länder med bättre resultat än vad USA kan uppvisa. Ripley kompletterar också ungdomarnas iakttagelser med andra data som hon har tagit fram. En fördel med att använda ungdomarnas perspektiv är att hon kan undvika den po-

litiska vinkling som inte sällan präglar utbildningsböcker.

Utbyteseleverna konstaterar att deras skolkamrater i Finland, Polen och Sydkorea tar sina studier på ett större allvar och arbetar hårdare än eleverna i deras skolor hemma i USA. De noterar också att ungdomar i Polen och Finland lever ett friare och mindre övervakat liv än eleverna i USA, men också att de har ett större ansvar för vad de gör av sin tid. I Sydkorea har eleverna tvärt om mindre frihet. Utbyteseleverna säger om amerikanska lärare att de är vänliga, men att de har större respekt för lärarna i det andra landet.

USA:s PISA-resultat är medelmåttiga, vilket är en besvikelse för ett land som tidigare hade en hög utbildningsnivå och som investerar stora resurser i utbildning. Utbyteseleverna säger alla att USA:s klassrum är överlägsna när det gäller tekniska hjälpmedel, men alltså inte i studieresultat. I den polska skolan märker utbyteseleven att hans nya klasskamrater har hunnit mycket längre i matematik än vad han själv har gjort, och att de är duktiga på huvudräkning samtidigt som ingen använder miniräknare under lektionerna. Till berörda politiker har Ripleys bok det tydliga budskapet att det inte är investeringar i teknologi som är det viktiga för utbildningskvaliteten.

Ytterligare ett budskap till politiker är att varken Sydkorea, Finland eller Polen har lyckats skapa ett välfungerande utbildningssystem genom att ta hänsyn till elevernas socioekonomiska bakgrund. Ripley citerar vissa amerikanska politiker som avvisar höjda krav i skolan eftersom de tror att de på så sätt hjälper svaga elever. Men detta stämmer inte, hävdar Ripley. Förbättrade resultat är en följd av ansträngning och målmedvetenhet, och det är inte så att den som har svaga resultat är dömd att prestera dåligt för all framtid. Finland och Sydkorea hade inga anmärkningsvärda resultat när länderna börja reformera sin utbildning. Polen har förbättrat sitt resultat alldeles nyligen och på häpnadsväckande kort tid. Polen är exempel på att det inte är någon ursäkt att ett

"Förbättrade resultat är en följd av ansträngning och målmedvetenhet, och det är inte så att den som har svaga resultat är dömd att prestera dåligt för all framtid."

land har en viss procent fattiga elever. Det finns lika många fattiga elever just nu i Polen som i USA och ändå har Polen förbättrat sitt resultat medan USA:s ligger kvar på samma låga nivå. Omvänt är det inte heller så att ett högt välstånd garanterar goda resultat. Norges utbildningskvalitet sjunker, samtidigt som Finlands stiger. Varken geografi eller bruttonationalprodukt är alltså avgörande för studieresultat och utbildningskvalitet.

Liksom många andra talar Ripley om vikten av skickliga lärare. När Finland lade om sin utbildningspolitik för ett par decennier sedan var ett av de första stegen att stänga de tidigare lärarseminarierna, knyta lärarutbildningen till universiteten och kräva höga intagningspoäng. Detta är möjligen den enskilt viktigaste reformen i Finland och den som har varit en förutsättning för att andra reformer skulle lyckas. Också Sydkorea har goda lärare, men Ripley konstaterar att landet är intrasslat i en komplicerad situation med extraundervisning efter skolans slut. Eftersom extraundervisningen inte sällan håller en högre kvalitet än den undervisning som bedrivs i den vanliga skolan, uppstår egendomligheter som att eleverna halvsover i skolan och egentligen bara studerar under extraundervisningen.

Inte heller sydkoreanerna själva rekommenderar sitt system, utan hänvisar till Finland som en bättre modell. Sydkorea framställs som ett land där utbildning har blivit det högsta och nästan enda värdet i samhället. Det kanske inte är konstigt att de sydkoreanska eleverna säger att de har

lätt att koncentrera sig på studierna, eftersom alla andra ungdomar också gör det.

Den polska regeringen lyckades få igenom de omfattande reformerna på kort tid genom att hänvisa till att landet just då hade en historisk chans att ta sig in i gruppen av utvecklade länder. Reformen innebär att man ökade kraven på skolorna och samtidigt gav dem mer autonomi när det gällde lärartillsättning. Höjningen har skett inte minst genom en förbättring av de svagaste elevernas resultat. Ett av Ripleys viktiga påpekanden är att många länder under de närmaste åren kommer att stå inför stora pensionsavgångar för lärare, vilket gör att det just nu föreligger ett gyllene tillfälle att höja kraven på blivande lärare.

Till föräldrar säger Ripley i likhet med många andra att den viktiga föräldrainsatsen inte är att delta i sociala aktiviteter i skolan utan att läsa högt för mindre barn och att diskutera samhällsfrågor och intellektuella spörsmål med äldre barn. Det väsentliga är inte att göra läxan tillsammans med sitt barn, utan att göra klart för honom eller henne att läxorna är viktiga. Ripley har också intervjuat den högst ansvarige för PISA-studierna, tysken Andreas Schleicher, som är bosatt i Paris och har tre barn. Som andra upptagna föräldrar har han mindre tid att läsa med sina barn än vad han skulle vilja hinna med. Han är dock noga med att samtala med dem om vad de har lärt sig i skolan under dagen och om viktiga dagshändelser. Schleicher framhåller i intervjun att sambandet mellan teknologi i skolan och utbildningskvalitet är svagt.

Angående USA:s utbildningssystem instämmer Ripley i att standarden är ojämn. Hon illustrerar detta på ett tydligt sätt med en karta över de olika delstaterna där varje delstat benämns med namnet på ett land med samma utbildningsnivå enligt den senaste PISA-undersökningen. Det

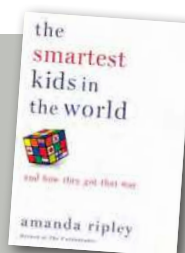
finns inga Finland eller Sydkorea, men flera Storbritannien och Polen. Utbildningsmässigt svaga delstater, ofta i södern, ligger på Greklands nivå. Ripleys budskap till amerikanska läsare kan sammanfattas i tre tydliga punkter: 1) Det behövs en total översyn av lärarutbildningen så att bara mycket goda studenter blir lärare. 2) Det ställs för låga krav på många amerikanska ungdomar, vilket gör att de inte använder sin studietid så väl som de skulle kunna. 3) Det läggs orimligt stor vikt vid sport och orimligt liten vikt vid matematik.

Avslutningsvis kan det påpekas att Ripleys bok inte riktigt berättar det som titeln utlovat. Hon beskriver egentligen inte hur eleverna i de tre högresterande länderna blir smartare, hur de studerar och vad undervisningen innehåller, utan vad hon säger är huvudsakligen att de arbetar mycket och är målmedvetna. Ripley är journalist och inte utbildningsexpert, och hennes styrka ligger i att hon inleder med att knyta an till PISA för att förstå vad utbildningskvalitet är, att hon fokuserar på ett positivt mål och att hon skriver på ett både konkret och intresseväckande sätt. Utbildning är som allt mänskligt mycket komplicerat, och att fokusera på något viktigt och sedan förklara det på ett tydligt sätt är inte en småsak. Hennes bok upprepar att det behövs en kombination av goda lärare och elever som verkligen arbetar med studierna. Ett exempel är att den amerikanska utbyteseleven i Finland känner igen en typ av elev som i hennes skola i USA brukar ställa till bråk. I Finland lyssnar den sortens elev och tar anteckningar under lektionerna. Hon ser också att de finska eleverna är mycket medvetna om att deras lärare är exceptionellt duktiga.

Amanda Ripley har skrivit en effektiv text genom att använda utbyteseleverna som framställningens centrum eller, om man så vill, som "berättarteknik", något som ger henne möjligheten att göra tre saker på en gång. Hon kan beskriva USA:s utbildning både "utifrån" och "inifrån", visa att förändring behövs och peka på vad som bör göras. Behöver det påpekas att Sverige i utbildningssammanhang är mer likt USA än Finland?

Inger Enkvist

**THE SMARTEST KIDS
IN THE WORLD
AND HOW THEY GOT
THAT WAY**
AMANDA RIPLEY
Simon & Schuster 2013

Arabiska ögon ser på världen

MELLANÖSTERN

Hur araber ser på sig själva och på omvärlden är frågor som ständigt aktualiseras. Inte minst har svar på dessa frågor eftersökts under de händelser som gått under beteckningen den arabiska våren. Den senaste utvecklingen av spekulationer kring en eventuell militär intervention i Syrien har intensifierat samtalen kring hur MENA-regionen (Mellanöstern och Nordafrika) skulle reagera på olika alternativ vad gäller detta.

Händelserna i MENA följs noga av både medier, politiker och forskare. Korta kommentarer från så kallade experter eller sporadiska meningsutbyten med "manen på gatan" har gjorts med ambitionen att illustrera hur människor upplever sin situation och försöka svara på hur framtiden kommer att gestalta sig. Spekulationerna om hur araber lever och tänker och vad de faktiskt vill är många, varierande och inte sällan motsägelsefulla.

Nu kan dock en del av spekulationerna och analyserna provas mot en empiri med anspråk på att ge svar på ett antal centrala frågor. I *The World Through Arab Eyes* presenterar Shibley Telhami, den ansedde statsvetaren vid the University of Maryland, sina regelbundna opinionsundersökningar bland befolkningen i MENA-regionen, genomförda under det senaste årtiondet.

Telhamis undersökningar visar att när egyptier tillfrågades i maj månad år 2012 om hur de såg på ett militärt ingripande i Syrien kunde inte mer än 8 procent tänka sig ett ingripande av västerländska styrkor utan stöd från FN. 43 procent ville helst inte se något ingripande alls. 18 procent

kunde tänka sig en internationell aktion som stöder rebellerna, men då på villkor att FN:s säkerhetsråd stöder interventionen. 15 procent ville se en turkisk-arabisk intervention och 14 procent ville helst se internationell eller arabisk beväpning av rebellerna. Dessutom menar Telhami att det faktum att 90 procent av befolkningen i Egypten stöder rebellerna inte nödvändigtvis också betyder ett stöd för vilket internationellt ingripande som helst.

En bok som Telhamis finns det dock flera anledningar till att närma sig med misstänksamhet. Urvalet för opinionsundersökningar är inte självklart. Kli-chén, "att som man frågar får man svar", är i högsta grad relevant när det gäller opinionsundersökningar. Men vad som framförallt är angeläget när ett så ambitiöst arbete presenteras, är att få veta hur författaren har gått till väga. Telhami lämnar ingenting hängandes i luften. Han introducerar läsaren för detaljerna i varje undersökning: årtal, antalet respondenter, vilka opinionsinstitutet han har använt sig av och vilka länder han har arbetat i – allt detta finns tydligt presenterat. På ett inbjudande och lättillgängligt vis resonerar han också kring syftet med sitt arbete och förklarar varför han har valt att ställa den ena eller andra frågan. Det uppenbara problemet med att genomföra opinionsundersökningar i diktaturer förhåller sig Telhami till genom utförliga resonemang.

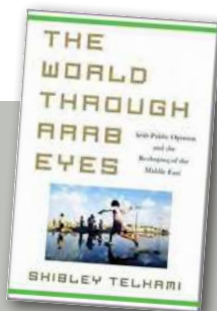
För Telhami är den arabiska identiteten utgångspunkten i dessa resonemang. Valet mellan arab, muslim, kurd, kristen eller något annat är hela tiden beroende av sammanhanget, menar han. När den egyptiska militären, till exempel, inför en sekulär diktatur,

bidrar detta till att legitimera Muslimska brödraskapet, men när Mursi sedan kom till makten svängde opinionen återigen, samtidigt som den specifikt muslimska identiteten blev mindre framträdande. Balansen mellan en muslimsk och en egyptisk identitet varierar ständigt. På samma sätt innebar den feministiska rörelsen i Tunisien och Egypten att kvinnors identitet som just kvinnor blev viktigare, medan den arabiska och muslimska identiteten i många fall trängdes tillbaka. När en landsman utmärker sig på en internationell arena – det kan gälla en egyptisk-amerikansk Nobelpristagare som Ahmed Zewail eller en algerisk-fransk fotbollsspelare som Zinedine Zidane – ligger det nära till hands att betona den nationella identiteten. Men samma person kan mycket väl välja att lyfta fram en muslimsk identitet efter terrordåden i september 2001, och behovet av att hävda en arabisk gemenskap ökar i samband med den amerikanska invasionen i Irak. Exakt hur man i MENA väljer att identifiera sig själv varierar på det sättet över tid beroende på kontexten.

Att det efter 11 september 2001 blev allt vanligare att välja identifikationen muslim berodde absolut inte på att människor identifierade sig med själva terrorattentaterna. Det var tvärtom, enligt Telhami, ett uttryck för att man helt enkelt inte ville finna sig i att behöva be om ursäkt för en religiös identifikation.

Uppfattningen om den egna identiteten eller valet av prioriterad identifikation varierar också mellan olika länder. I Libanon valdes "libanes" och i Saudiarabien "muslim" som prioriterade identifikationer. Svaren har sin naturliga förklaring i skillnaderna mellan respektive lands demografi. I Libanon lever druser, maroniter, sunni- och shiamuslimer i ett spänt förhållande till varandra, vilket inte sällan har lett till våldsamma konflikter. Behovet av en enande, konfliktämmande nationell identitet upplevs därför som angeläget av många libaneser. Saudiarabien består däremot i huvudsak av sunnimuslimer, och landet styrs av och genom en strikt ortodox tolkning av islam. Varken den shiitiska minoriteten eller den brokiga gruppen

**THE WORLD THROUGH
ARAB EYES**
**ARAB PUBLIC OPINION
AND THE RESHAPING OF
THE MIDDLE EAST**
SHIBLEY TELHAMI
Basic Books 2013

Bilder från det syriska inbördeskriget sprids via sociala medier från Egypten.

FOTO: MAX BECHERER/ALL OVER PRESS

av gästarbetare får därför något större utrymme i den förhärskande uppfattningen om vilken nationell identifikation som bör prioriteras. Därmed tydliggörs också att MENA består av olika arabiska världar och inte av en enhetligt arabisk sfär.

Enligt Telhami styr även sociala medier

tittandet minskade lika mycket. Den huvudsakliga källan för nyhetsinformation är inte heller längre densamma. Mellan 2009 och 2011 har tidningar och internet ökat i betydelse, medan tv och radio har förlorat sin status som primär nyhetskälla. Detta säger en hel del om diktaturernas möj-

flödet, vilket också påverkar den arabiska självbilden. Telhami menar att al-Jazira i huvudsak har lyft fram den arabiska identifikationen, medan bolaget inte nämnvärt påverkar den muslimska identiteten.

”Sociala medier har öppnat omvärlden för grupper av araber som länge har varit isolerade. Det är en dramatisk utveckling som Telhami presenterar.”

i stor omfattning utvecklingen av den arabiska självbilden. Sociala medier har öppnat omvärlden för grupper av araber som länge har varit isolerade. Det är en dramatisk utveckling som Telhami presenterar. Exempelvis ökade antalet tweets från Egypten under den vecka då Mubarak avsattes från 2 300 till 230 000. Mellan åren 2008 och 2010 ökade användandet av internet med 30 procent, samtidigt som tv-

lighet och förmåga att styra nyhetsflödet, samtidigt som utvecklingen mot alltmer avreglerad informationstrafik har skett parallellt med diktaturernas fall. Vad som i det avseendet är hönan eller ägget är omöjligt att säga. Sannolikt är att processerna har påverkat varandra. De nationella mediernas decentralisering är dessutom, enligt Telhami, kopplat till nyhetskanalen al-Jaziras tilltagande dominans över nyhets-

Islam förblir en central del i de arabiska världarnas identiteter, och därför är det kanske inte förvånansvärt att många anser att shariarätten bör vara en del av samhällsbygget. Med det inte sagt att muslimer nödvändigtvis vill styras av religiösa ledare. Snarare visar Telhami att det är tvärtom och att de flesta inte vill se att prästerskapet eller religiösa ledare får utökad makt eller ett mer märkbart inflytande över samhället. Vad som kan upplevas som en motsägelse – att å ena sidan vilja leva i frihet och å andra sidan vilja se att sharia är en del av ett lands lagstiftning – är ett uttryck för en ambivalens eller ett försök till att kombinera den primära identifikationen med en strävan efter frihet. Därför upplevs också Turkiet som en idealisk kombination för en övervägande majoritet av de tillfrågade, >>

människor som är fullt medvetna om att de själva inte lever i fria länder.

Vad som dock mer än något annat tycks styra uppfattningarna i MENA om världen i övrigt är det Telhami kallar för "smärtans prisma", som består av USA och Israel. Världen utanför, såväl länder som politiska ledare, bedöms utifrån sitt förhållningssätt till Israel, samtidigt som USA anses vara hycklande och orättvist som hellre ser till sina egna intressen än att faktiskt vilja sprida demokrati och mänskliga rättigheter i världen. Israels övertag på många områden ses som en skymf och som en förnedring som är svår att stå ut med. Det enda som gör det möjligt för 8 miljoner människor på 22 000 kvadratkilometer i Israel att dominera över 500 miljoner människor i MENA-regionen anses vara USA:s stöd. Telhami påpekar att detta inte är något som befolkningen i MENA tänker på så fort de vaknar på morgonen. Men bedömningar av omvärlden och värderingar av politiska ledare görs genom detta prisma av smärta. Således ser man i regel positivt på Turkiet även på grund av premiärminister Erdogans kritiska förhållningssätt gentemot Israel. Samtidigt ökar Kinas popularitet – inte därför att någon tror att Kina är ett fritt land, utan snarare därför att det finns en uppfattning som säger att Kinas expansion innebär en utmaning mot USA:s position som dominerande stormakt i framtiden.

Ikke desto mindre är reaktionerna genom smärtans prisma inte alltid självklara eller konsekventa. På frågan om vilka två länder som har haft den mest konstruktiva inverkan på händelserna i arabvärldarna under de senaste månaderna valde en fjärdedel trots allt USA, och hälften valde Turkiet. Det relativt starka stödet för USA på just den frågan härleder Telhami till Obama-administrationens tidiga stöd för dem som demonstrerade mot Mubarakregimen i Egypten.

Smärtans prisma dominerar Telhamis bok. Därmed blir också exempelvis de avsnitt som diskuterar hur olika krafter kan tänkas påverka de arabiska världarnas framtida narrativ tyvärr lidande. Men icke desto mindre har Telhami gjort något betydelsefullt genom att vidarebefordra arabiska åsikter till omvärlden för att därigenom öka förståelsen för hur araber förhåller sig, inte bara till sig själva, utan även till oss andra, och varför dessa ståndpunkter har vunnit terräng. Förhoppningsvis leder denna nya kunskap till en ökad förståelse för de arabiska världarna som dämpar tendensen att tillskriva dessa uppdikade åsikter i syfte att stärka den egna självbilden.

Eli Göndör

SYDAFRIKA

Kapstadens operahus ligger på DF Malan Street. Mitt i affärsdistriktet ligger Hans Strijdom Avenue, och i utkanten av stan ligger Hendrik Verwoerd Drive. Tre gator som fortfarande är uppkallade efter de tre första apartheidpremiärministrarna: Malan, som tog National Party (NP) till regeringsställning 1948, Strijdom, som i klartext slog fast att apartheid handlade om *baasskap*, det vill säga: vit överhöghet. Och så Verwoerd: Ideologen. Filosofen. Geniet. Sedan kom John Vorster 1966, P W Botha 1979, och så slutligen F W de Klerk 1989. Dystra män i mörka kostymer och små hattar som blev symboler för ett av 1900-talets mest avskydda politiska system.

Historikern och statsvetaren Hermann Giliomees senaste bok *The Last Afrikaner Leaders* handlar om dessa ledare, från och med Verwoerd, som blev minister för *native affairs* 1950 och premiärminister 1958. För att visa att det även fanns politiker med sunda idéer bland boerna (som jag hädanefter kallar de vita, afrikaanstalan-

de ättlingarna till de europeiska nybyggarna på Afrikas sydspets), har han även inkluderat den liberale politikern Frederik Van Zyl Slabbert i boken. Denne var parlamentsledamot för ett litet apartheidkritiskt parti 1974–86, och tog också viktiga och tidiga initiativ för att skapa kanaler mellan boerintelligentian och befrielse rörelser som Inkatha och ANC.

Giliomee vill framförallt lyfta fram betydelsen av ledarskap och personligheter. Att historien inte styrs av abstrakta krafter, utan av enskilda personers ambitioner. Detta blir särskilt tydligt i kapitlet som handlar om Hendrik Verwoerd, som brukar kallas "apartheids arkitekt". Och det är ett till stor del korrekt epiteto – men det är förstås viktigt att komma ihåg att rasdiskriminering och föreställningar om vit överhöghet inte var något som uppfanns 1948. När de mer formaliserade raslagarna infördes i Sydafrika var det till stor del efter amerikansk modell. Det var ju först 1964 som USA antog sin Civil Rights Act. Sydafrika var med andra ord i gott sällskap fram till dess.

Vad Verwoerd gjorde var att han klädde diskrimineringen i vetenskapliga ter-

FOTO: ALAMY/ALL OVER PRESS

mer. Han hade en bakgrund som stjärn-akademiker i Stellenbosch (psykologi och sociologi), och byggde upp ett tankesystem kring apartheid som gjorde det försvarbart med något som liknade vetenskapliga och filosofiska argument. Detta var mycket välkommet inom den vita intelligentsian. Plötsligt handlade systemet inte längre om rasism, utan om rationalitet.

Huvudmålet med apartheid var att bevara boernas egendomar, språk och självständighet – en strävan som kan spåras tillbaka till 1830-talet, då många av dem lämnade kapkolonin med sina oxkärror och drog inåt landet för att slippa britternas styre. Det anglo-boerska kriget 1899–1902 handlade också om detta. Eftersom de vita var i minoritet, var det centralt att hålla de stora folkgrupperna utanför det demokratiska systemet. Syftet med Sydafrikas politik fram till 1994 var således att genom krumbukter, lag och våld undvika ett majoritetsstyre.

Verwoerds stora plan, ”Grand Apartheid”, innebar att de svarta skulle leva i olika reservat, så kallade hemländer, beroende på ursprung. Den största folkgruppen zulu skulle leva i KwaZulu, xho-

safolket i Transkei och Ciskei, och så vidare. Det långsiktiga målet var att dessa länder skulle bli självständiga stater, och Verwoerd underströk att de svarta i sina hemländer skulle åtnjuta fullständiga medborgerliga rättigheter. Där skulle de kunna äga land, göra karriär och bekläda mäktiga positioner. Det är alltså samma förljugna ”separate but equal”-principer som kännetecknade rasdiskrimineringens USA och som fortfarande kan dyka upp hos nationalistiska partier i form av etnopluralism.

Verwoerd genomförde sin politik med en järnhård vilja, som han kombinerade med karisma och vittomtalad intelligens. En som han lyckades charma var Dag Hammarskjöld, som i början av 1960-talet uttryckte ett uppriktigt intresse för Verwoerds alternativ till integration som lösning på Sydafrikas problem.

Verwoerd knivmördades 1966, och den buttre juristen John Vorster blev premiärminister. Hermann Giliomee benämner lakoniskt hans tid vid makten som ”förlorade år”. Det var han som 1970 införde lagen som drog in de sydafrikanska medborgarskapen från svarta folkgrupper om deras påstådda hemländer accepterade självständighet. Detta skedde i Transkei 1976, och under de kommande åren i ytterligare tre hemländer. Miljontals svarta blev främlingar i det ”vita Sydafrika” – även om de hade levt där i många generationer. Målet med detta var att göra de vita till majoritet i Sydafrika.

1973 förklarade FN att apartheid var ett brott mot mänskligheten, och 1979 tvingades Vorster avgå efter en propaganda-

kyrkan vägrade ställa sig bakom), skapade en kammare i parlamentet för de färgade och indiska befolkningsgrupperna (inga svarta dock), och tillät svarta att organisera sig fackligt.

Ändå rasade protesterna. Ändå brann kåkstäderna. Ändå klagade de svartas organisationer. Istället för att skapa stabilitet, orsakade reformerna ökat missnöje. För, som Hermann Giliomee skriver, ”varje reformåtgärd blev en smärtsam påminnelse om apartheids realiteter och statens klassificering av medborgarna i obligatoriska grupper”. Han beskriver hur den liberala Fredrik Van Zyl Slabbert gång på gång försökte få parlamentet att förstå att så länge systemet baserades på grupper som människor tvingades in i, skulle det aldrig accepteras.

I augusti 1989 tvingades Botha att avgå efter en stroke och F W de Klerk blev president. Den 2 februari 1990 höll han sitt historiska tal i parlamentet, där han lyfte förbudet mot ANC och andra befrielseorganisationer, och kungjorde den förestående frigivningen av Nelson Mandela.

Apartheidssystemet hade nått sin slutstation. Men varför och hur? En lång rad faktorer samverkade. En av de viktigaste, enligt Hermann Giliomee, var att den svarta befolkningen hade ökat i antal på ett oväntat sätt. De demografiska uppskattningar som Verwoerd hade byggt upp sin utopi kring var orealistiska fantasisiffror.

Viktiga beståndsdelar i systemet hade luckrats upp under en lång tid. Ett exempel på detta var att kvalificerade arbeten enligt lag var reserverade för vita, men den ekonomiska uppgången på 1960- och

”Det var ju först 1964 som USA antog sin Civil Rights Act. Sydafrika var med andra ord i gott sällskap fram till dess.”

skandal. Hans försvarsminister P W Botha tog över premiärministerposten, som han 1984 omformade till ett mäktigt presidentämbete.

Botha associeras oftast med 1980-talets polisvåld, men han genomförde också omfattande reformer. Han avskaffade, till exempel, lagarna mot sex och äktenskap över rasgränserna (en reform som stats-

1970-talen gjorde att de vita helt enkelt inte räckte till. Det var nödvändigt att släppa in svarta och färgade i de kvalificerade yrkena, vilket i sin tur ledde till att lönegapet mellan grupperna minskade drastiskt.

Omvärldens sanktioner spelade också en viss roll, men när handeln med Europa och

USA avtog, ökade den istället med Asien. Ett tungt slag var det

>>

**THE LAST AFRIKANER
LEADERS**
A SUPREME TEST OF POWER
HERMANN GILIOMEES
Tafelberg 2012

dock när den amerikanska banken Chase Manhattan begärde återbetalning av Sydafrikas lån 1985. Rent ekonomiskt hade regimen dock kunnat fortsätta att hålla stånd i ett tiotal år – men kostnaden i blod skulle ha blivit alltför hög.

Landet hade nämligen befunnit sig i undantagstillstånd sedan 1986 på grund av det revolutionära våld som ANC släppt lös i kåkstäderna. Detta våld syftade bara delvis till att försvaga regeringen; det handlade också om att bekämpa andra befrielse-rörelser som Inkatha. I början av 1990-talet hade denna maktkamp och blodiga kedja av vedergällningar eskalerat till ett lågintensivt inbördeskrig i vissa delar av landet. I somliga fall provocerades våldsaktioner fram av frifräsande element ur säkerhetstjänsten, som ville skapa hinder på vägen mot demokrati.

Samtidigt hade regeringen hållit hemliga samtal med Mandela och ANC-företrädare sedan 1985. När så Berlinmuren föll i november 1989 öppnade sig ett "möjlighetens fönster" för de Klerk. Farhågorna att ANC skulle införa socialism och köra landet i botten, som flera andra befrielse-rörelser hade gjort i nyligen självständiga stater i Afrika, hade avtagit i och med att Sovjetunionen, som var ANC:s främsta ekonomiska, ideologiska och militära sponsor, själv stod i begrepp att rämna.

Det var de Klerk som var huvudkraften bakom denna utveckling i regeringen, men anledningen till det var ingalunda att han brann för majoritetsstyre, tvärtom. In i det sista trodde han att det skulle vara möjligt att förhandla fram en modell där alla folkgrupperna var representerade i de styrande församlingarna. Men Mandela var en listigare och på alla vis bättre ledare – och han hade dessutom moralen och världen på sin sida.

Genom att berätta historien om apartheidens uppgång och fall helt ur den vita maktelitens perspektiv fyller Hermann Giliomee en betydande lucka i litteraturen om Sydafrika, som i regel är besatt av offerperspektivet och ANC. Bara förra året utkom tre böcker om Nelson Mandela på svenska, men i den här är han mest en bifigur som uppträder i slutet under förhandlingarna om riktlinjerna för det nya Sydafrika 1990–94.

Giliomee skriver om dem som kan betraktas vara förövarna. Av någon anledning är det rätt ont om sådana berättelser – trots att de ger så mycket mer. För det är inte empatiska frosserier i offrens lidande som gör oss visa av historien. Vill vi lära oss något på riktigt, gör vi klokest i att sätta oss in i och förstå mekanismerna hos förtryckaren.

Tor Billgren

Dansk dynamik

IDÉHISTORIA

Övergången mellan 1700- och 1800-talen var en tumultartad tid. Franska revolutionen och Napoleonkrigen i dess efterdyningar satte sina djupa spår i hela Europa. Först efter Wienkongressen 1815 kom det att råda ett visst lugn, men den politiska glöden från 1789 pyrde och blev till elds-lågor under det andra revolutionsåret 1848.

Samtidigt är denna epok en idéhistoriskt oerhört intressant och kreativ period. Upplýsningstidens idéer bröts mot romantikens. En person från vårt eget geografiska närområde som stod i handelernas centrum under denna genomgripande epok var dansken Hans Christian Ørsted. Han är kanske mest berömd

som fysiker, och då närmast för sin upptäckt 1820 av elektroamagnetismen. Men han var så mycket mera än naturforskare. Han var en sann kulturpersonlighet i det Danmark som genomlevde något av en gyllene kulturepok under första halvan av 1800-talet med betydande namn som poeten och pjäsförfattaren Adam Oehlenschläger, sagoförfattaren framför andra H C Andersen, skulptören Bertel Thorvaldsen, teologen och folkbildaren N F S Grundtvig, och många fler.

Alla dess personer, och åtskilliga därtöver, passerar revy i den danske idéhistorikern D C Christensens nyutkomna biografi *Hans Christian Ørsted. Reading Natures Mind*. Det är ett gediget verk på närmare 700 sidor text, plus 80 sidor med fotnoter, litteraturförteckning (dock ingen bibliografi över Ørsted) och personregister (men tyvärr inget sak-

Hans Christian Ørsted upptäcker elektromagnetismen. FOTO: THE BRIDGEMAN ART LIBRARY/IBL BILDBYRÅ

register). Boken ger en ingående bild inte bara av huvudpersonen själv, utan också av hans familj, hans kolleger, ja överhuvud av hela den tidsepok som Ørstedes levnad omfattar.

Hans Christian, född 1777, fann tidigt sitt intresse i kemin. Hans far var apotekare i Rudkøbing på Langeland, och sonen fick snart hjälpa fadern i hans laboratorium. Han begav sig (till fots!) till Köpenhamn för att läsa vid universitetet. Även om naturvetenskaperna var dåligt företrädade här, liksom vid de flesta andra universitet i Europa, fick han utlopp för sitt intresse för såväl naturvetenskap som filosofi.

Hans doktorsavhandling från 1799 tar sin utgångspunkt i Kants tankar kring samspillet mellan kunskapsteori och (natur-) vetenskap, idéer som Ørsted hela livet igenom kommer att omfatta. Speciellt fångas han av Kants åtskillnad mellan *fenomenen*, grundade på sinnesintryck, och *noumena*, med hemort i idéernas värld, styrda av förnuftet. En konkret tillämpning inom naturvetenskapen av dessa tankar innebär att krafter, såsom Newtons föreställning om tyngdkraften, kommer att tillhöra *noumena*, men att deras verkningar i form av äpplet som faller hör till *fenomenen*. För Kant och Ørsted innebär ett sådant tankeschema att man måste förkasta idén om att materien är uppbyggd av atomer. Istället för de framvad Ørsted kallar en ”dynamisk teori”: materia skall i grunden ses som utslag av olika krafter, inte som sammansatt av smådelar. Det är alltså intressant att notera att Ørsted, en samtida naturforskare av rang, hela livet igenom kom att bekämpa atombegreppet just när detta började få allt fler förespråkare och allt bättre experimentell förankring.

Efter sin doktorgrad får Ørsted möjlighet att mellan 1801 och 1804 genomföra en europeisk bildningsresa, ett slags motsvarighet till dagens postdocvistelse, som tar honom till flera ledande lärdomscentrum i Tyskland och Frankrike: Göttingen, Berlin, Jena och Paris, för att nämna några. Och det går tydligen bra att ta sig fram i Europa, även om kontinenten alltmer präglas av Napoleons härjningar. I Jena möter Ørsted gräddan av romantikens filosofer. Här möter han också en gelike i Johann Wilhelm Ritter, en något excentrisk naturforskare som är känd för eftervärlden som grundare av elektrokemin – samspillet mellan elektriska fenomen och kemiska – bland annat genom sina undersökningar av föregångare till dagens batterier, så kallade galvaniska element. De finner varandra, experimenterar ihop, och blir vänner för livet (som dock för Ritters del blir kort; han går bort redan 1810) så till den grad att Ørsted ofta för Ritters ta-

lan när denne har svårt att uttrycka sig så att omvärlden förstår honom.

Ørsted kommer hem fylld av idéer om vad han vill göra, inte bara inom forskningen utan också för att skapa en vetenskapligt mera tilltalande miljö i Danmark och för att sprida vetenskapens landvinningar till en bredare krets. Men han finner sig i ett Köpenhamn och ett Danmark inbegripet i stormakternas krigande. Inte minst får Köpenhamn känna på engelsmännens skoningslösa brandskattning. Danmark drabbas också av en statsbankrutt 1813. Icke desto mindre tar sig Ørsted fram såväl i den akademiska världen – han blir ordinarie professor 1817 – som i den politiska. Hela sin karriär står han på god fot med det enväldiga kungahuset. Detta leder bland annat till att han, trots att han i grunden förblir en liberal politiker, ser nackdelar med enväldets avskaffande. Med sitt rättspatos störs han bland annat av det olagliga i revolutioner. Han försöker på hög nivå medla mellan de stridande parterna under de omvälvande åren 1848-49 (det danska enväldet avskaffades slutgiltigt i juni 1849). Här spelar, för övrigt, hans nära förhållande livet igenom till brodern, Anders Sandøe Ørsted, en viktig roll. Denne är jurist och politiker och även han en framträdande person i Danmarks historia i egenskap av rådgivare åt kungamaken – ja, till och med som statsminister under en kort tid efter enväldets fall.

”Ørstedes grundläggande utbildningsfilosofi är att bildning går före nytta, och att utbildning måste ha ett drag av elitism över sig.”

Ørsted arbetar också intensivt på att höja utbildnings- och forskningsstandarden i Danmark på alla nivåer, särskilt vad gäller naturvetenskap. Han ger under en följd av år populärvetenskapliga föreläsningar i Köpenhamn. Han får till stånd ett polytekniskt institut och, även om det sker först mot slutet av hans levnad, en naturvetenskaplig fakultet vid Köpenhamns universitet. Ørsted tar också initiativ till nordiskt vetenskapligt samarbete – det är ju under nordismens glansdagar – framför allt genom att ordna internordiska vetenskapliga konferenser.

Hans grundläggande utbildningsfilosofi är att bildning går före nytta, att naturvetenskap har ett kulturellt värde mer än ett rent teknologiskt, och att utbildning måste ha ett drag av elitism över sig. Här, liksom för övrigt även i teologiska frågor, kommer han i konflikt med Grundtvig, som ju hävdade ett mer folkligt utbildningsideal.

Ja, Ørsted spannar över hela kulturområdet. Han är nära vän med Oehlenschlä-

HANS CHRISTIAN ØRSTED
READING NATURE'S MIND
DAN CHARLY CHRISTENSEN
Oxford University Press 2013

ger sedan ungdomsåren. Han stöttar ekonomiskt och på annat sätt en annan Hans Christian, nämligen H C

Andersen, långt innan denne blir erkänd. Han skriver själv ett diktepos, *Luftskibet* – nog ingen litterär höjare – men får mest inflytande som kritiker och som konst- och litteraturteoretiker.

Hur var det då med den upptäckt som har gjort honom mest känd utanför sitt hemland, elektromagnetismen? Den kom till lite av en slump. Det var vid en föreläsning för studenter som han för första gången såg hur en magnetnål ställde sig på tvären när han kopplade på strömmen i en närbelägen ledare: elektricitet och magnetism hör ihop. Några månader senare, i juli 1820, hade han undersökt fenomenet

noggrant och kunde publicera sina resultat. De väckte genast berättigad uppmärksamhet i vetenskapliga kretsar och Ørsted skulle på en triumfatorisk resa till Europas lärdomscentrum belönas med den ena utmärkelsen efter den andra. Inte minst glädde honom det mottagande han fick i de parisiska vetenskapscirkulärerna, där han, som han själv sade, hade blivit så ”arrogant” behandlad under sin bildningsresa två decennier tidigare.

Nu kunde man tro att Ørsted skulle skörda frukterna av sin omvälvande upptäckt och fortsätta som en ledande forskare inom elektromagnetismen. Men han verkar inte ha varit särskilt intresserad av detta, så det blev andra som fick bygga vidare på den grund han lagt. Kvar står ändå Ørsted som en portalfigur inom 1800-talets fysik. Christensens bok är ett viktigt dokument över denna förgrundsgestalt under den danska guldåldern.

Bengt EY Svensson

Glöm stenåldersdieten

EVOLUTIONSBIOLOGI

Det tycks ligga säkert förankrat i människans psyke att tänka att "det var bättre förr...". Den ändlösa diskussionen om den nutida skolans gruvliga uselhet jämfört med den sagolika utbildning alla åtnjöt för låt säga 50 år sedan är bara ett exempel bland tusentals. Till på köpet har påståendena om att allt var bättre förr fått ett slags sakral status, varför den som ifrågasätter dem får räkna med en skarp tillrättavisning.

I allra högsta grad gäller denna attityd också våra matvanor. Ack, hade vi haft samma menyer som stenåldersfolket i sina grottor, då hade vi alla varit friska och muskulösa och strålat av hälsa och lycka. Världsrekordet på 1 500 meter för både män och kvinnor hade varit långt under tre minuter ... Och så vidare.

"Nonsens", menar, sammanfattningsvis, Marlene Zuk i sin nya bok, där hon äg-

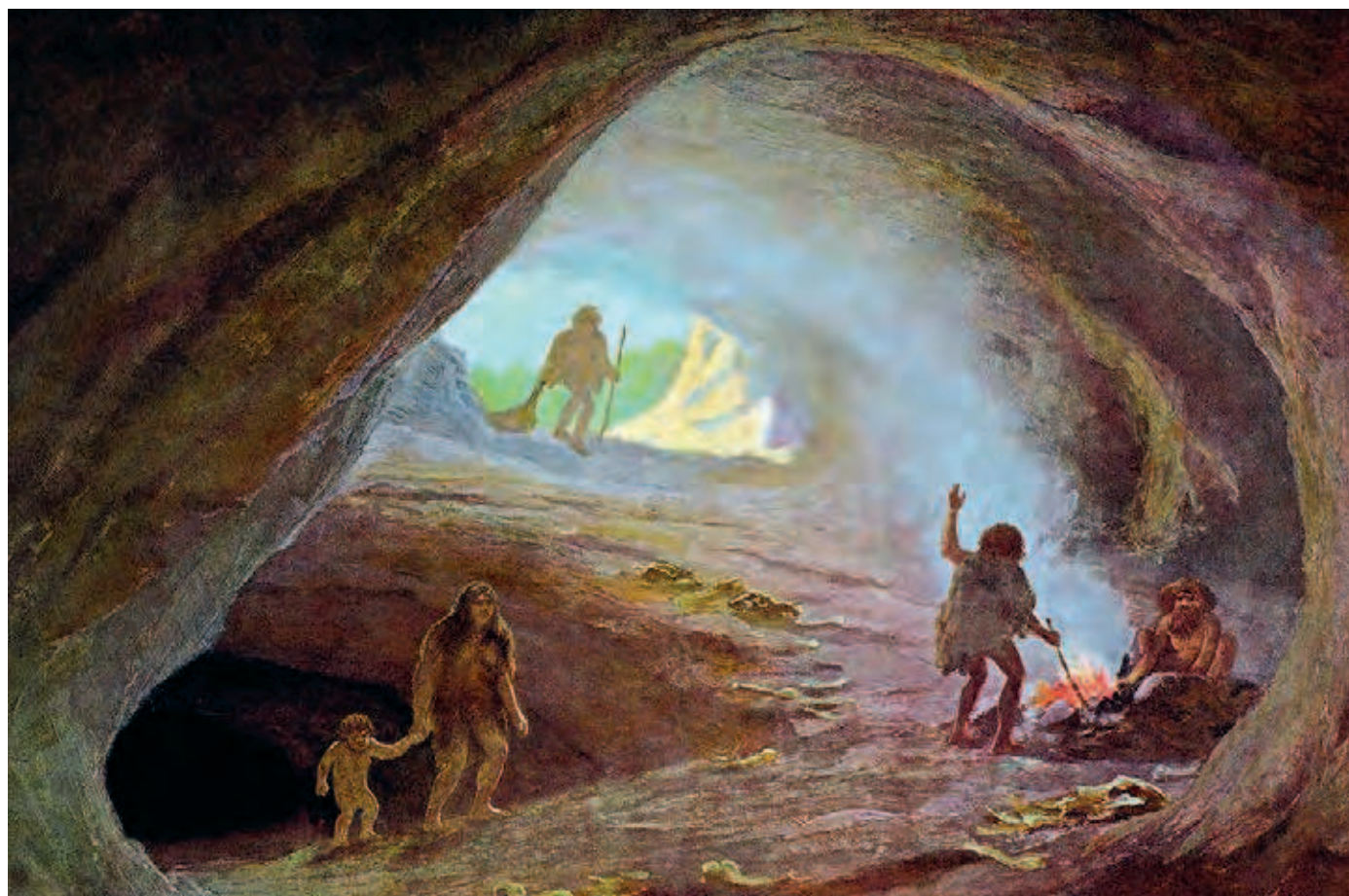
nar sig åt att ramponera alla dessa otaliga "paleofantasier" om hur lyckliga vi var i förfluten tid och hur lyckliga vi skulle bli i nutid om vi bara tog grottfolkets vanor till förebild. Zuk är en synnerligen framstående amerikansk forskare och professor i evolutionsbiologi vid University of Minnesota, och till yttermera visso hedersdoktor vid Uppsala universitet. Högsta fackkompetens kombinerar hon med lysande formuleringsförmåga, och gott om humor har hon också.

Inte bara de ekologiska betingelserna på vår planet utan även vi själva har uppenbarligen förändrats dramatiskt och i rasande tempo under de senaste 10 000 åren, det vill säga: från den tid då ett antal snillen på olika håll i världen uppfann de areella näringarna och därmed – bokstavligen – beredde marken för en befolkningsökning i dittills oantat tempo. Nu är vi ungefär sju miljarder människor: man kan undra om det fanns ens en tusendel så

många för 10 000 år sedan, innan jordbruket hade uppfunnits och börjat få effekt i olika delar av världen. Som en genetisk anpassning till det nya kosthåll som en ökande befolkningstäthet krävde och som odlingen medgav, har hos stora delar av jordens befolkning genom naturligt urval utvecklats en rad nya och viktiga förmågor, till exempel anlag för att kunna tillgoda göra sig både stärkelse och mjölk.

De växter och djur som står för den övervägande delen av kosthålllet idag är nästan till oigenkännlighet förädlade genom målmedveten avel – en process som har varit och som förblir förutsättningen för vår formidabla populationsexplosion.

"Förädlade" förresten – visst har avelsarbetet modifierat ett avsevärt antal djur- och växtarter så att de har blivit till större nytta för oss människor. Men när man i aveln strävar efter mer av x, blir följden ofta att man på köpet får mindre av y... Fördelar kostar nackdelar. Som ett av flera exempel pekar Zuk på de ödesdigra effekter

Grottmänniskor. Litografi efter en skiss av professor Hermann Klaatsch.

FOTO: THE BRIDGEMAN ART LIBRARY/IBL BILDBYRÅ

som modern storskalig fjäderfäproduktion har medfört. I uppfödningssanläggningarna hålls oerhörda mängder av avelspåverkade höns på oerhört små ytor. Följaktligen kommer djuren ofta i kroppskontakt med varandra, och deras parasiter – virus, bakterier eller vad det vara månne – får det lätt att flytta över till en ny värd. Kör hårt, för det är nära till nästa station: detta blir då en gynnsam strategi!

Det brukar betyda att parasiternas virusens ökar, vilket kan vara ödesdigert även för de människor som hanterar värddjuren. Vissa otäcka pandemier tycks bero på att de sjukdomsalstrande parasiterna i en process av hårt naturligt urval har utvecklat nya egenskaper, för att inte säga livsstilar, och att de därmed har blivit ett mycket allvarigare medicinskt problem för både människor och husdjur.

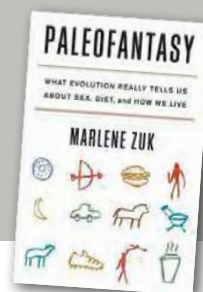
Som Zuk påpekar har emellertid inte bara vår miljö och dess resurser utan också vi människor förändrats under de senaste årtusendena, förvisso inte genom planmässig avel utan genom ett fortlöpande naturligt urval. En seg missuppfattning är att efter det att vår art någonstans i Afrika för ett par hundra tusen år sedan hade fått sin form, har den förblivit oförändrad – den var ”färdigutvecklad”. Icke, skri-

”De växter och djur som står för den övervägande delen av kosthålllet idag är nästan till oigenkännlighet förädlade genom målmedveten avel.”

ver Zuk, för drastiska miljöförändringar betyder kraftig selektion, som leder till snabb anpassning, och omvärldsdramatik har förekommit rikligen under vår arts spännande historia, präglad av världserövring. Många av de matvaror som vi mumsar i oss hade grottfolket inte tålt eller i vart fall rynkat på näsan åt. Å andra sidan skulle vi uppfatta mycket av vad de åt som högst ohälsosamt eller helt oätligt. Vi kan inte leva som om vi fortfarande befunne oss i sedan länge förfluten tid. Än mindre skulle ett sådant liv framstå som återgång till paradiset. Tiderna förändras och vi med dem – så är det, och det är ett faktum väl värt att lägga på minnet.

”Paleofantasierna” består vanligen av mer eller mindre panegyriska utläggningar om hur friska och sunda alla människor var på den gamla goda tiden. Men man behöver inte tänka särskilt djupt för att förstå att grottfolket hemsöktes av massor av plågor som vi måste tacka vår lyckliga stjärna, eller snarare vår fiffiga hjärna, för att vi slipper idag. Barnadödligheten var, exempelvis, fullkomligt enorm när det var årsvariationerna i de vilda djurens och

PALEOFANTASY
WHAT EVOLUTION REALLY
TELLS US ABOUT SEX, DIET,
AND HOW WE LIVE
MARLENE ZUK
W W Norton 2013

växternas produktion av människoföda som avgjorde liv eller död, i synnerhet för barnen. I själva verket är det ju först på alla senaste tid som barnadödligheten har sjunkit och därtill faktiskt så till den grad att medellivslängden har ökat markant i det stora flertalet länder.

Säga vad man vill om grottfolkens tillvaro – men ”välfärdssamhälle” och ”jämskillnadhet” var förmodligen inte några särskilt vanligt förekommande samtalsämnen.

De återkommande kriserna i resurstillgången drabbade naturligtvis inte bara barnen, även om dessa sannolikt var de som för mest illa, utan även de vuxna. Talrika belegg finns för att yttre våld var en synnerligen vanlig dödsorsak på den tid då människor för sitt livsuppehälle var helt

beroende av vad naturen gav. Från början av sin existens har vår art levt i sammanhållna grupper till vars främsta funktioner har hört att hålla andra grupper stängna i konkurrensen om livsviktiga naturresurser. Ända in i våra dagar existerar ett antal befolkningar, till exempel på Nya Guinea, som har ett levnadssätt som troligen uppvisar betydande likheter med det som gällde mänskligheten i allmänhet före de areella näringarnas tillkomst. I den världen är det inte nådigt att irra bort sig och hamna inom grannstammens revir ...

Alldeles uppenbart är att den globala miljön, eller med andra ord: människans livsbetingelser, nuförtiden förändras i ett ofantligt mycket snabbare tempo än någonsin tillförne. Kommer vi att klara livhanken i en värld där förändringens vind nått orkanstyrka – och fortsätter att öka?

Varken Marlene Zuk eller någon annan kan ge ett säkert svar på denna ödesfråga, och till hennes stora förtjänst ska sägas att hon tydligt har insett den saken. Å ena sidan avvisar hon bestämt det ofta framförda påståendet att vi människor inte

längre är utsatta för det naturliga urvalet, det vill säga: att några nya anpassningar i ordets biologiska betydelse inte kommer att utvecklas. Den processen pågår och kommer att fortsätta antingen vi vill det eller inte. Å andra sidan förnekar hon inte att de flesta förändringar i våra livsvillkor äger rum till följd av, och måste hanteras genom, samhällsåtgärder. De sker så snabbt att det är meningslöst att lita till att urval och anpassning ska rädda vår framtid. Naturligt urval bygger ju på att ”släkten följa på släktens gång” med utrymme för smärre förändringar mellan ”släkterna”. Men med den takt som människans ”släkten”, vilket här betyder generationer, avlöser varandra, går det inte att parera dagens och morgondagens problem. Vad som har förändrats i sen tid och det som förändras i nutid är inte uttryck för genetiska innovationer, utan för en allt talrikare mänsklighets allt större ”påhittighet”.

Som Zuk betonar är det viktigt att vi använder alla de insikter och erfarenheter beträffande våra faktiska förutsättningar och begränsningar som vi faktiskt förfogar över till att forma den nya, sköna värld vi drömmer om för våra efterkommande. Fruktlöst är det däremot att tro att några ”paleofantasier” skulle kunna appliceras på dagens totalt omstöpta värld.

Det är en synnerligen stimulerande bok som Zuk har skrivit, och dess budskap är viktigt och väl värt för oss alla att begrundas. Ska man nödvändigtvis klaga på någonting, är det att Zuk här och var kanske spiller onödigt många ord på att vederlägga de ”paleofantasier” som hon har hittat i olika medier; dessutom är dessa ofta så specifikt amerikanska att en läsare i Gamla världen kan känna sig en smula offside.

Om det fortfarande finns människor på jorden om 10 000 år, kommer det då också bland dessa att finnas paleofantiserande profeter som predikar att det var mycket bättre förr i tiden och ivrar för en återgång till 2000-talets sunda vanor? Och kommer folk då att lyssna till dem? Sannolikt, för det verkar ligga i vår natur att i det längsta uppfatta förändringar som försämringar.

Staffan Ulfstrand

Muslimska brödrskapet vädrar missnöje på Kairos gator.

FOTO: KHALED ELFIQI/EPA/TT NYHETSBYRÅN

Bröder i tron

RELIGION / POLITIK

Tiden vid makten blev kort och föga ärorik. När militären störtade Egyptens första demokratiskt valda president hade Muhammad Mursi innehaft sitt höga ämbete i ett år utan att lyckas lösa landets enorma ekonomiska och demografiska problem. Han avpolletterades bryskt och har sedan dess suttit i husarrest. Av politiska och opportunistiska skäl har många varit ovilliga att kalla det som skedde för en militärkupp, men vad annat kan man kalla det? Den folkliga revolution som dessförinnan hade störtat president Mubarak blev framgångsrik först när den fick militärens stöd, och det var militären som bestämde när det var dags att avsluta det demokratiska experimentet.

Men det faktum att Mursi, en framstående medlem av Muslimska brödraska-

pet, lyckades bli vald till president förblir ett remarkabelt faktum. Blotta tanken var absurd före den arabiska våren (uttrycket känns alltmer malplacerat för varje dag som går), för under större delen av sin existens har Brödrskapet varit en förföljd grupp som har både tvingats och valt att hålla sig borta från den exekutiva makten. Nu, i skrivande stund, är det åter förbjudet.

Det grundades 1928 av Hassan al-Banna och hade redan från början udden riktad mot väst: al-Banna vände sig mot dem i hans tycke fördärliga idéer från Europa och USA som höll på att förstöra Egypten och undergräva islam – människans naturliga religion. Det har inte bara varit en religiös väckelserörelse, utan också en nationalistisk sådan. Även om Egypten på papperet hade blivit självständigt 1922, styrdes landet i realiteten fortfarande i hög grad från Storbritanniens ambassad.

Framförallt arbetade al-Bannas anhängare för en striktare form av islam som, menade de, måste utgöra grunden för samhället; islam var inte bara en religion utan även en samhällsordning. Det skulle alltså i princip och i praktiken vara omöjligt att skilja samhälle, stat och religion från varandra. I Brödrskapets tidning hette det: "Om franska revolutionen proklamerade mänskliga rättigheter och frihet, jämlikhet och broderskap, och om ryska revolutionen förde klasserna närmare varandra och verkade för social rättvisa åt folket, så gjorde den stora islamiska revolutionen allt detta för 1 300 år sedan."

Muslimska brödrskapet var redan från början något av en hybrid: en väckelserörelse, ett politiskt parti och social inrättning som erbjöd utbildning och hjälpte fattiga. Ganska snart blev det en mäktig organisation och framför allt den bäst organiserade oppositionen mot en stat som nästan alltid sett på Brödrskapet med

**THE MUSLIM
BROTHERHOOD**
**EVOLUTION OF AN
ISLAMIST MOVEMENT**
CARRIE ROSEFSKY
WICKHAM
Princeton University
Press 2013

tiellt försök att besvara denna fråga. Wickham, som är professor vid Emory University i USA, har studerat rörelsen i två decennier, talar arabiska och har för sin bok gjort över 100 intervjuer med flera av rörelsens ledande gestalter, bland andra Muhammad Mursi. Dessutom jämför hon rörelsen med dess förgreningar i Kuwait, Jordanien och Marocko. Generellt kan man säga att i andra länder har Brödraskapet framfört liknande krav men varit mera försiktig i sitt förhållande till makten och de kungliga familjerna som styr i respektive land.

Wickham ger inga tvärsäkra svar på frågorna om vad Brödraskapet djupast står för; hon ger i stället en detaljerad och inte sällan motsägelsefull bild av hur dess ledare tänker och tycker och hur de har agerat under ett ofta brutalt tryck utifrån. Brödraskapet har under årens lopp förändrats både genom intern teologisk och ideologisk debatt och som en följd av strategiska överväganden.

Länge var Brödraskapet den enda motmakt som kunde mobilisera motstånd mot en oftast totalitär regim. Det innebär att dess medlemmar levde under ständigt hot att kastas i fängelse eller bli dödade. När regimen då och då lättade på trycket, var det inte så mycket för att man sympatiserade med vad rörelsen stod för utan för att använda den i olika syften. Anwar Sadat till-

Inom Brödraskapet var man

var inte nöjd med den egyptiska författningen, som erkände *sharia* som en källa till grundlagen; istället krävde man att *sharia* skulle vara källan till lagen. När Wickham har frågat ledande medlemmar har hon inte funnit ett entydigt svar på vad de faktiskt menar med *sharia*. Somliga menar att *sharia* endast kan införas i ett rättvist samhälle och att Egypten inte på långa vägar kan sägas vara ett sådant. Andra menar att *sharia* inte är något för evigt fast och färdigt, utan hela tiden måste tolkas i ett sammanhang som växlar.

Vissa hävdar att demokrati inte är förenligt med *sharia*, medan andra bestämt förkunnar att demokrati är just *sharia* och att demokratin har djupa rötter i islam. Wickham ser en förskjutning mot en allt öppnare hållning, där många ledande röster vill göra gällande att det alls inte råder någon konflikt mellan demokrati i västerländsk mening och den stat som Brödraskapet vill se förverkligad. Men så fort hon skrapar lite på ytan och ställer följdfrågor upptäcker hon att det finns stora, för att inte säga avgörande skillnader. Ytterrandefrihet visst, men inte om den kränker islam. Lika rättigheter för alla, men knappast för kvinnor eller kopter (Egyptens kristna minoritet), som inte ska ha rätt att

misstänksamhet när man inte, helt enkelt, hade gjort processen kort och fängslat och dödat deras ledande representanter. Hassan al-Banna mördades 1949 och rörelsens senare chefsideolog Sayyid Qutb avrättades 1966 när Nasser styrde Egypten.

Qutb menade att muslimerna i Egypten (och på många andra ställen också) levde i ett slags ogudaktigt mörker och i djupaste okunnighet om vad islam egentligen innebär. De reformer som han krävde fick etablissemangen att i honom se en farlig revolutionär.

Så vad står då egentligen Muslimska brödraskapet för? Den frågan har debatterats länge i snäva kretsar, men efter revolutionen/militärkuppen i Egypten har dessa kretsar blivit allt vidare. Somliga har i Brödraskapet sett en terrororganisation som inte skiljer sig särskilt mycket från Hamas eller ens från det shiamuslimska Hizbollah, medan andra har velat framställa det som en arabisk motsvarighet till Europas kristdemokratiska partier eller den socialdemokratiska Broderskapsrörelsen. Den som letar i urkunderna kan hitta stöd för vitt skilda tolkningar.

Carrie Rosefsky Wickhams *The Muslim Brotherhood* är ett grundligt och substan-

"Brödraskapet är en motsägelsefull rörelse som ena dagen vill framställa sig som en modern politisk och religiös reformrörelse, för att i nästa framstå som bakåtsträvare."

lät den under en period, men då framför allt för att bekämpa en socialistisk vänster som ville bygga vidare på arvet efter Nasser.

Rörelsen rekryterade vanligen sina medlemmar ur en bildad medelklass, ett oproportionerligt stort antal har naturvetenskaplig utbildning. Men det betyder knappast att de därför har anammat en naturvetenskaplig syn på världen. Deras motto var länge "islam är lösningen" och det kunde bara ske om *sharia* – den islamiska lagen – infördes.

inneha landets högsta ämbete. Brödraskapet har också svårt att acceptera individuella rättigheter, eftersom man ser familjen som viktigare än individen.

Wickham gör sitt bästa för att framställa Brödraskapet i en så rättvis dager som möjligt. Hon visar på trender som går mot mera upplysta ståndpunkter. Hon gör tydligt att rörelsen inte är monolitisk utan full av inre slitningar mellan unga och gamla, mellan reformvilliga och konservativa som med näbbar och klor bekämpar all förändring. >>

Det har i sin tur lett till nya partibildningar, som emellertid är små och relativt obetydliga i jämförelse med Brödraskapet.

Hon söker svar på frågan om en förändring mot mera liberala ståndpunkter är ett resultat av förändrade åsikter genom kontakter med olikfärgade, eller om det rör sig om ren opportunism, det vill säga att den intervjuade vet på ett ungefär vad en amerikansk akademiker och en utländsk press vill höra och anpassar sina svar därefter. Wickham håller båda alternativen öppna. Hon medger att också efter två decenniers studium är det mycket som fortfarande är oklart, till exempel hur rörelsen finansieras och hur de interna diskussionerna låter.

Det var inte Muslimska brödraskapet som satte igång de massdemonstrationer vid Tahrirtoorget i Kairo som till slut övertygade militären om att president Mubarak måste avgå. Men deras enorma framgångar i efterföljande val gjorde att de kunde framstå som segrare. Trots det har betydande skikt inom rörelsen aldrig och till fullo omfattat demokratiska värden. För dem var demokratin en strategiskt gynnsam procedur men, menar hon, "den demokratiska kulturen var svagt utvecklad i rörelsen". Hit men inte längre, så att säga. Vissa sanningar fick inte ifrågasättas och vissa områden inte beträdas. Religionen och kvinnans ställning i familjen var sådana områden där de flesta ledare omfattade åsikter som ligger långt ifrån de idéer som i dag är de gängse i västerländska demokratier.

När Wickham avslutade sin bok hette Egyptens president Muhammad Mursi. Idag sitter han i fängelse och Brödraskapet är förbjudet. Det känns som om historien upprepar sig. Just nu är det repression som råder, men det har hänt förut och Brödraskapet har återhämtat sig. Denna gång kan det bli svårare, eftersom rörelsen nu kan bedömas inte bara utifrån sitt ideologiska program utan också utifrån hur man faktiskt hanterade makten när tillfälle gavs. Men med tanke på det starka stöd som Muslimska brödraskapet fortfarande tycks åtnjuta i vida grupper och dess högt utvecklade organisation är det för tidigt att räkna ut dem.

Carrie Wickhams bok kommer under överskådlig framtid att vara den tydligaste och mest mångfasetterade skildringen av *al-Ikhwan al-Muslimun*. Att den inte ger entydiga svar på alla frågor är inte en svaghet utan ett tecken på författarens intellektuella integritet. Brödraskapet är en motsägelsefull rörelse som ena dagen vill framställa sig som en modern politisk och religiös reformrörelse, för att i nästa framstå som bakåtsträvarare som vill återuppliva urgamla former av islam.

Carl Rudbeck

När politiken försvann

STORBRITANNIEN

Det hela började med att Margaret Thatcher förlorade makten. Järnladyn kastades av hästen. I hennes ställe placerade de en gråblek vekling som märkligt nog – eftersom den här historien rör Storbritannien – inte skändes över att han härstammade från en familj av cirkusartister. John Majors far var en trapetsartist som gått över till att sälja trädgårdstomtar. Sonen blev den premiärminister som tog Storbritannien in i 1990-talet.

Alwyn Turners historieskrivning om det brittiska 1990-talet, *A Classless Society*, börjar med John Major och dennes tal om social rörlighet. Den konservativa premiärministerns lovade att skapa ett "klasslöst samhälle". Efter det stenhårt polariserade brittiska 1980-talet, med strider så uppsplitande att man långt in i medelklassen fortfarande väser "hon tog vår mjölk" om Thatcher, var 1990-talet något annat. Storbritannien slappnade av. Och varför inte?

Francis Fukuyama talade om historiens slut. Vi hade nu nått fram till slutstadiet: den liberala demokratin. Ideologin ansågs efter kalla krigets slut vara död. Politiken lade sig i mittfåran, spinndoktorerna tog över och de brittiska samhällsklasserna förenades runt Spice Girls, dokusåpor, David Beckhams känsliga högerfot och prinsessan Dianas tragiska död.

Alwyn Turners bok är en text av en typ som inte skrivs i Sverige. Tänk er Philip & Fredriks förmåga att fånga populärkulturella fenomen, en ledarskribents sätt att driva politiska teser, Niklas Svenssons förtjusning i politiskt skvaller samt en ambition att faktiskt skriva en intellektuellt seriös bok: Där någonstans har ni Alwyn Turner. Och lägg till ett typiskt brittiskt politikerförakt.

För *A Classless Society* handlar i hög grad om politiker. Och i princip alla politiker framställs som "lögnare och hycklare". Exempel på detta är förstås lätt att finna under 1990-talet. John Majors regering som stod för "familjevärderingar, men transportministern hade fem älskarinnor, en framstående parlamentariker förförde

en gift kvinna och hennes två döttrar, och mannen som ville bli utrikesminister hittades död i kvinnounderkläder med en apelsin instoppad i munnen. Allt detta låter Alwyn Turner oss återuppleva.

En av bokens intressanta idéer är att Storbritannien under hela 1990-talet styrdes av premiärministrar som hade passat bättre under tidigare epoker. Margaret Thatcher var en ledare som kunde vara hämtad från 1940-talet: en stridslysten, Churchill-typ med gammeldags imperiedrömmar. John Major i sin tur var en man från 1950-talet, menar Turner: stel, anständig, trist (men flörtig när det gällde kvinnor). Tony Blair förde Storbritannien in i 1960-talet: kosmopolitisk glamour, popstjärnor och hedonism – "Cool Britannia", som det hette på tiden när Oasis var nya.

Stora delar av *A Classless Society* är just såhär: intressanta små observationer som kan starta roliga debatter på middagsbjudningen. Det är lättasamt, underhållande, ofta smart – men litet ytligt.

Dokusåpor, prinsessan Diana och citat från komiker och tv-komedier får ett större utrymme än allt vad utrikespolitik heter. Varken freden på Nordirland eller hur Tony Blair ställde om utrikespolitiken från nationellt egenintresse till fokus på internationella interventioner berörs på allvar. Och det är synd. Allt detta hängde ju i högsta grad samman med kalla krigets slut, och därmed 1990-talets själva särart.

På samma sätt spelar den verkligt stora 1990-talsre-

A CLASSLESS SOCIETY
BRITAIN IN THE 1990s
ALWYN W TURNER
Aurum Press 2013

Prinsessan Diana: samlade gestalt för britterna.

FOTO: IBL BILDBYRÅ

volutionen, den informationsteknologiska, bara en biroll. Och på ett sätt är framställningen typiskt brittisk: där Sverige är teknikoptimismens förlovade land är Storbritannien dess skeptiska bakvatten. De dyrkar inte sina Ipads, och de ser det inte heller som en mänsklig rättighet för varje fyraåring att äga en. Och de läser fortfarande de papperstidningar på väg till jobbet. Den brittiska informationsrevolutionen har ännu inte sträckt sig till mobiltäckning i tunnelbanan. Frågan är om den någonsin kommer att göra det.

Samtidigt missar naturligtvis varje historieskrivning som inte stannar till vid nätrevolutionen de riktigt väsentliga ekonomiska och sociala förändringarna under decenniet. Historia drivs trots allt mer av teknikförändringar än av Lady Di. Alwyn Turners bok ger en motsatt bild. Antagligen därför att Alwyn Turner är av motsatt uppfattning.

Han drar slutsatsen att 1990-talet var ett opolitiskt decennium. De stora skiften som faktiskt inträffade under perioden – förändringar som rörde de homosexuellas rättigheter och kvinnors ställning – verkar han betrakta som någonting fristående. I grund och botten ville John Major och Tony Blair skapa samma meritokratiska land, menar *A Classless Society*.

Decenniets paradox är att de ekonomiska klyftorna ökade samtidigt som retoriken handlade om social rörlighet och meritokrati. Huvudtemat i Alwyn Turners bok är att Storbritannien under 1990-talet upplevde större ekonomiska klyftor än någonsin, men samtidigt rörde sig mot vad han kallar en ”kulturell klasslöshet”.

Gamla klassmarkörer löstes upp. Den nya populärkulturen samlade folket runt Mr Bean och en ny sorts jämlikhet där Victoria Beckham kunde kallas för ”Posh Spice”, trots att hon verkligen inte är ”posh”. Hon råkar bara ha pengar. Och i Storbritanniens samhällshierarki är skillnaden mellan klass

ter utan att oroa sig. Den tiden är förbi.

De superrika har pressat upp fastighetspriserna i London till sådana nivåer att även advokater och läkare har svårt att slå sig in på bostadsmarknaden. De internatskolor som den övre medelklassen i generationer har skickat sina barn till är idag full-

”Det mest överkliga av allt i böckerna om Harry Potter, ett fenomen från 1990-talet, är att familjen Weasley kan skicka sju barn till Hogwarts på en statstjänstemannalön.”

och pengar viktig, även om den blev mindre viktig under 1990-talet. Kanske skulle man kunna se det som ett decennium då västern vann den kulturella striden och högern den ekonomiska? Idag är Storbritannien ett land kidnappat av finanssektorn.

För att förstå hur en socialdemokratisk regering kunde råda över detta måste man förstå just 1990-talet i Storbritannien. För Tony Blair stod finanseliten för något nytt. Dessa unga män kom inte från den gamla aristokratin, de var *selfmade*, kosmopolitiska och internationella. De blev en del av det nya meritokratiska land som Storbritannien ville vara på 1990-talet. Och sedan kraschade allt.

Den svenska medelklassen med sina låga räntor, isolerade hus, betalda föräldraförsäkringar och billiga dagisplatser kan antagligen inte ens greppa hur hårt pressad deras brittiska motsvarighet är. Det fanns en tid när brittiska lärare eller statstjänsteman kunde köpa ett hus och åka på semes-

ständigt otillgängliga. Det mest överkliga av allt i böckerna om Harry Potter, ett fenomen från 1990-talet, är att familjen Weasley kan skicka sju barn till Hogwarts på en statstjänstemannalön.

Terminsavgifterna har stigit till stratosfäriska nivåer tack vare den internationella finanseliten. Den övre medelklassen åker tillbaka till sina gamla skolor och ser hur dessa har tagits över av barn till bankmän och oljeschejker.

Det är intressant hur 1990-talet, detta årtionde då alla ”skulle vara medelklass”, ledde fram till en sådan ekonomisk katastrof för just den samhällsgruppen. Storbritannien blev inte ett klasslöst samhälle, utan ett enprocentssamhälle. Idag kritiserar vänstern detta från ett ekonomiskt perspektiv. Och högern kritiserar det ofta från ett kulturellt perspektiv. Men någonstans växer en ny konsensus fram.

Katrine Kielos

Ännu några veckor efter säsongens första riktiga partiledardebatt i tv, grannar jag över orsaken till statsminister Fredrik Reinfeldts omskrivna hånleende. Det gav en obehaglig känsla av upplösning: enligt samhällskontraktet är det politikernas uppgift att ta sig själva på allvar och vår uppgift att hånla.

Ett tag lekte jag med tanken att vår statsminister lider av bristande "theory of mind", vad vi lek-män slarvigt kallar empati. Av en artikel i senaste numret av tidskriften *Science* framgår det att den som läser finkulturell skönlitteratur utvecklar sin "theory of mind". Den som istället läser populära deckare och utredningsprosa får ingen motsvarande effekt. De senast tillgängliga uppgifterna om statsministerns lektyr är att han sommaren 2011 läste fyra romaner av Camilla Läckberg.

Men det var inte bara Fredrik Reinfeldt som var stingslig och ohövlig under debatten. Snart sagt samtliga partiledare uppvisade liknande beteende. Det pekar åt ett annat håll.

Alla som tvingats hantera en familjemedlem som hängivit sig åt "5:2-dieten" vet att civilisationen bara är tunn fernissa över vår djuriska natur. Nu misstänker jag att vårt utseendefixerade samhälle tvingat partiledarna till självsvält. Följderna kan bli oöverskådliga.

Det skulle inte förvåna mig om framtida forskning kommer att visa att Robespierre hade en av sina två dietdagar när han skickade ut general Turreaus "colonnes infernales" att mörda män, kvinnor och barn i rojalistiska Vendée. Pol Pot fattade antagligen beslut om Dödens fält på fastande mage och Syriens president Assad ser misstänkt tård ut.

Vi måste avkräva våra partiledare en behaglig rondör och därtill hörande fryntlighet, innan det är för sent. Hånleendet kan vi sköta själva.

ALLA KOMMER INTE att tro artisten Thomas Di Leva, då de läser i hans nyutkomna memoarer att han som tonåring upprepade gånger bjöds på åkturer i ett ufo, som svävade över Gävleförorten Hille. Jag ser dock ingen anledning att ifrågasätta hans berättelse.

Två uppgifter ger den särskild trovärdighet. Den första är att Di Leva inte påstår att utomjordingarna genomförde någon form av koloskopi, något som amerikaner med närkontakt alltid brukar hävda. Jag har alltid tyckt att det ter sig osannolikt att färdas flera ljusår enkom för att undersöka en annan livsforms ändtarm.

Den andra uppgiften är att Di Leva beskriver rymdskeppet som "stökigt" och "dammigt". Alla som gjort en längre resa i egen bil vet precis vad han menar. Kliniskt rena rymdskepp övertygar inte. Är man på långresa tenderar saker att bli liggan-

de där de faller. Städar gör man när man återvänt hem.

Det enda oroande med berättelsen är att Di Leva liknar sig själv vid en fågel som blivit ringmärkt. Om det är en god liknelse, det vill säga att besökarna har valt att studera just Thomas Di Leva för att få bättre kunskap om mänskligt liv, kommer de att bli snopna om och när de återvänder för att utvidga sin bekantskapskrets. Det vore som om en ornitolog använde paradisfågeln som måttstock för de 99 procent av fågellivet som består av gråsparvar, kråkor, måsar och liknande.

Låt oss hoppas att vi, mindre praktfulla varelser, kan blidka de besvikna besökarna genom att ställa upp på en enkel koloskopi.

EFTER FN:S SENASTE klimatrappport, som visar att avsaknaden av temperaturökningar de senaste 16 åren innebär att den globala uppvärmningen fortsätter, tycks allt fler överens om behovet av en global polisstat. Jag är inte lika övertygad.

Polisens verksamhet tycks bestå i att antingen konstruera illegala register, eller i att skjuta besvärliga människor. Jag tvivlar på att något av de alternativen är till hjälp för klimatet, såvida inte skjutandet ges opraktiskt stora proportioner.

En militärdiktatur för miljön är ett tänkbart alternativ, men om den amerikanska militären är oförmögen att hålla ordning på en handfull stamkrigare i Hindukush, hur ska de då kunna kontrollera medelklassens raseri, när den be-

rövas bilar, kött och Thailandssemestrar?

Lösningen slog mig när jag såg reklam för Ola Ullstens memoarer *Så blev det*. Första stycket löd:

"Ola Ullsten tillhörde den generation unga liberaler som på 1960-talet förnyade Folkpartiets politik och bland andra drev frågor inom jämställdhetsområdet som då var kontroversiella; utbyggnad av barnomsorgen, lika lön och särbe..."

Längre än så hann jag inte, innan jag somnade och reducerade mitt "klimatfotspår" till ett minimum utandningsluft.

Vi måste snarast överlämna all global makt till Ola Ullsten. Han får ägna resten av sitt liv åt att i samtliga radio- och tv-kanaler oavbrutet läsa högt ur sina memoarer. Efter ett decennium eller två av allmän dvala borde vi se klimatresultat.

SÖNDAGAR
KL 20.00
ALLTID PÅ AXESS PLAY

GLOBALAXESS

Vad skiljer egentligen civilisation från barbari?
Vi möter trettio internationella experter som beskriver
utvecklingen över Mesopotamien fram till vår egen tid och
som spekulerar om civilisationens framtid.

Klassisk bildning på **AXESS TV**

PosttidningB

Axess magasin
PressData AB
Box 610
832 23 Frösön

OYSTER PERPETUAL DATEJUST LADY 31

— 1851 —

NYMANS UR

WATCHES & JEWELRY
STOCKHOLM | VÄSTERÅS
WWW.NYMANSUR.COM

ROLEX